

T.C.
BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KÂDÎ BEYZÂVÎ'NİN ENVÂRÜ'T-TENZÎL VE ESRÂRÜ'T-TE'VÎL
ADLI TEFSİRİNDE MÜŞKİLÜ'L-KUR'ÂN'A YAKLAŞIMI

İbrahim ATAY
1930201101

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi M.MAHFUZ ATA

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TURHAN

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZAKTAN

BURDUR - 2022

T.C.
BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ETİK BEYAN

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'ne göre hazırlamış olduğum “*Kâdı Beyzâvî'nin Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl Adlı Tefsîrinde Müşkilü'l-Kur'ân'a Yaklaşımı*” adlı tezin hazırlanması sürecinde akademik ve etik kuralları ihlal etmediğimi, tezimin özgün olduğunu, başvurduğum kaynakları metin içinde, dipnotlarda ve kaynakçada eksiksiz ve bilimsel kurallara uygun olarak gösterdiğimi taahhüt ederim.

İbrahim ATAY
Tarih ve İmza

ÖN SÖZ

Hamd, Kur’ân’ı lafız ve mânâ çelişkilerinden korunmuş, kusurlardan münezzeh, mânâ bozukluğu ve lafız rekâketinden uzak ahenktâr bir kitap olarak indiren Allah Teâlâ’ya mahsustur. Salât-ü selâm, mânânın doğruluğunda, lafzın fesâhatinde birbirine benzer olup hiçbir kusur barındırmayan, Kur’ân’ı bize tebliğ, tebyîn ve tefsir eden Allah’ın Resûlü Muhammed aleyhisselam’a, onun pâk âline ve bütün ashabına olsun.

Envârü’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl, Beyzâvî tarafından kaleme alınıp doğuda ve batıda üzerine çok sayıda çalışma yapılan bir tefsirdir. Tefsir alanında çalışma yapan araştırmacıların müstağni kalamayacağı bu eser, bir dirâyet tefsiri olmakla birlikte rivâyeti de bünyesinde barındırmasıyla oldukça kıymetlidir.

İnsanlığı doğru yola iletip dünya ve âhiret mutluluğuna erdirmeyi hedefleyen Kur’ân-ı Kerîm’in insanlar tarafından öncelikle doğru anlaşılması gerekir. Kur’ân’ın doğru şekilde anlaşılabilmesi için de Ulûmu’l-Kur’ân’a vakıf olmak zorunluluktur. Bu ilimlerden birisi de şüphesiz, âyetler arasında var olduğu zannedilen ihtilafları giderip Kur’ân hakkındaki çelişki şüphelerine cevaplar hazırlayan müşkilü’l-Kur’ân’dır.

Kâdî Beyzâvî’nin “Envârü’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl” adlı eserinde müşkil âyetleri tefsir yöntemini incelediğimiz bu çalışma bir giriş, iki bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde çalışmanın amacı, konusu, metodu ve kaynakları üzerinde durulmuş, Beyzâvî ve tefsiri hakkında özet bir bilgi sunulmuştur. Birinci bölümde müşkil, müşkilü’l-Kur’ân, müşkil ile ilişkili kavramlar, müşkilü’l-Kur’ân’ın tarihi seyri, müşkilin sebepleri, müşkilin çözüm yolları ve müşkilü’l-Kur’ân’a dair yapılan çalışmalar hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde Kur’ân’da müşkil âyetlerin bulunmasının hikmeti, Beyzâvî’nin müşkilü’l-Kur’ân anlayışı anlatılmış ve Beyzâvî tefsiri baştan sona taranarak müşkil âyetleri tefsir yöntemi örneklerle açıklanmıştır. Sonuç bölümünde ise çalışmanın kısa bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Bu çalışmamda bana değerli fikirleriyle yön veren, çalışmamız boyunca bizi yalnız bırakmayan danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Mahfuz ATA ile anlayış ve sabırlarından dolayı ailemin değerli fertlerine şükranlarımı sunarım.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

İbrahim ATAY

BURDUR, 2022

(ATAY, İbrahim, *Kâdı Beyzâvî'nin Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl Adlı Tefsîrinde Müşkilü'l-Kur'ân'a Yaklaşımı, Yüksek Lisans Tezi, Burdur, 2022*)

ÖZET

Kur'ân ilimlerinin hedefi Kur'ân'ın sağlıklı bir şekilde anlaşılıp tefsir edilmesini temin etmektir. Kur'ân ilimlerinden olan Müşkilü'l-Kur'ân da bu amaca hizmet eden ilim dallarından biridir. Bu ilim dalı sayesinde, âyetler arasında çelişki ve zıtlıkların bulunmadığı, var olduğu zannedilen ihtilafların ise önyargı, bilgi yetersizliği ve dikkat eksikliğinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Kur'ân'ın indirilmeye başladığı günden itibaren Kur'ân'ın daha iyi anlaşılmasına hizmet eden birçok çalışma yapılmıştır. Buna karşın Kur'ân'da çelişkiler bulunduğu ve anlaşılmaz bir kitap olduğuna dair bazı iddialar Kur'ân'a muarız olan kişilerce ortaya atılmıştır. Bu durum yeterli bilgiye sahip olmayan Müslümanların da zaman zaman aklını karıştırmakta ve zihni bulanıklığa yol açmaktadır. İslâm âlimleri hem muarızlara cevap vermek hem de inanların zihnini berraklaştırmak için Teâruz ve tenâkuz vehmi uyandıran âyetleri incelemiş ve Kur'ân'da bir birine zıt ve çelişkili âyetlerin bulunduğu dair iddialara aklî ve naklî delillerle cevaplar vermişlerdir.

Kendisinden önce yazılmış olan tefsirleri ustaca özetleyip, rivayeti göz ardı etmeden dirayet metodunu uygulayan Beyzâvî, eserinde müşkil âyetleri de değerlendirmiştir. Teâruz ve tenâkuz vehmi bulunan âyetleri, âyetler ve hadisleri delil getirerek, sahabe ve tabiîn sözlerini naklederek açıklamıştır. Eğer nakil yoksa mantikî kıyas ve akıl yürütme gibi yöntemlerle âyetleri te'vil ve te'lif ederek ya da nesh ve tahsise başvurarak ihtilaf ve çelişki şüphesini gidermiştir.

Bu çalışmada, müşkilü'l-Kur'ân'ın tanımı, tarihi seyri, müşkil'in sebepleri, çözüm yolları kısaca anlatılmıştır. Daha sonra Beyzâvî'nin kaleme almış olduğu “Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl” adlı tefsirinde Müşkilü'l-Kur'ân'a yaklaşımı ve müşkil âyetleri tefsir yöntemi incelenmiştir. Beyzâvî'nin müşkil olarak değerlendirdiği âyetler tespit edilmiş, müşkilleri nasıl çözdüğü örneklerle açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Tefsir, Müşkil, Beyzâvî, Kur'ân, Çelişki.*

ABSTRACT

The aim of Qur'anic sciences is to ensure that the Qur'an is understood and interpreted in a healthy way. Müşkilü'l-Qur'an, which is one of the sciences of the Qur'an, is one of the branches of science that serves this purpose. Thanks to this branch of science, it is understood that there are no contradictions and contradictions between the verses, and that the conflicts that are thought to exist are caused by prejudice, lack of knowledge and lack of attention.

Since the day the Qur'an began to be revealed, many studies have been carried out that serve to better understand the Qur'an. On the other hand, some claims that there are contradictions in the Qur'an and that it is an incomprehensible book have been put forward by people who are opposed to the Qur'an. This situation sometimes confuses Muslims who do not have sufficient knowledge and causes confusion. In order to both answer the opponents and clarify the minds of the believers, Islamic scholars examined the verses that arouse inconsistent and contradictory delusions and gave answers to the claims that there are contradictory and contradictory verses in the Qur'an with rational and narrative evidence.

Beyzâvî, who masterfully summarized the commentaries written before him and applied the acumen method without ignoring the narration, also evaluated the difficult verses in his work. He explained the verses that have hypotheses of oppression and contradiction, by bringing verses and hadiths as evidence and by quoting the words of the Companions and the Tabi'un. If there is no transmission, he eliminated the suspicion of conflict and contradiction by interpreting and interpreting the verses with methods such as logical comparison and reasoning, or by resorting to abrogation and allocation.

In this study, the definition of Müşkilü'l-Qur'an, its historical course, the reasons for Müşkil and its solutions are briefly explained. Afterwards, Beyzâvî's approach to Müşkilü'l-Qur'an and the method of interpreting the mushkil verses in his commentary named "Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl" were examined. The verses that Beyzâvî considered as troublesome were determined, and how he solved the troubles was explained with examples.

Keywords: *Tafsir, Müşkil, Beyzâvî, Qur'an, Contradiction.*

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN.....	i
ÖN SÖZ.....	ii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜŞKİLÜ'L-KUR'ÂN

1.1. Müşkil	8
1.2. Müşkil'ül-Kur'ân	9
1.3. Müşkil ile İlgili Bazı Kavramlar	10
1.3.1. İhtilaf / Muhtelif / Hilâf	10
1.3.2. Teâruz	11
1.3.3. Tezat.....	11
1.3.4. Tenâkuz.....	11
1.3.5. Müteşâbih.....	12
1.3.6. Mücmel	12
1.3.7. Hafî	12
1.4. Müşkilü'l-Kur'ân'ın Tarihi Seyri.....	13
1.5. Müşkil'in Sebepleri.....	14
1.6. Müşkil'in Çözüm Yolları.....	16
1.7. Müşkilü'l-Kur'ân ile İlgili Yapılan Çalışmalar	18

İKİNCİ BÖLÜM

BEYZÂVÎ'NİN MÜŞKİLÜ'L-KUR'ÂN'A YAKLAŞIMI

1.1. Kur'ân'da Müşkil Âyetlerin Bulunmasının Hikmeti	22
1.2. Beyzâvî'nin Müşkilü'l-Kur'ân Anlayışı	23
1.3. Beyzâvî'nin Müşkil Âyetleri Tefsiri	24
1.3.1. Bakara Sûresi	24
1.3.1.1. Allah Kulunu Zorla İmandan Alıkoyar mı?	24
1.3.1.2. Allah Kullarına Zulmeder mi?	32
1.3.1.3. Yerlerin ve Göklerin Hangisi Önce Yaratıldı?.....	37
1.3.2. Nisa Sûresi	40
1.3.2.1. Eşler Arası Adalet Mümkün mü?.....	41
1.3.2.2. Erkekler Kadınlardan Üstün mü?.....	45
1.3.2.3. Kulun Başına Gelen Kötülüğün Sorumlusu Kendisi mi?.....	52
1.3.3. Mâide Sûresi	53
1.3.3.1. Allah'ın İndirdiğiyle Hükmetmeyen Durumu.....	53
1.3.3.2. Günahkâra Başkasının Günahları Yüklenir mi?.....	54
1.3.4. Hûd Sûresi.....	56
1.3.4.1. Kıyamette Allah Mücrimler ve Kâfirlerle Konuşacak mı?	56
1.3.5. Nûr Sûresi	60
1.3.5.1. Allah Nur mu? Nurun Yaratıcısı mı?	60
1.3.6. Kasas Sûresi	62
1.3.6.1. Hz. Musa'ya Allah Nasıl Seslendi?.....	62
1.3.6.2. Hz. Peygamber Dilediğini Hidâyete Erdirir mi?	63
1.3.7. Muhammed Sûresi	64
1.3.7.1. Allah Kâfirlerin Mevlâsı mı?	64
1.3.8. Tûr Sûresi.....	65
1.3.8.1. Nesillerinin Amelleri Âhirette Ebeveynlere Fayda Verecek mi?....	65

1.3.9. Necm Sûresi	66
1.3.9.1. Kur'ân'ı Hz. Peygambere Kim Öğretti?	67
1.3.10. Rahmân Sûresi	68
1.3.10.1. İnsanın Yaratılışı	68
1.3.11. Kıyâmet Sûresi.....	70
1.3.11.1. Allah Âhirette Görülecek mi?	70
SONUÇ.....	74
KAYNAKÇA	76
ÖZ GEÇMİŞ.....	80

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhi's-selâm
b.	: Bin-ibn
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
c.c.	: Celle Celâlühü
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H.	: Hadis
h.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
MÜİFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
ö.	: Ölüm tarihi
r. a.	: Radiyallahü anh
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
s.a.s.	: Sallallâhü Aleyhi ve Sellem
sad.	: Sadeleştiren
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik
trc.	: Tercüme eden
trs.	: Tarihsiz
y.y	: Yayın yeri yok
Yay.	: Yayınları
Yek	: Yazma Eserler Kurumu

GİRİŞ

A. Araştırmanın Amacı

Kur'ân-ı Kerîm insanlar için hidâyet rehberi¹ olarak indirilen bir kitaptır. İnsanlara dünya ve âhiret saadetine yollarını bildiren bu kitabın insanlar tarafından - takati nispetinde- iyi anlaşılması gerekmektedir. Allah (c.c.) da insanları Kur'ân'ın âyetlerini anlamaya ve âyetler üzerinde düşünmeye teşvik etmiş ve âyetleri ayrı ayrı açıkladığını² bildirmiştir. Kur'ân'ı anlama faaliyetinin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmesi ve İlâhi muradın doğru anlaşılabilmesi için “Ulûmu'l-Kur'ân” olarak bilinen ilim dallarını da bilmemiz gerekir. Zira anlayış ve kültür seviyesi ne olursa olsun bu ilimleri öğrenmeyenler Kur'ân'ı doğru bir şekilde anlayamaz ve tefsir edemezler.³ Çünkü bu ilimler, ilgi alanlarına giren âyetleri derinlemesine inceleyerek Kur'ân'ın açık ve net şekilde anlaşılmasına hizmet etmektedir.

Geçmişten günümüze Müslümanlar Kur'ân'ı anlayıp yaşamak için gayret göstermiş, bu konuda çok sayıda eser telif etmişlerdir. Bu eserlerden kimisi Kur'ân'ı tefsir sadedinde olurken, kimisi Ulûmu'l-Kur'ân hakkında olmuştur. Hatta bazı eserler Ulûmu'l-Kur'ân'ın sadece bir bölümü hakkında telif edilmiştir.

Kur'ân İlimleri (Ulûmu'l-Kur'ân) arasında yer alan ilim dallarından biri de müşkilü'l-Kur'ân'dır. Kur'ân'ın çeşitli özelliklerine vakıf olamayan, bu konuda yeterli alt yapısı bulunmayanlar Kur'ân'ın bazı âyetleri arasında ihtilaf bulunduğu vehmine kapılabilir. Böyle bir şüpheye düşen kişinin kuşkularının giderilmesi ve ona cevap verilmesi gerekir. İşte bu tür vehimleri giderip, tatmin edici cevaplar hazırlayan ilim dalına müşkilü'l-Kur'ân denir.⁴

Bu kısa çalışmanın amacı da Müşkilü'l-Kur'ân'ın ilgi alanına giren âyetleri Beyzâvî'nin nasıl yorumladığını araştırarak müşkil âyetlerin anlaşılmasına küçük de

¹ Bakara, 2/185.

² Enâm, 6/126 ; Nahl, 16/44; Furkân, 25/50; Sâd, 38/29.

³ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, 94.baskı, MÜİFAV Yay., İstanbul, 2021, s.129.

⁴ Bedruddin Muhammed b.Abdullah Zerkeşi, *el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Mektebetü Dârü't-Turas, Kahire, 1957, C.2, s.45 ; Celâlüddin Abdurrahman Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, thk.Şuayb Arnavut, Müessesetü Risale Naşirûn, Beyrut, 2008, s.475; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 34. Baskı, TDV Yay., Ankara, 2009, s.207. ; Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 4.Baskı, MÜİFAV Yay., İstanbul, 2015, s.220; Adem Yerinde, “Müşkilü'l-Kur'ân” *DİA*, TDV Yay., İstanbul, 2006, C.32, s.164.

olsa bir katkı sunmaktır. Bu amacı gerçekleştirmek için çalışma boyunca şu sorulara cevaplar bulunmaya çalışılmıştır.

- 1- Müşkil ve müşkilü'l-Kur'ân nedir?
- 2- Müşkilü'l-Kur'ân'ın tarihi seyri nasıl olmuştur?
- 3- Müşkile yol açan sebepler ve müşkilin çözüm yolları nelerdir?
- 4- Kur'ân'da müşkil âyetlerin bulunmasının hikmeti nelerdir?
- 5- Beyzâvî'nin müşkilü'l-Kur'ân'a yaklaşımı nasıldır?
- 6- Beyzâvî'nin müşkil âyetleri tefsir metodu nasıldır?
- 7- Beyzâvî'nin müşkili çözüm yöntemleri nelerdir?

B. Araştırmanın Konusu

Kâdı Beyzâvî olarak tanınan ve tam adı, Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî (ö. 685/1286) olan müfessirin kaleme aldığı tefsir Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl'dir. Kaleme alındığı günden bu güne kadar Müslüman ilim adamları tarafından bu tefsire büyük bir ilgi gösterilmiştir. Bu eser, binlerce ehli ilmin tetkik süzgecinden geçerek farklı değerlendirmeler ve tahliller sonucunda pek değerli bir tefsir olduğuna karar verilmiştir. Müslüman âlimlerin yüzlercesi tarafından üzerine iki yüz elliden fazla hâşiye ve talikât yazılmış bu tefsir, doğuda ve batıda yüzyıllardan beri pek çok ilahiyât kürsüsünü süslemiştir.⁵

Böylesine ilgi gösterilen bir eser yazan Beyzâvî'nin müşkilü'l-Kur'ân'a dair görüşlerinin neler olduğu, müşkilü'l-Kur'ân'ın ilgi alanına giren âyetleri nasıl yorumladığı, bu yorumların Beyzâvî'ye has olup olmadığı konusu bizde merak uyandırmıştır. Beyzâvî tefsiri üzerinde müstakil olarak böyle bir çalışmanın yapılmamış olduğu görülmüştür. Bu sebeple çalışmamızın konusu “Kâdı Beyzâvî'nin Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl Adlı Tefsîrinde Müşkilü'l-Kur'ân'a Yaklaşımı” olarak belirlenmiştir. Umarız çalışmamız bu alandaki boşluğu doldurmaya yardımcı olur.

⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakatü'l-Müfessirîn)*, sad. Abdülaziz Hatip, Semerkand Yay., İstanbul, 2014, C. 2, s. 126.

C. Araştırmanın Metodu

Çalışmamız bir giriş ve iki bölümden meydana gelmiştir. Giriş bölümünde araştırmanın amacı, konusu, metodu, kaynakları, Beyzâvî'nin hayatı, ilmi kişiliği ve eserleri hakkında özet bir bilgi sunulmuştur.

Birinci bölümde müşkilü'l-Kur'ân'a dair kavramların lügat ve ıstılah anlamları üzerinde durulmuştur. Müşkilü'l-Kur'ân'ın tarihi seyri, müşkilin sebepleri, müşkilin çözüm yolları üzerinde klasik ve modern kaynaklar taranarak kısaca açıklanmıştır. Son olarak müşkilü'l-Kur'ân'a dair yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde Kur'ân'da müşkil âyetlerin bulunmasının hikmeti, Beyzâvî'nin müşkilü'l-Kur'ân anlayışı ve Beyzâvî'nin müşkil âyetleri tefsir metodu incelenmiştir. Bu görüşlerin Beyzâvî'ye has olup olmadığının tespiti için Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî'nin (ö. 310/923) Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân, Ebû'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) el-Keşşâf an Hakaikı Gavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekavîl fî Vücûhi't-Te'vîl, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî'nin (ö. 606/1210) Mefâtihu'l-Gayb adlı tefsirleriyle yer yer karşılaştırdık.

D. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmanın çekirdeğini Kâdî Beyzâvî'nin Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl adlı tefsiri oluşturmaktadır. Çalışmamızda Muhammed Abdurrahman el-Mar'âşlî'nin tahkik ettiği 1998 yılında Dâr'ü İhyai't-Türasi Yayınevi tarafından Beyrut'ta basılan Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl'in birinci baskısı kullanılmıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Taberî, Zemahşerî ve Râzî'nin tefsirleri yararlanılan kaynakların başında gelmektedir.

Kelime ve kavramların tahlilinde Halil b. Ahmed'in (ö.175/ 791) Kitâbü'l Ayn'ı, Cevheri'nin (ö.400/1009) es-Sıhah'ı (Tâcu'l-Luga), İbn Manzur'un (ö.711/1311) Lisânü'l-Arab'ı, İsfahânî'nin (ö.V/ XI. yy. ilk çeyreği) el-Müfredât'ı, Cürçânî'nin (ö. 816/1413) et-Târifât'ı başta olmak üzere birçok sözlük ve ıstılah kitaplarından faydalanılmıştır. Yine İbn Kuteybe'nin (ö.276/889) Te'vîl'i Müşkilü'l-Kur'ân'ı, Zerkeşi'nin (ö.794/1392), el-Burhân fî Ulûmu'l-Kur'ân'ı, Suyûtî'nin (ö.911/1505) el-

İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân'ı gibi birçok klasik ve modern tefsir usûlü kitaplarından yararlanılmıştır.

Âyet meallerinde Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin tarafında hazırlanan, Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'ân-ı Kerim Meali (12.baskı) kullanılmıştır. İkinci bölümde ise âyet meallerini Beyzâvî tefsirine daha uyumlu olduğundan çoğunlukla Abdülvehhab Öztürk'ün Beydavî Tefsiri tercümesinden alınmıştır.

Çalışmamızı hazırlarken, İbrahim Akşit tarafından Taberi Tefsirinde Müşkilü'l-Kur'ân adıyla hazırlanan doktora tezi, Süleyman Pak tarafından “Müşkilü'l-Kur'ân” adıyla hazırlanan doktora tezi, Osman Şahin tarafından “Kur'ân-ı Kerim'deki Müşkil İfadeler ve Çözüm Yolları” adıyla hazırlanan yüksek lisans tezi, Mehmet Yalınkılıç tarafından “Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Müşkil Âyetlere Yaklaşımı” adıyla hazırlanan yüksek lisans tezi ve bunun dışında hazırlanan çok sayıda yüksek lisans ve doktora tezleri incelenmiştir. Bu tezlerin bir kısmında Beyzâvî'nin müşkil âyetlere dair açıklamalarına kısmen yer verilmiştir. Ancak Beyzâvî'nin görüşleri merkeze alınarak, Beyzâvî'nin müşkil olarak ifade ettiği âyetlerin tamamı bütüncül olarak ele alınan ve bu konuda Beyzâvî'nin görüşlerini tespit eden bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmamızın diğerlerinden farkı Beyzâvî'nin müşkil âyetleri tefsir metodu etrafında şekillenmesidir.

Konu işlenirken meselenin daha iyi kavranabilmesi için son dönemde telif edilmiş tefsir eserlerinden ilgili bölümler karşılaştırmalı olarak okunmak suretiyle istifade edilmiştir. Bunun yanında bu alanda yazılan kitaplar, yüksek lisans ve doktora tezleri, makaleler ve ansiklopedi maddeleri⁶ yararlanılan kaynaklardan bazılarıdır.

E. Beyzâvî'nin Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve Eserleri

Babasından sonra Şiraz başkâdılığı yaptığı için “el-kâdı” nisbesiyle şöhret bulan Ömer b. Muhammed Beyzâvî, Şiraz yakınlarında bulunan Beyzâ kasabasında (kesin olmamakla birlikte) h. 585/1190 yılında dünyaya gelmiştir. İlmî tahsilini de Şirazda tamamlamıştır. İlk dînî eğitimini babası Abdullah b. Ömer'den almış daha sonra da Şiraz Âlimlerinden aklî ve naklî ilimleri tahsil etmiştir. Bir müddet başkâdılık görevinde bulunduktan sonra yaklaşık olarak 650/1252 yılında görevinden ayrılarak

⁶ Müşkilü'l-Kur'ân'a dair yapılan çalışmalar hakkında birinci bölümde “Müşkilü'l-Kur'ân ile İlgili Yapılan Çalışmalar” başlığı altında bilgi verilecektir.

Tebriz’e yerleşmiştir. Kaynaklarda geçtiğine göre Tebriz’e yerleştikten sonra 685/1286 yılında vefat edinceye kadar ilim, ibadet ve riyazetle ömrünü tamamlamış, meşhur tefsirini de bu zaman diliminde kaleme almıştır.⁷

Amelde Şafii mezhebine mensup olan Beyzâvî, birçok ilim sahasında donanımlı bir âlimdir. Tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, usûl, mantık, nahiv, belâgat gibi ilim dallarında otorite olmuş, bu ilimlere dair önemli eserler vermiştir. Eserlerinde kelâm ve usûlû’l-fıkıhın arasını cemetmiş, din ve hikmet ilimlerine Arap dili ve edebiyatına ait malumatları da ilave etmiştir. Bütün tahsilini Şiraz’da tamamlamış, ilim öğrenmek için seyahatte bulunmamıştır. Eserleri ilmî açıdan yetkin ellerde yetişip sağlam bir kültüre sahip olduğunu göstermektedir.⁸ Eserlerini şöyle sıralamak mümkündür.

- Minhâcü’l- Vüsûl ila ‘İlmi’l-Usûl: Fıkıh usûlüne dair önemli bir eserdir.
- Şerhu’l-Matâli fi’l-Mantık.
- El- Gâyetü’l-Kusvâ: Şafii fıkıhına dair yazılmıştır.
- Tevâli‘u’l-Envâr min Metâli‘i’l-Enzâr: Kelâma dairdir.
- Misbâhu’l-Ervâh: Kelâma dair olup, mukaddimesinde mantık ilmini özetlemiştir.
- Münthe‘l-Münâ fi Şerhi Esmâi’illahi’l-Hüsna
- Tuhfetü’l-Ebrâr: Şerhu mesâbîhi’s- süne adıyla da bilinen bu eser Begavî’nin Mesâbihu’s- Sünne adlı eserinin şerhidir. Hadise dairdir.
- Lübbü’l-Elbâb fi ‘İlmi’l-‘Îrâb: Nahve dairdir.
- Nizâmü’t-Tevârîh: Hz. Âdem’den h. 674 yılına kadar olan önemli hadiselerden bahseder.
- Risâle fi Ta’rifâti’l-Ulûm ve Mevzû’atihâ: Dinî ve aklî ilimlere ait tariflerin bulunduğu ve bu ilimlerin konularının belirlendiği bir risaledir.
- Havâssü’l-Kur’ân: Sûrelerin faziletine dairdir.

⁷ Bilmen, 2014: C.2, s.123.; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yay., Ankara, 1996, C.2, s.265; Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, 75. Baskı, İFAV Yay., İstanbul, 2021, s.163-164.; Yusuf Şevki Yavuz, “Beyzâvî” *DİA*, TDV Yay., İstanbul, 1992, C. 6, s.100.

⁸ Bilmen, 2014: C.2, s.123; Cerrahoğlu, 1996: C. 2, s. 265.

- Envârü't- Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl: Beyzâvî'nin Müslüman âlimler arasında tanınıp şöhret kazanmasına vesile olan bu eser, tefsire dairdir.⁹ Beyzâvî tefsirinin genel özelliklerini şu şekilde özetleyebiliriz.

Beyzâvî'nin tefsiri orta hacimdedir. Beyzâvî, meselelerin fazla teferruatına girmeden, Arap dili kâidelerinin elverdiği ölçüde âyetleri te'vil ve tefsir eder. Sarf, nahiv, kıraat, mantık, lügat, kelam, tarih, belagat gibi alanlara ait çok kısa ve özlü bilgiler verdiğinden onları anlamakta zorluklar çekilebilir. Bu yönüyle müfessir, bazı bilgileri müphem bırakmakla eleştirilmiştir¹⁰.

Beyzâvî, eserinde rivâyet ve dirâyet metodunu birlikte kullanmıştır. Âyetleri tefsir ederken, âyetin âyetle tefsirine¹¹, âyetin hadisle, sahabe sözü ve tabiîn görüşleriyle tefsirine¹² yer vermiştir. Bazen de şiirle istiḥadda bulunmuştur¹³. Müellif, kimi zaman da Arap dili kaidelerine ve aklî istidlâllere dayanarak yeni görüşler ortaya koyup dirâyet metodunu uygulamıştır. Bu da Beyzâvî'nin tefsir ilmindeki gücünü ve başarısını ortaya çıkaran en önemli özelliktir.¹⁴

Beyzâvî tefsirini yazarken kendisinden önce yazılan başlıca tefsir eserlerini ustaca özetlemiş, kendinden önceki âlimlerin görüşlerini toplayıp değerlendirmeye tabi tutmuştur. Tercih esasına göre görüşleri sıralamış, zayıf görüşleri “قیل” ve “روی” lafızlarıyla bildirmiştir. Kelime ve terkiplerin beyanı ve mânâlarındaki nüktelerin tahlilinde Zemahşerî'nin Keşşâf'ından yararlanmıştır. Kelâm, felsefe ve usûlü'l- fıkha dair bilgiler konusunda Râzî'nin Mefâtiḥu'l- Gayb'ından, ince mânâ ve dakîk bilgiler ile işâri nükteler konusunda ise Ragıp el- İsfehânî'nin Müfredât fi Garibü'l- Kur'ân'ından istifade etmiştir¹⁵.

Beyzâvî, itikâdi konulara ilişkin âyetleri tefsir ederken Mu'tezile ve Ehl-i sünnet arasındaki ihtilaflara temas eder, Ehl-i sünnet'in görüşlerini isabetli bularak tercih

⁹ Cerrahoğlu, 1996: C.2, s.265-266.; Yavuz, 1992: 100-102.

¹⁰ Bilmen, 2014: C.2, s.123-124.; Cerrahoğlu, 1996: C.2, s.267.; Yavuz, 1992: 100.; Demirci, 2021:164.; Cerrahoğlu, İsmail, “Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl” *DİA*, TDV yay., İstanbul, 1995, C.11,s.260.

¹¹ Bkz. Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı, Dârül- İhyait-Türasi'l- Arabî, Beyrut, 1998, C.2, s.80.

¹² Bkz. Beyzâvî, 1998: C.2, s.80.

¹³ Bkz. Beyzâvî, 1998: C.2, s.77.

¹⁴ Cerrahoğlu, 1996: C.2, s.267.; Cerrahoğlu, 1995:260.; Demirci, 2021:164.

¹⁵ Bilmen, 2014: C.2, s.123-124.; Cerrahoğlu, 1996: C.2, s.267.; Cerrahoğlu, 1995:260.; Yavuz, 1992: 100.; Demirci, 2021:164.

eder¹⁶. Ahkâm âyetlerini tefsir ederken fikhî mezheplerin görüşlerine yer verir, Şafî mezhebinin görüşlerini tercih eder, Hanefî'leri isabetsiz bulup eleştirir¹⁷.

Müslümanlar tarafından üzerine çokça haşiye ve ta'likât yazılacak kadar kabul gören, belki de başka herhangi bir tefsirin kolayca ulaşamayacağı bir mevkiye sahip olan bu eser, sûrelerin faziletine dair uydurma rivâyetleri barındırmasından ve az sayıda İsrâiliyat türünde haberi nakletmesinden dolayı da eleştirilmiştir¹⁸.

Beyzâvî tefsiri üzerine yazılan haşiye ve şerhlerin en meşhurları İbn Temcîd (ö.890/1485), Şeyhzâde (ö.950/1543), Abdulhakîm es-Siyâlkûtî (ö.1067/1657), Şahabeddin el-Hafâcî (ö.1069/1659) ve İsmail b. Muhammed el-Konevî'nin (ö.1195/1780) yazmış oldukları şerh ve haşiyelerdir¹⁹.

¹⁶ Bkz. Beyzâvî, 1998: C.2, s.176.

¹⁷ Bkz. Beyzâvî, 1998: C.1, s.141.

¹⁸ Cerrahoğlu, 1996: C.2, s.268.; Cerrahoğlu, 1995:261.; Yavuz, 1992: 101.; Demirci, 2021: 166.

¹⁹ Bilmen, 2014: C.2, s.126-130.; Cerrahoğlu, 1996: C.2, s.268; Cerrahoğlu, 1995:261.

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜŞKİLÜ'L-KUR'ÂN

Bu bölümde müşkil kelimesinin sözlük ve ıstılah anlamları, Müşkil'ül-Kur'ân'ın tanımı, tarihi seyri ve müşkil ile münasabeti olan kavramlar, müşkile yol açan sebepler, müşkilin çözüm yolları ve bu alanda yapılan çalışmalara kısaca değinilecektir.

1.1. Müşkil

Müşkil sözcüğü Arapça işkâl (اشكال) kökünden ism-i faildir. Sözlükte misil, benzer, girift olan, işlerin karışık olması²⁰ gibi anlamlara gelmektedir. Râgıb el-İsfahanî'ye göre müşkil; heyette, surette, denklikte, cinsiyette ve keyfiyette birbirine benzer olandır.²¹ Yine Râgıp el-İsfahanî müşkilin, yöntemde birbirine benzer olan anlamında kullanıldığı gibi, bineği bağladım (شكلت الدابة) sözünden istiare olarak kitabı harekeledim, kaydettim anlamında da (شكلت الكتاب) kullanıldığını belirtmektedir.²² İbn Küteybe, müşkili başkasının şekline girip ona benzeyen şey²³ olarak tanımlamaktadır. Terim olarak ise müşkil kelimesini İslâm âlimleri, ilgili oldukları ilim dallarına göre farklı tanımlamışlardır.

Fıkıh ve fıkıh usûlü kaynaklarında müşkil; kendisinden kastedilen şey düşünülmeden bilinemeyecek kadar kapalı olan²⁴, sîgasından muradın ne olduğu ancak maksadı açıklayan bir karine ile bilinen lafızdır²⁵. Bir başka tanım da şöyledir; murat

²⁰ Halil b. Ahmed, *Kitâb'ü-l Ayn*, thk. Abdulhamid Hindavi, Dar'ü-l Kütüb'ü-l İlmiyye, Beyrut, 1999, C.2, s.349.; İsmail b. Hammad Cevherî, *Sihah (Tâc'u-l Luga)*, thk. Abdulgafur Attar, Dâr'u-l İlm li'l Melayîn, Beyrut, 1990, C.5, s.1738.; Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem İbn-i Manzur, *Lisânu'l-Ârab*, Edeb'ü-l Havza, Kum, h.1405, C. 11, s. 357.

²¹ Hüseyin b. Muhammed Râgıp İsfahani, *el-Müfradat fî Gâribi'l- Kur'ân*, Mektebetü Nezar Mustafa el-Benân, yy, trs, C.1, s.350.

²² İsfahani, trs: C.1, s.351.

²³ Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Te'vil'i Müşkilü'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-İlmiyye, yy, trs, s.102.

²⁴ Ali b. Muhammed es-Seyid eş-Şerif Cürânî, *Mucemü't-Târifât*, thk. Muhammed Sıddık Minşavî, Dâr'ü-l Fazile, Kâhire, 2004, s.181.; Ömer Nasuhi Bilmen, *İslam Hukuku Terimleri Sözlüğü*, haz. Abdullah Kahraman, Nizamiye Akademi, İstanbul, 2016, s.155.

²⁵ Abdulvehhab Hallaf, *İlmü Usûl'ül-Fıkıh*, thk. Muhammed Ebu'l-Hayr Seyyid, Müessesetü Risaleti Naşirun, Beyrut, 2012, s.152.

edilen mânâ gizli olan ve ancak araştırma ve üzerinde iyice düşünerek (teemmül), karine ve emareler yardımıyla maksadın anlaşıldığı lafız²⁶ şeklindedir.

Hadis ve hadis usûlü kaynaklarında ise müşkil; açıklaması ve anlaşılması güç bir durum veya ifade içeren hadis²⁷ anlamında kullanıldığı gibi, daha ziyade muhtelifü'l-hadis ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Buna göre müşkil; muhtevâ bakımından başka bir hadis veya başka bir dinî delille çelişiyormuş gibi görünen ancak dikkatle incelendiğinde aralarında bir zıtlık bulunmayan hadislerden her biri²⁸ olarak tanımlanmaktadır. İbn Hacer (ö.852/ 1449), uzak bir te'vile gitmeksizin cem ve te'lif mümkün olan hadislerin bu ilim dalının konusu olduğunu²⁹ belirtmektedir.

1.2. Müşkil'ül-Kur'ân

Müşkil ve Kur'ân kelimelerinden oluşan müşkil'ül-Kur'ân, ulûmü'l-Kur'ân içerisinde yer alan bir ilim dalıdır. Müşkilü'l-Kur'ân'ın tanımı konusunda âlimler arasında görüş ayrılıkları vardır. Bu alanda müstakil bir eser yazan İbn Kuteybe (ö.276/889), kendisinde kapalılık bulunan her lafzı müşkil³⁰ olarak tanımlamış, anlaşılması ilk bakışta mümkün olmayan âyetleri müşkilü'l-Kur'ân içerisinde değerlendirmiştir. Böylece müşkilü'l-Kur'ân'ın sınırlarını oldukça geniş tutmuştur. Zerkeşi (ö.794/1392) ve Suyûtî'ye (ö.911/1505) göre müşkil³¹, iki âyet arasında Teâruz vehmine kapılmak³² olarak tanımlamıştır. Bütün bu tanımlardan yola çıkarak, Kur'ân'ın âyetleri arasında ilk bakışta var olduğu sanılan ihtilaf ve tanâkuz durumuna müşkil, bu tür nasları ele alıp inceleyen ilim dalına da müşkilü'l-Kur'ân denir.³³

²⁶ Zekiyyüddin Şaban, *Usûlu'l-Fıkhu'l-İslâmî*, Dâru'l-Kütüb, Beyrut, 1971, s.361.

²⁷ Abdullah Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, 8.Baskı, MÜİFAV yay., İstanbul, 2015, s.225.

²⁸ Aydın, 2015: 206.

²⁹ Hafız Ahmed b. Ali. Muhammed b. Hacer Askâlanî, *Nüzhethü'n-Nazar fî Tavzihi Nuhbetü'l-Fiker fî Mustalah'ı Ehli'l-Eser*, thk. Abdullah b. Dayfullah Ruhayli, Diraset fi Menhec, Medine, 2008, s.90

³⁰ İbn Kuteybe, trs: 102.

³¹ Zerkeşi, el-Burhân fî Ulûmu'l-Kur'ân adlı eserinin 35. Nevisini müşkil'ül-Kur'ân'a ayırmıştır. Bölüm başlığını “Marifet'ü Mûhimi'l-Muhtelif /İhtilâf vehmi bulunan hususları bilmek” olarak tercih etmiş, Müşkil yerine Muhtelif kelimesini kullanmıştır

³² Zerkeşi, 1957: C.2, s.45.; Suyûtî, 2008: 475.

³³ Cerrahoğlu, 2009: 207.; Demirci, 2015: 220.; Yerinde, 2006:164.

Ancak şu da bir hakikattir ki, Kelamullah ihtilâftan münezzehtir. Fakat müptediler (bu konuda yeterli bilgisi olmayanlar) –olmadığı halde- ihtilafın var olduğu vehmine kapılabilir. Bu vehmin de giderilmesi gerekir.³⁴ Zira Allah (c.c.) ;

“Hâlâ Kur’an’ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı? Eğer o, Allah’tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı”³⁵ âyetiyle böyle bir halin Kur’ân hakkında söz konusu olamayacağını bildirmiştir. Buna göre, Kur’ân Allah kelâmı olduğundan âyetleri arasında gerçek anlamda bir tutarsızlığın, ihtilâf ve tezadın bulunması mümkün değildir. Her ne kadar bazı âyetler arasında ilk bakışta ihtilaf varmış gibi bir vehme düşülse de küçük bir araştırmayla gerçekte böyle bir ihtilâfın olmadığı hemen anlaşılır.³⁶

1.3. Müşkil ile İlgili Bazı Kavramlar

Müşkil kelimesiyle ilişkili olan bazı kavramları bilmek konuyu daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Şimdi bu kavramların tanımlarına burada kısaca yer verelim.

1.3.1. İhtilaf / Muhtelif / Hilâf

İhtilaf sözlükte; zıt olan, ittifak edilmeyen, birbirine denk olmayan, çeşitli, çelişme, çekişme gibi anlamlara gelmektedir.³⁷ Kavram olarak ihtilaf; hakkı gerçekleştirmek veya bâtılı iptâl etmek için iki zıt arasında gerçekleşen çekişmedir.³⁸ Bir başka ifadeyle ihtilâf; her birinin, halinde ve sözünde diğerinden farklı bir yöntem edinmesidir.³⁹ İhtilâf ve hilâf kavramları genellikle birbirlerinin yerlerine kullanılmakla birlikte aralarında ince bir fark vardır. Aynı maksada farklı yöntemle gitmeye ihtilâf, hem maksadın hem de yöntemin farklı olmasına ise hilâf denir.⁴⁰ İhtilaf ve zıt kavramları eş anlamlı değildir. Aralarında umum-husus ilişkisi vardır. İhtilaf zıttan daha

³⁴ Zerkeşi, 1957: C.2, s.45.; Suyûtî, 2008: 475.

³⁵ Nisa 4/82; Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin, *Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’ân-ı Kerim Meali* 12.Baskı, DİB Yay., Ankara, 2011, s.101.

³⁶ Bilmen, 2014: C.1, s.208.; Demirci, 2021: 186.

³⁷ Cevheri, 1990: C.4, s.1357; İbn Manzur, h.1405: C.9, s.90-91.

³⁸ Cürçânî, 2004:89.

³⁹ İsfahânî, trs: C.1, s.207

⁴⁰ Şükrü Özen, “İhtilâf” *DİA*, TDV Yay., İstanbul, 2000, C. 21, s. 565.

umumidir. Çünkü iki zıt her zaman muhtelifdir, lakin iki muhtelif her zaman zıt olmayabilir.⁴¹

1.3.2. Teâruz

Teâruz sözlükte; çarpık olmak, engel olmak, çatışmak, karşı karşıya gelmek, çelişmek, açık olmamak gibi anlamlara gelmektedir.⁴² Kavram olarak Teâruz; birbirine denk kuvvette olan iki delilden birincisinin bir konuda verdiği hüküm hakkında, ikinci delil aynı anda aynı konu hakkında ilkinde aykırı bir hüküm vermesidir. Mesela, iki delilden birinin haram, diğerinin helal hükmünü ortaya koyması gibi.⁴³ Teâruzdaki söz edilebilmesi için iki delilin de zaman ve yer bakımından aynı kuvvette olup zıt hükümler ortaya koyması gerekir. Aksi halde Teâruzdaki söz edilemez.⁴⁴

1.3.3. Tezat

Tezat sözlükte benzer ve denk olmayan, zıt olan, muhalif olan gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁵ Kavram olarak tezat, aynı yerde aynı anda bir araya gelmeleri imkânsız olup varlıkları birbirini takip eden,⁴⁶ aynı cins altında olup biri diğerine ters düşen iki şeye denir. Aynı cins altında yer almazlarsa onlar için zıt denemez.⁴⁷

1.3.4. Tenâkuz

Tenâkuz sözlükte, bozmak, çözmek, yıkmak, muhalif olmak, mânâ yönünden çelişmek gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁸ Kavram olarak tenâkuz, aynı anda aynı şey hakkında ikisi birden doğru olması mümkün olmayan hükümlerden her biridir.⁴⁹ Bir başka ifadeyle tenâkuz, delillendirmek suretiyle iddia sahibinin hilafına hükmün sübutunu veya nefyini açıklamaktır.⁵⁰ Tezat ve tenâkuz birbirleri yerine kullanılan kavramlar olmakla birlikte aralarında ince bir fark vardır. İki nakîz aynı anda bir araya

⁴¹ İsfahânî, trs: C.1, s.207.

⁴² Cevherî, 1990: C.3, s.1088.; İbn Manzûr, h.1405: C.7, s.183.

⁴³ Buhârî, Abdülazîz b. Ahmed, *Keşfü'l-Esrâr*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, C.3, s.120.; Demirci, 2015:277.

⁴⁴ Buhârî, 1997: C.3, s.120.; Demirci, 2015:277.

⁴⁵ Cevherî, 1990: C.3, s.1110.; İbn Manzûr, h.1405: C.7, s.242.; İsfahânî, trs: C.2, s.652.

⁴⁶ Cürçânî, 2004:177.

⁴⁷ İsfahânî, trs: C.2, s.382.

⁴⁸ Cevherî, 1990: C.2, s.501.; İbn Manzûr, h.1405: C.3, s.264.

⁴⁹ İsfahânî, trs: C.2, s.652.

⁵⁰ Cürçânî, 2004:206.

getirilemediği gibi ikisi bir kaldırılamaz (varlık- yokluk gibi). İki zıt ise aynı anda bir araya getirilemez, ancak ikisi bir kaldırılabilir (siyah-beyaz gibi).⁵¹

1.3.5. Müteşâbih

Müteşâbih sözlükte, benzer olan, benzetilen, karışık olan, müşkil olan, hakikati bilinemeyen gibi anlamlara gelmektedir.⁵² Kavram olarak müteşâbih; bizzat lafızda gizlilik olup, maksadı kesin olarak idrak asla mümkün olmayan ifadedir. Hurûf-ı mukataa gibi.⁵³ Müteşâbih âyetler mânâsına vukufiyyetin imkânına göre üç kısımdır. Bunlar;

(1) Manasını anlamak mümkün olmayan, kıyametin kopuş saati gibi.

(2) Manasını insanların anlaması mümkün olan, muğlâk lafızlar gibi.

(3) Bu iki kısım arasında kalanlar. Bunların hakikatini bilmek ilimde rusuh (derin kavrayış) sahibi olanlara mahsustur. Diğerlerine ise gizlidir. Allah Resûlü'nün (s.a.s.) İbn Abbas (ö.68/ 687-688) (r.a.) hakkında 'Allah'ım onu dinde fakîh kıl ve ona te'vili öğret' duası gibi.⁵⁴

1.3.6. Mücmel

Mücmel sözlükte; birleşik, bir araya gelmiş, özetlenmiş, birbirinden ayrılmayan hesap, tam açıklanmamış söz, pek çok şeyi açıklamadan kapsayan söz gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁵ Kavram olarak mücmel; kendisinden murat gizli olup, ancak açıklandığı zaman idrak edilendir. Mesela (صلاة) salât sözcüğü sözlükte dua anlamındadır. Ancak maksat başkadır. Onu da Allah Resûlü (s.a.s.) bizzat göstererek açıklamıştır.⁵⁶

1.3.7. Hafî

Hafî sözlükte; gizli, üstü örtülü, açık olmayan, ilan edilmeyen gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁷ Kavram olarak hafî; sıgının dışında bir sebepten, kendisinden muradın

⁵¹ Cürçânî, 2004:177.

⁵² Cevheri, 1990: C.6, s.2236.; İbn Manzur, h.1405: C.13, s.504.

⁵³ Cürçânî, 2004:167.

⁵⁴ İsfahânî, trs: C.1, s.336.; İbn Abdülber, Ebu Yusuf b. Abdullah en-Nemerî, *el-İstiâb fî Ma'rifeti'l-Eshâb*, thk. Adil Mürşid, Dâru'l-Âlam, Amman, 2002, s.424.; Cerrahoğlu, 2019: 151-152.

⁵⁵ Cevheri, 1990: C.5, s.1662.; İbn Manzur, h.1405: C.11, s.128.; İsfahânî, trs: C.1, s.128.

⁵⁶ Cürçânî, 2004:170

⁵⁷ Cevheri, 1990: C.6, s.2229.; İbn Manzur, h.1405: C.14, s.234.; İsfahânî, trs: C.1, s.203.

ne olduğu gizli olup, ancak araştırmayla maksadın tespit edildiği lafızdır.⁵⁸ Buna misal olarak hırsız kelimesi verilebilir. Hırsız, başkasına ait mütekavvim malı saklı bir yerden gizlice alan kişidir. Bu yönüyle mânâsı açıktır. Lâkin bu mânâ mesela yankesici için kullanılırsa bir çeşit kapalılık oluşur. Yankesici, uyanık kimsenin bir takım ustalık ve maharetlerle gizlice değil açıkça malını alan kişidir. Yankesici, çalma cüretini açıkça gösterme gibi bir fazla nitelikle hırsızdan ayrılır. Böyle olunca yankesiciye hırsız denir mi ki hırsıza uygulanan ceza yankesiciyede uygulansın? İctihatla hırsıza uygulanan el kesme cezasının yankesiciye de uygulanmasında ittifak edilmiştir. Çünkü el kesmenin sebebi yankesicide daha ziyade bulunduğundan hükmün uygulanmasına yankesici daha layıktır⁵⁹.

1.4. Müşkilü'l-Kur'ân'ın Tarihi Seyri

Müşkilü'l-Kur'ân'ın tarihini, Kur'ân'ın indirilmesinin devam ettiği zamana kadar götürmek mümkündür. Zira kimi Yahudi ve müşrikler mensûh ile nâsih âyetler arasında görülen Teâruz sebebiyle Kur'ân'a eleştiriler yöneltmişler ve iftira atmışlardır. Allah (c.c.) onların bu iftira ve eleştirilerine birçok âyette cevaplar vermiştir.⁶⁰ Sahabe de bazen âyetler arasında çelişki olduğu zannına kapılmış,⁶¹ bu konuda Hz. Peygamber'e müracaat etmişlerdir. Mesela; *وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا* (Ey insanlar!) Sizden cehenneme varmayacak hiç kimse yoktur. Rabbin için bu, kesin olarak hükme bağlanmış bir iştir⁶² âyeti istisnasız herkesin cehenneme gireceğini belirtmektedir. Hâlbuki birçok âyette Allah (c.c.) *إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ* (Muhakkak ki Allah, iman edip salih ameller işleyenleri içinden ırmaklar akan cennetlere koyacaktır)⁶³ buyrulmaktadır. Doğal olarak bu âyetler arasında zahiri bir çelişki söz konusudur. Allah Resûlü (s.a.s); âyette geçen vürûd kelimesi duhûl (girmek) anlamındadır. Ne günahsız ne günahkâr, cehenneme girmeyen hiç kimse kalmayacak. İbrahim'e (a.s.) olduğu gibi cehennem mü'minlere serin ve selâmet olacak, hatta cehennem onların serinliğinden dolayı feryat edecektir. "Sonra Allah (c.c.) müttakî

⁵⁸ Cürcânî, 2004:88.

⁵⁹ Hallaf, 2012: 151.

⁶⁰ Bakara, 2/106 ; En'âm, 6/33 ; Nahl, 16/101; Fussilet, 41/42.

⁶¹ Sahabe'ye müşkil gelen âyetlere örnekler için bkz. Abdulcelil Candan, *Kur'ân Okurken Zihne Takılan Âyetler Müşkilü'l-Kur'ân*, 2.baskı, Elest Yay., İstanbul, 2007, s.72-82.

⁶² Meryem, 19/71.

⁶³ Hac, 22/14,23.; Ahkaf, 48/12.

kullarını kurtarır, zâlimleri ise orada diz üstü çökmüş halde bırakır”⁶⁴ sözüyle,⁶⁵ bu iki âyet arasını te’lif ederek, çelişki zannını ortadan kaldırmıştır.⁶⁶

Müşkilü’l-Kur’ân (h.)II. asrın sonları ile (h.)III. asrın başlarından itibaren müstakil bir disiplin haline geldiği düşünülebilir. Bu dönemde, İbn Kuteybe’nin müteşâbih ve müşkil tanımlarından anlaşıldığı kadarıyla, henüz bu iki kavramın sınırları netleşmemiştir.⁶⁷ Müşkilü’l-Kur’ân kavramı (h.) IV. asırda biraz daha netleşmiş olmalı ki İbnü’n-Nedîm (ö.385/ 995), mecâzü’l-Kur’ân ve meâni’l-Kur’ân ile birlikte zikretmiştir.⁶⁸ Zerkeşi(ö.794/ 1392), el-Burhân adlı eserinde müşkilü’l-Kurân yerine “Mûhimi’l-Muhtelif /İhtilâf vehmi”⁶⁹ ifadesini kullanmıştır. Suyûtî (ö.911/ 1505) ise, eserinin 48. nev’inde müşkilü’l-Kur’ân ve mûhimü’l-ihtilâf ve’t-tenâkuz⁷⁰ başlığını kullanmıştır. Suyûtî’ye göre hadis ilmindeki muhtelifü’l-hadis ne ise Ulûmu’l-Kur’ân’da müşkilü’l-Kur’ân odur.⁷¹ Müşkilü’l-Kur’ân kavramı h.III. asırdan X. asra kadar geniş bir anlamda kullanılmış X. asırda Sûyûtî ile birlikte bir anlam daralmasına uğramıştır.⁷²

1.5. Müşkil’in Sebepleri

Kur’ânda müşkil âyetlerin bulunduğu şüphesine düşülmesinin sebeplerini, diğer bir ifadeyle müşkil âyetlerin karşımıza çıkış şekillerini şöyle sıralayabiliriz:

(1) Âyetlerde haber verilen, aynı şeyin farklı hal ve evreleri olması: Âdem (a.s.) yaratılışı hakkında مِنْ تُرَابٍ “topraktan”,⁷³ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ “kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş bir balçıktan”,⁷⁴ مِنْ طِينٍ لَازِبٍ “yapışkan bir çamurdan”,⁷⁵ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ

⁶⁴ Meryem, 19/72.

⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, Müsned, thk. Şuayb Arnavut v.d., Müessesetü’r-Risale, Beyrut, 2001, C.22, s.396-397, H.14520.

⁶⁶ Başka örnekler için bkz. Özaktan, Fatih, Kur’ân’ın Anlaşılmasında Siyerin Rolü, Marmara Akademi yay., İstanbul, 2017, s.235-239.

⁶⁷ İbn Kuteybe, trs: 102.

⁶⁸ En-Nedîm, Ebu’l-Ferec Muhammed b.İshak, el-Fihrist, çev. Ramazan Şeşen, yek., İstanbul, 2019, s.115.; Yerinde, 2006:164.

⁶⁹ Zerkeşi, 1957: C.2, s.45.

⁷⁰ Suyûtî, 2008:475.

⁷¹ Celâlüddin Abdurrahman Suyûtî, *et-Tahbîr fî İlmi’t-Tefsîr*, thk.Fethi Abdulkadir Ferid, Dâru’l-Ulûm, Riyad, 1982, s.221.

⁷² Murat Dinler, “Müşkilü’l-Kur’ân” *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S:11, 2018, s.319.

⁷³ Âl-i İmrân, 3/59.

⁷⁴ Âl-i İmrân, 3/59.

⁷⁵ Sâffât, 37/11.

“pişmiş çamur gibi bir balçıktan”,⁷⁶ ifadeleri yer almaktadır. Bu lafızların tamamı farklı hallere ve farklı manalara delalet etmektedir. Ancak bütün bu ifadelerdeki maddelerin cevheri aynıdır ve ifadelerin varış noktası birdir. Hepsinin kaynağı topraktır ve hepsi de insanın yaratılışı sırasında toprağın geçirdiği farklı evrelerini ortaya koymaktadır.⁷⁷

(2) Mevzu ihtilâfı: Bazı konuların geçtiği âyetleri bir araya topladığımızda bazen âyetlerin manaları arasında çelişki olduğu zannedilebilir. Mesela, فَلَنَسْأَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْأَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ “Kendilerine peygamber gönderilenlere mutlaka soracağız. Peygamberlere de elbette soracağız”,⁷⁸ رَبِّهِمْ أَجْمَعِينَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ “Rabbine and olsun, onların hepsine yapmakta olduklarını mutlaka soracağız”,⁷⁹ وَفَقَوْهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ “Onları tutuklayın, çünkü onlar sorguya çekileceklerdir”⁸⁰ âyetlerinde insanların mutlaka hesaba çekilecekleri belirtilmektedir. Ancak başka bir âyette فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ “İşte o gün ne insana, ne cine günahı sorulmayacak”⁸¹ buyrulmaktadır. Bu durum muhatapları ilk anda çelişki olduğu şüphesine sevk edebilir.

Bu âyetlerin te’lifi şöyle yapılabilir. Kıyamette farklı birçok mevkiler vardır. Bazı mevkilerde sorgu olurken bazılarında sorgu olmayacaktır. Bazı mevkilerde mü’minlere lütuf ve rahmetle muamele edilirken, bazı mevkilerde de kâfirlere kınama ve sert muamele vardır.⁸²

(3) Fiilin nispetinden kaynaklanan ihtilaf: Bazı âyetlerde, yapılan fiilin isnadı konusunda ihtilaf olduğu zannedilebilmektedir. Mesela, فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ (Savaşta) onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı”⁸³ âyetinde ilk bakışta anlam yönünden bir çelişki olduğu zannedilebilir. Çünkü âyette geçen “öldürme” ve “atma” fiilleri Allah (c.c.) isnâd edilmektedir. Bu da, âyetin kendi içerisinde bir çelişki olduğu izlenimi vermektedir. Hâlbuki harbe katılarak kâfirleri öldüren eshâbtır, eline bir avuç toprağı alıp düşmana doğru atan da Hz. Muhammed'dir (s.a.s.). Âyette öldürme ve atma işi

⁷⁶ Rahmân, 55/14.

⁷⁷ Zerkeşi, 1957: C.2, s.54-55.; Suyûti, 2008:478.; Cerrahoğlu, 2009:209.; Demirci, 2021:191.

⁷⁸ A‘raf, 7/6.

⁷⁹ Hicr, 15/92-93.

⁸⁰ Sâffât, 37/24.

⁸¹ Rahmân, 55/39.

⁸² İbn Kûteybe, trs:65.; Zerkeşi, 1957: C.2, s.55.; Suyûti, 2008:478-479.; Cerrahoğlu, 2009:209.; Demirci, 2021:188.

⁸³ Enfâl, 8/17.

kesb ve mübaşeret yönünden eshâba ve Hz. Muhammed’e (s.a.s.) ait, etki ve yaratılış yönünden Allah’a (c.c.) aittir. Böyle olunca âyette herhangi bir işkâl görülmemektedir.⁸⁴

(4) Hakikat ve mecaz ihtimali: Kur’ân’da kelimeler bazen hakikî, bazen de mecazî anlamda kullanılır. Bazı âyetlerde hem hakikî hem de mecazî anlam aynı anda görülebilmektedir. Mesela, وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَىٰ وَمَا هُمْ بِسُكَارَىٰ “İnsanları sarhoş görürsün; hâlbuki onlar sarhoş değillerdir”⁸⁵ âyeti böyledir. Âyette, kıyametin dehşetine izafetle mecazen insanları sarhoş gibi görürsün denilirken, sarhoşluğun şaraptan kaynaklanacağı düşünülerek hakikate izafetle sarhoş olmadıkları ifade edilmektedir.⁸⁶ Âyette dile getirilen sarhoşluk hakikî değil mecazî mânâdadır.

(5) Bir olayda farklı yönlerin ele alınması: Bazı âyetler arasında ilk bakışta bir ihtilâf var gibi görülebilir. Bu âyetler, farklı yönlerden değerlendirildiği zaman gerçekte bir ihtilâf olmadığı görülür. Mesela, الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ “Onlar, inananlar ve kalpleri Allah’ı anmakla huzura kavuşanlardır. Biliniz ki, kalpler ancak Allah’ı anmakla huzur bulur”⁸⁷ âyetinde mü’minlerin kalbinin ancak Allah’ı (c.c.) zikirle sükûna ereceği belirtilirken, إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ “Mü’minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir”⁸⁸ âyetinde onların kalplerinin ürpermesinden bahsedilmektedir. Bu iki âyet arasında ilk bakışta bir çelişki olduğu zannedilse de kalplerin sükûna ermesi sadece tevhidi tanınmasıyla gönlünde duyduğu ferahlığı, kalbin ürpermesi de doğruluktan ayrılma ve hidâyetten sapma korkusunu ifade etmektedir.⁸⁹ Dolayısıyla bu iki âyet arasında bir ihtilâf görünmemektedir.

1.6. Müşkil’in Çözüm Yolları

Âyetler arasında var olduğu zannedilen ihtilafın giderilmesinde âlimler önce te’lif ve te’vile başvurmuşlar, ancak bu yolla çözemedikleri bir müşkil ile

⁸⁴ Zerkeşi, 1957: C.2, s.59-60.; Suyûti, 2008:479.; Cerrahoğlu, 2009:209-210.; Demirci, 2021:190.

⁸⁵ Hac, 22/2.

⁸⁶ Zerkeşi, 1957: C.2, s.60.; Suyûti, 2008:479.; Cerrahoğlu, 2009:210.; Demirci, 2021:189.

⁸⁷ Ra’d, 13/28.

⁸⁸ Enfâl, 8/2.

⁸⁹ Zerkeşi, 1957: C.2, s.61-62.; Suyûti, 2008:479.; Demirci, 2021:191.; Yerinde, 2006:164.

karşılaştıklarında neshe başvurmuşlardır. Böylece Kur'ân'ın müşkillerini çözmede genellikle iki yol takip edilmiştir.⁹⁰

(1) Te'vil ve te'lif (uzlaştırma): Özellikle itikâdî ve ahlâkî konuların yer aldığı âyetlerde ortaya çıkan müşkiller bu yolla çözülmeye çalışılmıştır.⁹¹

(2) Nesih veya Tahsis: Ahkâm âyetleri arasında görülen müşkiller tahsis veya nesih yoluyla çözülmeye çalışılmıştır. Mesela, “Mekke’ye girenlerin emniyette olduğunu”⁹² bildiren âyetle “öldürülenler hakkında kısasın farz kılındığını”⁹³ belirten âyet arasında ortaya çıkan müşkil böyledir. Nesih olduğu düşüncesiyle ikinci âyetin hükmü alınır, ya da tahsis yoluyla kısas cezası alanları ilk âyetin kapsamından çıkarmak da mümkün olabilir.⁹⁴

Cem ve te'lif mümkün olmadığında, ihtilâfı gidermede bazı kurallar konulmuştur. Ebu İshâk el-İsferânî’ye (ö.418/ 1027-1028) göre; iki âyet Teâruz eder ve aralarını cem ve tertip mümkün olmazsa, iniş tarihlerine bakılır önce inen bırakılır sonra inen alınır, sonra inen nâsîh olur. Eğer iniş tarihleri bilinmiyorsa amel edilen âyet tercih edilir. Buradan anlaşılır ki amel edilen nâsîhtir.⁹⁵ Âyetler arasında ihtilâf konusunda tercih kurallarını şu şekilde sıralayabiliriz:

(1) Medeni âyetlerin hükmü mekkî âyetlere tercih edilir.

(2) İki âyetten biri Mekke ehlinin durumunu diğeri Medine ehlinin durumunu haber veriyorsa Medine ehlinin durumunu bildiren tercih olunur.

(3) İki âyetten birinin zahiri müstakil hüküm ifade ederken, diğeri âyetteki ziyade lafız bunu iktiza ediyorsa müstakil hüküm belirten tercih olunur.

(4) Umum ifade eden iki âyetten biri zahirde bir maksada haml olunmuş, diğeri başka bir maksada tahsis olunmuş ise zahirde bir maksada haml olunan tercih edilir.

⁹⁰ Demirci, 2021:192.

⁹¹ Yerinde, 2006:164.

⁹² Yerinde, 2006:164.

⁹³ Bakara, 2/178.

⁹⁴ Yerinde, 2006:164.

⁹⁵ Zerkeşi, 1957: C.2, s.48.; Suyûti, 2008:481.

(5)Hitaptan zaruri olarak bilinen, hitaptan zahiri olarak bilinene tercih edilir. Mesela, “Allah alışverişi helal kılmıştır”⁹⁶ âyetinden alışverişin helal oluşu zaruri olarak bilinmektedir “ ve alışverişi bırakın”⁹⁷ âyeti alışverişin yasak oluşuna ya zahiren bile delâlet etmez ya da nasdan daha aşağıda olan zahirî bir delâletle delâlet etmektedir.⁹⁸

1.7. Müşkilü'l-Kur'ân ile İlgili Yapılan Çalışmalar

Müşkil âyetler hakkında Hz. Peygamber döneminde kayda değer bir tartışma yaşanmamıştır. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm; kitabın esasını muhkem âyetlerin oluşturduğunu, müteşâbih âyetlerin peşine kalbinde eğrilik bulunanların fitne çıkarmak için düşeceğini, müteşâbihlerin gerçek manasını Allah'ın bileceğini, ilimde derinleşmiş olanların “ona inandık hepsi Rabbimiz katındandır” diyeceklerini beyan etmiştir.⁹⁹ Bu da müşkil ve müteşâbih âyetler üzerinde tartışma yapılmasında engelleyici rol üstlenmiştir.¹⁰⁰

Allah Resûlü'nün vefatından sonra müşkil ve müteşâbihler üzerinde Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Mes'ud gibi sahâbiler zahiri ihtilaflı görülen bazı âyetleri yorumlamışlar, bazılarını yorumlamakta çekimser davranmışlardır.¹⁰¹ I.yüzyılda sahâbilerin bu yorumları tefsir rivâyeti olarak sonraki nesillere aktarılmış, II. yy. başlarında müşkilü'l-Kur'ân hakkında edebiyat oluşmaya başlamıştır. Hasan-ı Basrî'ye (ö. 110/ 728) nispet edilen Risâle fi'l-Kader isimli eserde zındıkların Kur'ân'da ihtilaf ve tenâkuz bulunduğuna dair iddialarına cevaplar verilmiştir.¹⁰²

Müşkilü'l-Kur'ân'ı müstakil olarak ilk ele alan eserlerin II. asrın sonları III. asrın başlarında ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Kaynaklarda geçtiğine göre bu alanın ilk müellifleri Cevabâtü'l-Kur'ân isimli eseriyle Süfyan b. Uyeyne (ö.198/ 814) ve er-Red ale'l-Mülhidîn fi Teşâbühi'l-Kur'ân isimli eseriyle Ebu Ali Muhammed b. Müstenîr el-Kutrub'dur (ö. 210/ 825)¹⁰³. Ancak bu eserler günümüze ulaşamamıştır. Günümüze ulaşan bu alandaki en eski eser meşhur hadis âlimi Ahmed b. Hanbel'e (ö.241/ 855) ait

⁹⁶ Bakara, 2/275.

⁹⁷ Cum'a, 62/9.

⁹⁸ Zerkeşi, 1957: C.2, s.48-50.

⁹⁹ Âl-i İmrân, 3/7.

¹⁰⁰ Yerinde, 2006:165.

¹⁰¹ Suyûti, 2008:475-478.

¹⁰² Muhammed İmare, *Resâilü'l adl ve't-Tevhid*, 2.baskı, Daru's-Şuruk, Kahire, 1988, C.1, s.112-117.

¹⁰³ En-Nedîm, 2019 :115-117 ; Suyûti, 2008:475.

olan er-Red ale'z-Zenâdika ve'l Cehmiyye adlı eserdir.¹⁰⁴ Bu dönemde kaleme alınıp günümüze ulaşan en önemli eser ise İbn Kûteyb'e'nin (ö.276/ 889) Te'vil'i Müşkilü'l-Kur'ân'ıdır. İbn Kûteyb'e, Allah'ın kitabına kısır bir anlayış, hastalıklı birbakışla sözü mecrasından çıkararak tahrif edip sonra da tenâkuz, ihtilaf, hata ve nazım bozukluğu olduğuna hükmederek iftirada bulunan mülhidlere cevap vermek maksadıyla¹⁰⁵ yazdığı eserinde müşkil âyetleri ele almıştır.

Müşkilü'l-Kur'ân alanında yazılan diğer bazı önemli eserler şunlardır: Ebû Muhammed Mekki b Ebi Talib Hammuş b.Muhammed el-Kaysî (ö. 437/1045) tarafından kaleme alınan Tefsiru'l-Müşkil min Garib'il-Kur'ân, Ebu Muhammed İzzüddin Abdülaziz b.Abdisselam'ın (ö.660/1261) yazdığı el- Feva'id fi Müşkilü'l-Kur'ân, Ebu Yahya Zekeriyâ el- Ensari'nin (ö.926/1519) te'lif ettiği Fethu'r- Rahmân bi Keşfi mâ Yeltebisü fi'l- Kur'ân, Muhammed Abduh'un (ö.1322/1905) Müşkilâtü'l-Kur'âni'l-Kerim ve Tefsiru sûreti'l- Fatiha adlı eseri ve Muhammed Emin eş-Şinkiti'nin (ö.1393/1974) Def'u İhâm'il- Iztrab an Âyâtî'l- Kitâb isimli eseridir.¹⁰⁶

Müşkilü'l-Kur'ân hakkında yapılan bazı tez çalışmalarını ise şu şekilde sıralayabiliriz.¹⁰⁷

Osman Şahin, Kur'ân-ı Kerimdeki Müşkil ifadeler ve Çözüm Yolları , Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996, Samsun.

İbrahim Akşit, Taberi Tefsirinde Müşkilü'l-Kur'ân, Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, Bursa.

Süleyman Pak, Müşkilü'l-Kur'ân, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000, Konya.

Sabri Demirci, Fahrüddin Râzî'nin Tefsiri Mefatihü'l- Gayb'da Müşkilü'l-Kur'ân Meselesi, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, İstanbul.

¹⁰⁴ Sabri b.Seleme Şahin'in tahkiki ile Dâru's-Sebet lin-Neşr yayınevi tarafından 2010 yılında Riyad'da basılmıştır.

¹⁰⁵ İbn Kûteyb'e, trs: 22.

¹⁰⁶ Yerinde, 2006:166-167.

¹⁰⁷ Müşkilü'l-Kur'ân hakkında yapılan yüksek lisans ve doktora tezlerine dair bilgiler <https://tez.yok.gov.tr/> adresinden 01/10/2022 tarihinde alınmıştır.

Ahmet Özbay, Kurtubi Tefsiri'nde Müşkilü'l-Kur'ân, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, İstanbul.

Mehmet Akın, Neseft Tefsirinde Müşkilü'l-Kur'ân, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, Ankara.

Mehmet Yalınkılıç, Elmalılı M.Hamdi Yazır'ın Müşkil Âyetlere Yaklaşımı Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, Kahramanmaraş.

Muhammed Selim Çalışkan, Lübbü't- Te'vil fî Meâni't- Tenzîl Adlı Tefsirde Müşkilü'l-Kur'ân, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, Isparta.

Yunus Akça, Müfessirlerin Müşkil Âyetlere Yaklaşımları (Kurtubî ve İbn Kesîr Örneği), Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, Elazığ.

Hidâyet Yılmaz, Kur'ân Yolu Tefsirinde Müşkilü'l-Kur'ân, Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2021, Karabük.

Flamur Kasami, İbn Kesîr Tefsiri'nde Müşkilü'l-Kur'ân, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, Bursa.

Muhammed İkbâl Çalış, İbn Cüzey'in Tefsirinde Müşkilü'l-Kur'ân, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, İstanbul.

Reyhan Karaahmetoğlu, İbn Âşur Tefsirinde Müşkilü'l-Kur'ân, Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2020, Karabük.

Tuğba Nur Tuğut, Hak Dini Kur'ân Dili Tefsirinde Müşkilü'l-Kur'ân, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, İstanbul.

Murat Dinler, Ebussuûd Tefsirinde Müşkilü'l-Kur'ân, Doktora Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, İstanbul.

Hasan Hüseyin Havuz, Çağdaş Müşkilü'l-Kur'ân (Muhammed Esed Örneği), Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, Isparta.

Müşkilü'l-Kur'ân alanında yapılmış olan bazı makale çalışmaları da şunlardır.

Âdem Yerinde, İlk Bakışta Çelişki Görünümü Veren Müşkil Âyetler ve Etrafında Oluşan Bilimsel Edebiyat, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 16, yıl 2007, Sakarya.

Murat Sülün, “Mahiyeti, Sebep ve Çözümleri Çerçevesinde Müşkilü’l-Kur’ân”, Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları-III, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, yıl 2002, İstanbul.

Yakup Çiçek, Müşkilü’l-Kur’an, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 7-8-9-10, yıl 1995, İstanbul.

Eyüp Yaka, Müşkil Âyetler Konusunda İbn Kuteybe-Elmalılı Hamdi Yazır Karşılaştırması, Elmalılı Hamdi Yazır Sempozyumu Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2-4 Kasım 2012, TDV Yay., 2015, Ankara.

Süleyman Pak, İmam Mâturîdî’nin Te’vilatü’l-Kur’ân adlı Eserinde Müşkil Âyetleri Telifi, Kastamonu Üniversitesi IV. Uluslararası Şeyh Şa’bân-ı Velî Sempozyumu, Hanefîlik-Mâturîdîlik, cilt: II, 05-07 Mayıs, 2017, Kastamonu.

İKİNCİ BÖLÜM¹⁰⁸

BEYZÂVÎ'NİN MÜŞKİLÜ'L-KUR'ÂN'A YAKLAŞIMI

1.1. Kur'ân'da Müşkil Âyetlerin Bulunmasının Hikmeti

Beyzâvi Kur'ân'da müşkil âyetlerin bulunmasının hikmetine dair “Sana kitabı indiren de odur. Ondan bazı âyetler muhkemdir ki onlar kitabın anasıdır, diğerleri de müteşâbihdir”¹⁰⁹ âyetinin tefsirinde şu açıklamalara yer vermektedir. Müteşâbihât, ihtimallidir. Kapalılık veya zahiri muhalefetten (müşkil) dolayı maksadı açık değildir. Sadece araştırma ve tetkik ile maksadı anlaşılır ki ulemanın üstünlüğü açığa çıksın. Âyetleri derinlemesine düşünmede ve ilim tahsiline çalışmada hırsları artsın ki bu âyetlerin muradını açıklamada delil getirsinler. Yüksek dereceler elde etsinler. Bu tür âyetlerin mânâlarını çıkarmada kabiliyetlerini zorlasınlar. Muhkem âyetlerle bu tür âyetlerin aralarını cem ve te'lif etsinler. Böylece yüksek mertebeler elde etsinler.¹¹⁰ Kur'ân'da bulunan müteşâbih âyetler çok mânâlı olduklarından parıltılı beyanlarıyla göz kamaştırırlar. Birçoğu da muhkem âyetlerin mânâlarıyla birleşerek çeşitli mertebelere, farklı anlamlara işaret ederek mücmel veya müşkil olmakla dikkat çekerler. Böylece muhkemin içerisinde müteşâbih, müteşâbihin beraberinde muhkem de bulunur ki bir âyette bir çok mânâ katmanı meydana gelir. Böylece zamanı geldikçe bu mânâlar ihtiyaca ışık tutar ve güncel yaşamın akışı içerisinde hissedilerek anlaşılır. Hem insanlığın henüz ortaya koyamadığı hatta hiç düşünemediği, sezmediği nice mânâlar ve hakikatler vardır ki Allah (c.c.) bu hakikatleri, “sizin bilmediğiniz daha çok şey var” gibi bir muhkem ifade ile ortaya koyarken, müteşâbih bir ifade ile de imâ ettiği zaman yararı daha çok olur. Böyle âyetlerin bazısını bu gün anlayamayanlar yarın anlayabilirler.¹¹¹

¹⁰⁸ Bu bölümde inceleyeceğimiz âyet meâlleri Beyzâvî tefsirine daha uyumlu olduğunu için çoğunlukla Abdülvehhab Öztürk'ün Beydavî Tefsiri tercümesinden alınmıştır.

¹⁰⁹ Âl-i İmrân, 3/7.

¹¹⁰ Beyzâvî, 1998: C.2, s.6.

¹¹¹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, Sad. İsmail Karaçam vd., Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1992, C.2, s.310-311.

1.2. Beyzâvî'nin Müşkilü'l-Kur'ân Anlayışı

Beyzâvî, Kur'ân'da ihtilafın olmadığını bildiren أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا “Yoksa Kur'ân'ı gereği gibi düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından olsa idi, onda birçok tutarsızlık görürlerdi”¹¹² âyetin tefsirinde müşkilü'l-Kur'ân anlayışını şöyle açıklamıştır: Kur'ân kâfirlerin zannettiği gibi beşer sözü olsaydı onda birçok ihtilaf bulurlardı. Mânâsında tenâkuz, lafzında çelişki olurdu. Bir kısmı fasih (edebî kusurlardan arınmış), bir kısmı rakik (edebî kusurlu) olurdu. Bazısına karşılık vermek zor, bazısına kolay olurdu. Geleceğe dair verdiği haberlerin bazısı gerçekleşir bazısı da gerçekleşmezdi. Bu kusurlarda insanlar tarafında Kur'ân aleyhine delil getirilirdi. Hâlbuki Kur'ânın hükümleri arasında görülen ihtilaf, zıtlık için değil bilakis hikmet ve maslahatlara göre ahvalin değiştiğine tembih içindir.¹¹³

Kur'ân lafız ve mana çelişkilerinden korunmuş, kusurlardan münezzehtir. كِتَابٌ أُخْكِمْتُ آيَاتُهُ “Bu bir kitaptır ki âyetleri sağlamlaştırılmış” âyetinin manası Kur'ân'ın mana bozukluğundan ve lafız rekaketinden korunması demektir.¹¹⁴ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا “onun için bir eğrilik kılmadı” âyeti, lafızda bir kusur manada bir zıtlık veya Cenabı Hakk'a davette bir sapma yoktur demektir.¹¹⁵ غَيْرِ ذِي عِوَجٍ “eğriliği olmayan” içinde hiçbir kusur olmayan demektir.¹¹⁶ Kur'ân'ın âyetleri arasındaki ahenk bir bütündür. Nitekim كِتَابًا مُتَشَابِهًا “ahenkli bir kitap olarak” ifadesi mananın doğruluğunda ve lafzın fesahatinde bazısı bazısına benzer demektir.¹¹⁷

Bütün bu izahattan anlaşıldığına göre Beyzâvî'ye göre Kur'ânda birbirine zıt âyetlerin bulunmadığı açıktır. Ancak zahîrî bir ihtilaf bulunduğu zannedilirse o takdirde âlimler, âyetlerin manalarını çıkartmak için kabiliyetlerini zorlayarak Kur'ân'ın esası olan muhkem âyetlerle bu âyetlerin arasını cem ve te'lif etmelidirler.¹¹⁸

¹¹² Nisa, 4/82.

¹¹³ Beyzâvî, 1998: C.2, s.86.

¹¹⁴ Beyzâvî, 1998: C.2, s.6.

¹¹⁵ Beyzâvî, 1998: C.3, s.272.

¹¹⁶ Beyzâvî, 1998: C.5, s.41.

¹¹⁷ Beyzâvî, 1998: C.2, s.6.

¹¹⁸ Beyzâvî, 1998: C.2, s.6.

1.3. Beyzâvî'nin Müşkil Âyetleri Tefsiri

Bu başlık altında öncelikle Kâdî Beyzâvî'nin müşkil olarak nitelediği âyetler tespit edilerek bu âyetleri nasıl tefsir ettiği incelenmiştir. Müşkil'in çözümüne dair yaklaşımının ne olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Bu yaklaşımın Beyzâvî'ye özgü olup olmadığını tespit etmek maksadıyla yer yer Taberî, Zemahşerî, Râzî tefsirleriyle karşılaştırılmıştır.

1.3.1. Bakara Sûresi

Beyzâvî, Bakara Sûresinin tefsirinde ilk bakışta mana yönünden birbiriyle çelişkili gibi görünen yirmi Kur'ân âyeti arasındaki işkâli gidermektedir. Bu âyetler gruplandırılarak üç başlık altında incelenebilir.

1.3.1.1. Allah Kulunu Zorla İmandan Alıkoyar mı?

Kur'ân'ın bazı âyetlerinde kâfirlerin iman etme konusunda iradelerinin ellerinden alındığı belirtilirken, bazı âyetlerinde onların iradelerinde hür oldukları ve iman ile mükellef tutuldukları belirtilmiştir.¹¹⁹ Bu konuda şu âyetler örnek olarak verilebilir:

حَتَّمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ

“Allah onların kalplerini mühürledi.”¹²⁰

وَطُبِعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ

“Onların kalpleri mühürlendi.”¹²¹

وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا

“Onu anlamamaları için kalplerinin üzerine örtüler çeker, kulaklarına ağırlık koyarız.”¹²²

وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ

“Gözlerinin üzerinde de bir perde vardır.”¹²³

¹¹⁹ Yerinde, 2006:164.

¹²⁰ Bakara, 2/7.

¹²¹ Tevbe, 9/87.

¹²² İsrâ, 17/46.

وَحَتَمَ عَلَى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَى بَصَرِهِ غِشَاوَةً

“Kulağının ve kalbinin üzerine mühür vurdu. Gözünün üzerine de perde çekti.”¹²⁴

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ

“Gerçek şu ki kâfir olanları uyarsan da uyarmasan da birdir; iman etmezler.”¹²⁵

Bu ve benzeri âyetler, kâfirlerin iman etme iradelerinin Allah (c.c.) tarafından engellendiği vehmine neden olurken, onların iman etme iradelerine kesinlikle bir engel bulunmadığını ifade eden âyetler de vardır.

فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ

“Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.”¹²⁶

لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا

“Allah hiç kimseye gücünün yeteyeğinden fazlasını yüklemey.”¹²⁷

وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ

“Dinde üzerinize bir zorluk kılmadı.”¹²⁸

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ

“Dinde zorlama yoktur. Doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır.”¹²⁹

Bu ve benzeri âyetler iman etme konusunda onların hür iradeye sahip olduklarını ve tercihleri sebebiyle sorumlu tutulacaklarını ifade etmektedir. Bu iki âyet grubunun ifade ettikleri manalar arasında zahiri bir ihtilaf varmış gibi görünmektedir.

Beyzâvî, “Allah onların kalplerini mühürledi.”¹³⁰ âyetini şöyle açıklamaktadır. Hatm (mühürlemek) gizlemektir. Bir şeyi mühürleyerek belgelendirmekte onu gizlemek

¹²³ Bakara, 2/7.

¹²⁴ Câsiye, 45/23.

¹²⁵ Bakara, 2/6.

¹²⁶ Kehf, 18/29.

¹²⁷ Bakara, 2/286.

¹²⁸ Hac, 22/78.

¹²⁹ Bakara, 2/256.

¹³⁰ Bakara, 2/7.

olduğu için, işi yapan fiili kazanıp elde ettiği için de işin sonuna ulaşmaya hatm (mühürlemek) tabiri kullanılır. Ğışave bir şeyi bürüyüp örtmek demektir. Hakikatte ne mühürleme ne de örtme vardır. Mühürleme ve örtme ile murat, onların nefislerinde öyle bir hal meydana gelmiştir ki onları küfrü ve günahları sevmeye, iman ve taatları çirkin görmeye sevk etmiştir. Bunun sebebi ise azgınlıkları, taklide dalmaları ve doğru araştırmadan yüz çevirmeleridir. Böylece sanki mühür vurularak kapatılmış gibi kalplerine hak tesir etmez, kulakları hakkı işitmekten tiksindir hale gelir. Gözleri de basiret sahiplerinin gördüğü, iç ve dış dünyaya ait apaçık dikili duran âyetleri (delil ve mucizeleri) göremez. Böylece gözleri üzerine perde çekilmiş ve görmeleri için engel konulmuş gibi olur. Buna da istiare yoluyla mühürleme ve perdeleme denilmiştir. Ya da onların kalpleri ve arızalı duyuları eşya ile o eşyadan yararlanma arasına konulan engel, vurulan mühür gibidir. Meydana gelen bu durum, “İşte Allah onların kalplerine, kulaklarına ve gözlerine mühür basmıştır.”¹³¹ âyetinde mühürlemekle, “Kalbini zikrimizden gafil kıldığımız kimseye uyma.”¹³² âyetinde gafil kılmakla, “Kalplerini katılaştırdık.”¹³³ âyetinde katılaştırmakla ifade edilmiştir. Mevcudatta olan her şey Allah’ın kudretiyle meydana geldiğinden O’na dayandırılmış ve fiiller O’na isnat edilmiştir. Ancak kâfirler de yaptıkları hatalarla buna sebep olmuşlardır. “Hayır, Allah küfürleri yüzünden onların kalplerini mühürlemiştir.”¹³⁴ “Sebebi şu; çünkü onlar iman ettiler, sonra da kâfir oldular. Bu yüzden kalpleri mühürlendi.”¹³⁵ âyetlerinde bu durum açıkça görülmektedir. Bu âyetler kâfirlerin ayıplarını açığa çıkardı, çirkin sıfatlarını gözler önüne serdi ve vahim akıbetlerini bildirdi.¹³⁶

Beyzâvî, “Hayır, doğrusu kazandıkları şeyler onların kalplerini paslandırdı”¹³⁷ âyetinin tefsirini şöyle yapmaktadır. Günahlara dalmaları sebebiyle ma‘siyetlerin sevgisi onları mağlup etmiştir. Hatta bu sevgi kalpleri üzerine pas olmuş, onları hak ve batılı tanıyamaz hale getirmiştir. Çünkü bir işi çokça yapmak o işin meleke haline

¹³¹ Nahl, 16/108.

¹³² Kehf, 18/28.

¹³³ Mâide, 5/13.

¹³⁴ Nisa, 4/82.

¹³⁵ Münfikûn, 63/3.

¹³⁶ Beyzâvî, 1998: C.1, s.42.

¹³⁷ Mutaffîfîn, 83/14.

gelmesine sebep olur. Nitekim Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Kul günah işledikçe kalbinde siyah bir nokta meydana gelir, sonunda kalbi simsiyah olur.”¹³⁸

Müfessir, “Sözlerinden dönmeleri, Allah'ın ayetlerini inkâr etmeleri, peygamberleri haksız yere öldürmeleri ve: “Kalplerimiz perdelidir” demeleri nedeniyle (onlara lanet ettik). Hayır, Allah küfürleri yüzünden onların kalplerini mühürlemiştir. Artık pek azı hariç iman etmezler.”¹³⁹ âyetinin tefsirinde şunları söylemektedir. Onları ilme karşı perdelemiştir yahut onları âyetleri derinlemesine düşünmekte, vaazlardan öğüt almakta yarımsız bırakmış ve onları engellemiştir.¹⁴⁰

Beyzâvî, “Yeryüzünde haksız yere kibir gösterenlerden ayetlerimi çevireceğim. Eger bütün ayetleri görseler, onlara iman etmezler.”¹⁴¹ âyetinin tefsirinde şu ifadelere yer vermektedir. Kalplerin mühürlenmesiyle âyetlerimiz hakkında düşünmez ve onlardan ibret almazlar. İndirilen her âyeti veya mucizeyi görseler, inatlarından ve akıllarının karışıklıklarından iman etmezler. Bunun sebebi kendilerini hevâ ve taklide kaptırmış olmalarıdır.¹⁴²

Müellif, “Gerçek şu ki kâfir olanları uyarsan da uyarmasan da birdir; iman etmezler.”¹⁴³ âyeti hakkında şunları söylemektedir. Bu âyet kişinin güç yetirilemeyen şeyle sorumlu tutulmasının caiz olduğuna delil getirilen âyetlerdendir. Çünkü Allah Teâlâ hem iman etmeyeceklerini haber verdi hem de onlara iman etmelerini emretti. Şâyet iman ederlerse O'nun haberi yalana döner ve imanları iman etmeyeceklerine dair âyete imanı da kapsayacağından iki zıt birleşmiş olur. Gerçek şu ki imkânsızla mükellef tutmak her ne kadar -hükümlere yapışmakta maksat aranmadığından- aklen caizse de araştırıldığı vakit hakikatte böyle bir şey gerçekleşmemiştir. Allah Teâlâ'nın bizzat yapacağı veya kulunun ihtiyarıyla yapacağı şeyi haber vermesi gibi bir şeyin olacağını veya olmayacağını haber vermek ona güç yetirmeye münâfi olamaz. Yararı olmayacağını bildikten sonra uyarmanın faydası, onlara karşı delil getirmek ve

¹³⁸ Beyzâvî, 1998: C.5, s.295.

¹³⁹ Nisa, 4/155.

¹⁴⁰ Beyzâvî, 1998: C.2, s.107.

¹⁴¹ A'râf, 7/146.

¹⁴² Beyzâvî, 1998: C.3, s.34.

¹⁴³ Bakara, 2/6.

Peygamber’e tebliğ faziletini vermektir. Bundan dolayı Allah (c.c.), “onlara eşittir” buyurdu, “sana eşittir” buyurmadı.¹⁴⁴

Beyzâvî, “Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin”¹⁴⁵ âyetinin tefsirini şöyle yapmaktadır. İman edenin imanına, inkâr edenin inkârına aldırnam. Bu durum, kulun fiilinde bağımsız olduğu anlamına gelmez. Çünkü kulun fiili her ne kadar kulun dilemesine bağlı olsa da kulun dilemesi de Allah’ın dilemesine bağlıdır.¹⁴⁶

Müfessir, “Dinde üzerinize bir zorluk kılma.”¹⁴⁷ demek, yani sizi yapılması çok zor olan bir şeyi teklif etmekle sizi sıkıştırmadı anlamındadır. Bu âyet dini kabul etmede onları engelleyen bir şeyin olmadığına, dini terk etmek için de bir mazeret bulunmadığına işaret etmektedir. Ya da bu âyetle maksat, her günahın bir çıkış yolu kıldı demektir. Şöyle ki; sıkıntı anında ruhsatla amele izin vermesi, tövbe kapısını onlara açması, Allah haklarında keffâreti meşru kılması, kul haklarında erş¹⁴⁸ ve diyetleri¹⁴⁹ meşru kılması gibi.¹⁵⁰

Beyzâvî, “Dinde zorlama yoktur. Doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır.”¹⁵¹ âyetini şöyle tefsir etmektedir. “Dinde zorlama yoktur” çünkü hakikatte zorlama, başkasını hayırlı görmediği bir işi yapmaya mecbur bırakmaktır. Lakin, “doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır” iman küfürden apaçık delillerle ayrılmıştır. Deliller göstermiştir ki iman ebedi saadete götüren doğruluk, küfür ise sonsuz mutsuzluğa sevk eden sapıklıktır. Akıllı kimse bunu ne zaman fark ederse kendisi, mutluluğu ve kurtuluşu elde etmek için süratle iman etmeyi ister, zorlamaya muhtaç olmaz. Şöyle de denilmiştir bu ifade yasaklama anlamında haberdır. Yani dinde zorlamayın demektir.

¹⁴⁴ Beyzâvî, 1998: C.1, s.42.

¹⁴⁵ Kehf, 18/29.

¹⁴⁶ Beyzâvî, 1998: C.3, s.279.

¹⁴⁷ Hac, 22/78.

¹⁴⁸ Erş: İslâm Ceza Hukukunda ölümle sonuçlanmayan müessir fiillerde mağdur kişiye ödenen tazminat. (Bilmen, 2016: 69)

¹⁴⁹ Diyet: İslâm Hukukunda adam öldürmede maktûlün canına bedel, uzuvlarda meydana gelen yaralanma veya kayıplara bedel olarak canı ya da canı ile birlikte âkilesinin ödemesi gereken belli miktar maldır. (Bilmen, 2016: 64)

¹⁵⁰ Beyzâvî, 1998: C.4, s.80.

¹⁵¹ Bakara, 2/256.

Bu yasak da ya geneldir “kâfirler ve münafıklarla cihat et, onlara sert davran”¹⁵² âyetiyle neshedilmiştir. Ya da ehli kitap hakkındadır.¹⁵³

Müellif, “Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden fazlasını yüklemeyiz.”¹⁵⁴ âyetini şöyle açıklamaktadır. Lütuf ve rahmetinden ancak güç yetireceği şeyi yükler veya güç yetireceğinden daha azını yükler ki takat getirsin ve kolayca yapsın. “Allah size kolaylık ister, size zorluk istemez.”¹⁵⁵ âyetinde olduğu gibi. Bu da imkânsız olanla teklifin gerçekleşmediğini gösterir. Yoksa teklifin imkânsız olduğunu göstermez.¹⁵⁶

Taberî, “Allah onların kalplerini mühürledi.”¹⁵⁷ âyetinin tefsirinde hatm’in aslı mühür basmaktır. Mühür basmak burada mecazdır.¹⁵⁸ Mühürlemek ile ilgili bana göre doğru olan Resûlullah’tan (s.a.s.) nakledilen şu haberdur. “Şüphesiz mü’min bir günah işlediği zaman kalbinde siyah bir nokta meydana gelir. Eğer tövbe eder, günahı bırakır, mağfiret dilerse kalbi parlar. Eğer günahı işlemeye devam ederse siyah nokta bütün kalbi kaplayıncaya kadar büyür. Allah’ın (c.c.) “Hayır, hayır! Doğrusu onların kazanmakta oldukları kalplerini paslandırmıştır.”¹⁵⁹ buyruğunda bahsettiği pas işte budur. Allah Resûlü (s.a.s) haber verdi ki günahlar peş peşe geldiği zaman kalbi örter, kalbi örttüğü zaman Allah (c.c.) tarafından kalbe mühür vurulur. Böylece o kalp için imana bir yol, küfürden kurtuluş imkânı kalmamış olur. İşte âyette geçen mühür basmak budur.¹⁶⁰

Taberî, “Dinde üzerinize bir zorluk kılmadı.”¹⁶¹ âyetinin tefsirinde şunları söylemektedir. Allah’a kulluk ettiğiniz şey konusunda Rabbiniz size bir zorluk kılmadı. Tam aksine size bir genişlik ve kolaylık kıldı. Böylece bazı günahlardan tövbe ile bazı günahlardan keffaretle, bazı günahlardan kısasla kurtuluş yolu kıldı. Mü’minin işlemiş olduğu hiçbir günah yoktur ki İslâm dini ondan kurtuluş yolunu göstermiş olmasın.¹⁶²

¹⁵² Tevbe, 9/73.; Tahrim, 66/12.

¹⁵³ Beyzâvî, 1998: C.1, s.154-155.

¹⁵⁴ Bakara, 2/286.

¹⁵⁵ Bakara, 2/185.

¹⁵⁶ Beyzâvî, 1998: C.1, s.166.

¹⁵⁷ Bakara, 2/7.

¹⁵⁸ Ebu Cafer Muhammed b.Cerir Taberi, *Câmiu’l- Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân (Taberi Tefsiri)*, thk. Abdullah b. Abdu’l- Muhsin et-Turki, Hicr yayınevi, Kahire., 2001, C.1, s.265.

¹⁵⁹ Mutaaffîfîn, 83/14.

¹⁶⁰ Taberî, 2001: C.1, s.267.

¹⁶¹ Hac, 22/78.

¹⁶² Taberî, 2001: C.16, s.640.

Taberî, “Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.”¹⁶³ âyetinin tefsirinde ise şu ifadelere yer vermektedir. Ya Muhammed! Kalbini zikrimizden gafil kıldığımız ve hevâlarına tabi olanlara şöyle de: Ey insanlar hak Rabbinizin katındandır. Başarı ve başarısızlık O’ndandır. Hidâyet ve dalalet O’nun elindedir. Sizden dilediğini hidâyete erdirir iman etmiş olursunuz, dilediğini hidâyetten sapıtır kâfir olursunuz. Bu konuda benim elimden bir şey gelmez. Ben sizin hevânıza uyarak gerçekten Allah’a ve Allah’ın indirdiklerine inanları kovacak da değilim. Dilerseniz iman edin, dilerseniz inkâr edin. Eğer inkâr ederseniz Rabbiniz küfrünüz sebebiyle kalın surlarla çepeçevre sarılmış cehennem azabını sizin için hazırladı. Eğer iman ederseniz ve Allah’a itaatle amel ederseniz cennet ehlini vasıfladığı güzel mükâfatlar sizin içindir.¹⁶⁴ İbn Abbas’tan bu konuda şöyle rivâyet edildi: Allah’ın iman etmeyi dilediği kişi iman eder, Allah’ın küfrünü dilediği kişi de inkâr eder. “Âlemlerin Rabbi olan Allah’ın dilemesi olmadıkça siz dileyemezsiniz.”¹⁶⁵ âyeti bunu ifade eder.¹⁶⁶

Taberî’ye göre âyette geçen “Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.” ifadesi dileyenin iman etmesi, dileyenin de inkâr etmesi konusunda Allah tarafından serbest bırakıldığı anlamına gelmez. Bu ifade kâfirlere bir tehdit mahiyetindedir. Âyetin devamında gelen “Biz zalimlere cehennem ateşini hazırladık” ifadesi bunu açıklamaktadır.¹⁶⁷

Zemahşerî, “Allah onların kalplerini mühürledi.”¹⁶⁸ âyetini şöyle açıklamaktadır. Hatm (mühürlemek) ve ketm (gizlemek) iki kardeşidir. Bir şey üzerine mühür vurarak sağlamlaştırmada onu gizlemek, ona ulaşılmaması için onu örtmek, ona muttali olunmasını engellemek vardır.¹⁶⁹ Kalpler ve kulaklar üzerine mühür vurmak, gözler üzerine perde çekmenin manası nedir? Diye sorarsan şöyle derim: Gerçekte mühür vurmak ta örtmek de yoktur. Bunlar mecazdır. Mecaz türlerinden istiare ve temsil olması muhtemeldir. İstiare olursa; haktan yüz çevirmeleri, hakkı kabul etme ve ona

¹⁶³ Kehf, 18/29.

¹⁶⁴ Taberî, 2001: C.15, s.244.

¹⁶⁵ Tekvir, 81/29.

¹⁶⁶ Taberî, 2001: C.15, s.244.

¹⁶⁷ Taberî, 2001: C.15, s.244.

¹⁶⁸ Bakara, 2/7.

¹⁶⁹ Carullah Ebu Kasım Muhammed b. Ömer Zemahşerî, *El-Keşşâf ‘an Hakâ’iki Gavâmizi’t-Tenzîl ve ‘Uyûni’l-Ekâvîl fî Vücûhi’t-Te’vîl*, thk. Adil Ahmed Abdu’l-Mevcûd ve Ali Muhammed el-Muavviz, Mektebetü’l-Abikân, Riyâd., 1998, C.1, s.164.

inanma konusunda kibirli davranmalarından dolayı hak kalplerine nüfuz edemez, içlerinde bulunandan da kalbi kurtulamaz hale gelmiştir. Yine onların kulakları hakkı faydasız görmüş, hakka kulak vermemiş, onu dinlemekten kaçınmıştır. Böylece sanki kalpleri ve kulakları mühürle sapasağlam kapatılmış gibi olmuştur. Gözleri ise Allah'ın sunulan apaçık âyetlerini, dikilen delillerini ibret alan ve basiret sahibi kimselerin gözlerinin gördüğü gibi görememişler sanki gözleri perdelenip örtülmüştür. Adeta idrakleri ile apaçık deliller arasına engeller girmiştir. Temsil olursa; istifade edilemeyen şeye benzetilmiştir ki onlar, mükellef tutuldukları ve yaratılış gayeleri olan Allah'ın dininden yüz çevirmeleri sebebiyle onlardan yararlanamaz hale getirilmişlerdir. O şeylerle onlardan istifade etmek mühürlemek ve engellenmek suretiyle imkânsız hale gelmiştir.¹⁷⁰

Zemahşerî'nin "Dinde üzerinize bir zorluk kılma." ¹⁷¹ âyetine dair açıklamaları çok az bir farkla Beyzâvî tarafından nakledilmiştir. ¹⁷² Zemahşerî, "Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin." ¹⁷³ âyeti ile ilgili olarak şu açıklamaları yapmaktadır. Hak geldi bahaneler ortadan kalktı. Sizin kendiniz için kurtuluş yolunu ya da helâk yolunu seçmekten başka bir tercih hakkınız kalmamıştır. ¹⁷⁴

Râzî, "Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözlerinin üzerinde de bir perde vardır." ¹⁷⁵ âyetinin tefsiri ile ilgili olarak şu açıklamaları yapmaktadır. Mühürlemek ve gizlemek kardeşidir. Kur'ân'da hatm ile aynı manayı, tab', kinân, kalplerin paslanması, kulaklarda ağırlığın olması, gözlerde perdenin bulunması ifadeleri ortaya koyar. Bu konuda âyetler iki gruptur. Birinci grup bu durumun varlığına, ikinci grup âyetler ise iman etmeye engel bulunmadığını ortaya koyar. Kur'ân her iki gruba dair âyetlerle doludur. Bu konu İslâmi problemlerin en büyüğü, en çok dallanıp budaklanan ve üzerine en çok gürültü koparılanıdır. Râzî, mezheplerinin kelâmî görüşlerine yer verdikten sonra kendi görüşünü "burada başka bir sır vardır" diyerek zikrediyor. ¹⁷⁶ Râzî, "Geride kalanlarla beraber olmaya razı oldular. Kalpleri

¹⁷⁰ Zemahşerî, 1998: C.1, s.164-165; C.3, s.523.

¹⁷¹ Hac, 22/78.

¹⁷² Bkz. Zemahşerî, 1998: C.4, s.214.

¹⁷³ Kehf, 18/29.

¹⁷⁴ Zemahşerî, 1998: C.3, s.583.

¹⁷⁵ Bakara, 2/7.

¹⁷⁶ Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1981, C.2, s.54-64.

mühürlendi; artık inanmazlar.”¹⁷⁷ âyetinin tefsirinde konuyu şöyle özetlemektedir. Sen bildin ki, biz ehl-i sünnete göre “ tab‘ ve hatm” , imanın meydana gelmesini engelleyen ve küfrü gerektiren kuvvetli bir sebebin bulunması demektir. Bu böyledir. Çünkü sebepsiz olarak bir fiilin meydana gelmesi muhal olunca, küfrün meydana gelmesi için kuvvetli ve kökleşmiş bir sebep de bulununca, kalp, sanki küfür üzere mühürlenmiş gibi olur. Sonra o sebebin meydana gelmesi eğer kul tarafından olursa, o zaman teselsül gerekir. Şâyet Allah tarafından olur ise, o zaman maksat hâsıl olmuş demektir.¹⁷⁸

Sonuç olarak Beyzâvî, mühürlemek ve perde çekmek gibi ifadelerin mecazî olduğunu bildirmektedir. Akıllı kişinin açık deliller karşısında zorlama olmaksızın iman etmesi gerektiğini söylemektedir. Bu iki grup âyetteki işkâli giderirken Tâberî, Zemahşerî ve Râzî’nin açıklamalarına benzer yorumlar yapmış, kendine has bir yorumda bulunmamıştır.

1.3.1.2. Allah Kullarına Zulmeder mi?

Kur’ân’da Bakara sûresi 10. âyette Allah’ın kalplerinde hastalık olanların hastalıklarını artıracaklarını bildirmiştir.

فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا

“İşte onların kalplerinde bir hastalık vardır. Allah da hastalıklarını artırmıştır.”¹⁷⁹

Kur’ân’da başka âyetlerde ise Allah’ın kullarına zerre kadar zulmetmeyeceği bildirilmiştir.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئًا وَلَكِنَّ النَّاسَ أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ

“Allah insanlara hiçbir şeyle zulmetmez. Ancak insanlar kendilerine zulmederler.”¹⁸⁰

وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ

“Rabbin kullarına zulmedici değildir.”¹⁸¹

¹⁷⁷ Tevbe, 9/87.

¹⁷⁸ Razî, 1981: C.16, s.160.

¹⁷⁹ Bakara, 2/10.; Benzer bir mânâ için bkz. Tevbe, 9/125.

¹⁸⁰ Yûnus, 10/44.

¹⁸¹ Fussilet, 41/46.

“Allah âlemlere haksızlık etmek istemez.”¹⁸²

Bu iki âyet grubuna baktığımız zaman zahiri bir ihtilaf söz konusudur.

Müfessir Beyzâvî, “İşte onların kalplerinde bir hastalık vardır. Allah da hastalıklarını artırmıştır.”¹⁸³ âyetini şöyle değerlendirmektedir. Hastalık, bedene arız olan, bedeni normal davranışlarının dışına çıkaran, fiillerinde bozulma meydana getiren şey için hakiki manadır. Hastalık, nefsin kemalini ihlâl eden cahillik, kötü akide, hased, kin ve günah sevgisi gibi şeyler için mecazdır. Çünkü bunlar faziletlere ulaşmaya engeldir veya ebedî ve gerçek hayatın elden kaçmasına götüren sebeplerdir. Âyet-i kerîme iki mânâyâ da muhtemeldir. Çünkü onların kalbi, kaçırdıkları liderlikten dolayı acı duyuyordu. Resûlullah’ın (s.a.s.) durumunun sebatını gördükçe, günden güne konumunun yükseldiğini gördükçe hased ediyorlardı. Allah (c.c.) Resûlullah’ın durumunu yükselterek, şanını yücelterek onların üzüntülerini artırdı. Onların nefisleri küfür, kötü itikat, nebi (s.a.s.) düşmanlığı ve benzeri şeylere maruz kaldı. Allah (c.c.) bunu kalplerini mühürlemekle veya teklifi artırmakla, vahyi tekrarlamakla ve yardımını katlamakla artırdı. Hastalıkla muradın, Müslümanların kuvvetine, Allah’ın (c.c.) meleklerle Müslümanlara yardımına şahit olduklarında ve Allah (c.c.) onların kalbine korku attığında, kalplerine giren korkaklık, dermansızlık olması da muhtemeldir. Hastalığın artmasıyla da Resûlullah’ın (s.a.s.) düşmanlarına karşı zaferini katlaması ve ülkelere yayılmasının kastedilmesi muhtemeldir.¹⁸⁴

Beyzâvî, âyette “Allah âlemlere zulmetmeyi istemez.”¹⁸⁵ buyruldu. Çünkü Allah’ın zulmetmesi imkânsızdır. Zira Allah üzerine hak olmayan bir şey yoktur ki onu noksan yaparak zulmetsin ve Allah’ı engelleyen bir şey yok ki bir şeyi yapmakla zulmetsin. Çünkü o, mutlak olarak maliktir. “Gökler ve yerde ne varsa Allah’a aittir, işler Allah’a döndürülür.”¹⁸⁶ âyetinde buyurduğu gibi. Allah herkese vaad ve tehdidi ile karşılığını verecektir.¹⁸⁷ İmtihan etme ve deneme gibi şeyleri Allah’tan başkası yaparsa

¹⁸² Âl-i Imrân, 3/108.

¹⁸³ Bakara, 2/10.

¹⁸⁴ Beyzâvî, 1998: C.1, s.45.

¹⁸⁵ Âl-i Imrân, 3/108.

¹⁸⁶ Âl-i Imrân, 3/109.

¹⁸⁷ Beyzâvî, 1998: C.2, s.32,33.

zulüm olur. Ancak Allah yaparsa ona zulüm denmez.¹⁸⁸ Allah kullarına, sevabı azaltmak ve azabı katlamak suretiyle,¹⁸⁹ sevabı eksiltmek ve azabı artırmakla,¹⁹⁰ amelleri zayıf etmek veya sevabı azaltmakla,¹⁹¹ yapmadığı şeyi yazmak veya ameline uygun olan azabı artırmakla¹⁹² zulmetmez. Suç işlemeyen ceza vermek gibi insanların zulmüne benzeyen şeyler yapmak Allah'ın âdeti değildir.¹⁹³ Zalim gibi muamele edip suçsuz yere ceza vermek aziz ve celil olan Allah'ın âdeti olamaz.¹⁹⁴ Şâyet Allah kullarına zulmedici olmayan olmasaydı (zulmedici olsaydı) günahsız yere azap etmesi mümkün olurdu, günahlardan dolayı azap etmemesi değil. Layık olana azabı terk etmek ne şer'an ne de aklen zulümdür.¹⁹⁵ Allah onları günahsız cezalandırmaz, zalimi de intikam almadan bırakmaz. "Allah kullarına zulmetmeyi istemez"¹⁹⁶ ifadesi "senin Rabbin kullarına zulmedici değildir"¹⁹⁷ ifadesinden daha belîğdir. Çünkü Mü'min Sûresi 31. âyetinde Allah, kullarına zulmetmek şöyle dursun zulme iradesinin taallukunu dahi nefyetmektedir.¹⁹⁸ Allah'ın zulmetmemesi, iyiye sevap kötüye azap etmeyi gerektiren adaleti lüzumlu kılar.¹⁹⁹ Kıyamet günü onları saracak olan azap Allah'ın adaletidir. Allah onlara zulmetmez ancak onlar sebeplerine tevessül etmekle kendilerine zulmederler.²⁰⁰

Taberî, "İşte onların kalplerinde bir hastalık vardır. Allah da hastalıklarını artırmıştır."²⁰¹ âyeti ile ilgili şunları söylemektedir. Maraz hastalıktır. Bu da bedenlerde ve dinlerde olur. Onların (münafıkların) din olarak kalplerinde yer eden inançları, Muhammed'i tasdikleri, Allah katından indirileni tasdikleri hastalıktır. Allah'ın (c.c.) zikrettiği maraz kalplerinde Muhammed'in (s.a.s.) durumu ve Allah katından indirilenler hakkındaki şüpheleridir. Bu konuda şaşkıncırlar. Onların imanları yakini iman, inkârları da müşriklerin inkârı gibi değildir. Ancak onlar Allah'ın "Onlar küfür ile

¹⁸⁸ Beyzâvî, 1998: C.5, s.108.

¹⁸⁹ Beyzâvî, 1998: C.5, s.108.

¹⁹⁰ Beyzâvî, 1998: C.2, s.191.

¹⁹¹ Beyzâvî, 1998: C.3, s.65.

¹⁹² Beyzâvî, 1998: C.3, s.284.

¹⁹³ Beyzâvî, 1998: C.3, s.88.

¹⁹⁴ Beyzâvî, 1998: C.4, s.195.

¹⁹⁵ Beyzâvî, 1998: C.3, s.63.

¹⁹⁶ Mü'min, 40/31.

¹⁹⁷ Fussilet, 41/46.

¹⁹⁸ Beyzâvî, 1998: C.5, s.57.

¹⁹⁹ Beyzâvî, 1998: C.2, s.52.

²⁰⁰ Beyzâvî, 1998: C.3, s.114.

²⁰¹ Bakara, 2/10.

iman arasında bocalayıp dururlar. Ne bunlara (mü'minlere) ne de şunlara (kâfirlere) bağlanırlar.”²⁰² âyetinde nitelediği gibidir. “Allah onların hastalığını artırdı” ifadesinden maksat, Allah’ın (c.c) cezalar ve farz kıldığı şeylerle münafıkların kalplerindeki şüphe ve şaşkınlığı artırmasıdır.²⁰³

Taberî, “Allah âlemlere zulmetmeyi istemez.”²⁰⁴ âyetinin tefsirini şöyle yapmaktadır. Allah her iki fırkaya da (mü'min-kâfir) zulmetmeksizin yapacağını yapar. Çünkü Allah’ın zulmetmeye ihtiyacı yoktur. Bu böyledir, zalim zulmettiği zaman nüfuzunu artırmak, hâkimiyetini artırmak, mülküne mülk katmak için zulmeder. Ya da bazı sebeplerden meydana gelen noksanlarını başkasına zulmederek tamamlamak için bunu yapar. Başkasına zulmün sebebi bir noksanı tamamlamak içindir. Ancak doğu ve batı bölgelerinde bulunan her şey, dünya ve âhirette olan her şey kendisine ait olan birinin başkasına zulmetmesinin bir manası yoktur. Bundan dolayı Allah (c.c.) bu âyetin peşinden “Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah’ındır. Bütün işler ancak Allah’a döndürülür.”²⁰⁵ âyetini getirdi.²⁰⁶

Zemahşerî, “İşte onların kalplerinde bir hastalık vardır. Allah da hastalıklarını artırmıştır.”²⁰⁷ âyetin tefsirinde şunlara yer vermektedir. Kalp hakkında hastalık kelimesinin kullanılması hakiki mana veya mecazi manada olabilir. Hakiki anlamda olursa elem duymaları kastedilir. Mecaz anlamda kullanılmışsa kötü itikat, kin, hased, günahlara meyiletme, günahlara azmetme, hevâ, korku, zaafılar ve buna benzer şeylerin etkisinde kalmak gibi hastalık belirtilerinden istiaresidir. Âyette kastedilen ise münafıkların kalbinde bulunan kötü itikat, küfür veya kin, hased ve buğzdur. Çünkü onların kalpleri Resûlullah (s.a.s.) ve mü'minlere karşı kin, nefret ve buğzla dolup taşıyordu. Allah’ın onların hastalığını artırmasının anlamı da şudur. Allah, Resûlune vahyi indirdikçe, onlar vahyi dinledikçe, inkâr ettiler. Böylece küfürlerine küfür katarak artırdılar.²⁰⁸

²⁰² Nisa, 4/143.

²⁰³ Taberî, 2001: C.1, s.286-291.

²⁰⁴ Âl-i İmrân, 3/108.

²⁰⁵ Âl-i İmrân, 3/109.

²⁰⁶ Taberî, 2001: C.5, s.109.

²⁰⁷ Bakara, 2/10.

²⁰⁸ Zemahşerî, 1998: C.1, s.175-177.

Zemahşerî, “Allah âlemlere zulmetmeyi istemez.”²⁰⁹ âyetini şöyle açıklamaktadır. Hiç kimseyi suçsuz yere cezalandırmaz ya da bir günahkârın cezasını artırmaz, güzel iş yapan herhangi bir kişinin mükâfatını eksiltmez. Allah yarattığı hiç kimseye hiçbir şeyle zulmetmeyi istemez.²¹⁰

Râzî, “İşte onların kalplerinde bir hastalık vardır. Allah da hastalıklarını artırmıştır.”²¹¹ âyeti ile ilgili olarak şu yorumu yapmaktadır. Bil ki maraz, fiillerin meydana gelmesiyle zarar oluşmasını gerektiren niteliktir. Kalbe mahsus olan özellik, Allah’ı bilmek, Allah’a itaat ve kulluk etmektir. Kalpte bu özelliklere mani olacak herhangi bir etki meydana geldiği zaman, bu sıfatlar kalbin hastalığı olurlar. Bu âyette birkaç tevil yapmak lazımdır. Bunlar;

1- Hastalıkla murat kederdir. Buna göre âyetten murat şu olur: Münafıklar, Hz. Peygamberin durumunun sağlamlaştığını ve her geçen gün şanının yüceldiğini gördükçe kalplerinin kederlenmesindendir. Bu da liderliğin ellerinden kaçmasındandır. “Allah onların hastalıklarını artırdı” demek, Allah Hz. Peygamber’in durumunu yüceltmek ve şanı artırmakla münafıkların kederlerini artırdı demektir.

2- Onların hastalıkları ve küfürleri teklifin artmasıyla artmıştır. Münafıklar inkâr edince Allah onları ahkâmına ve dinine davet etti, onlar da bu şeraiti inkâr ettiler. Böylece küfürlerini artırdılar.

3- “Allah onların hastalıklarını artırdı” demek, Allah’ın onlara lütfünü artırmaması ve bu sebeple de yardımsız bırakması demektir.

4- Buradaki hastalık niyetteki gevşekliktir. Çünkü onların kalpleri başlangıçta savaşma, çekişme ve düşmanlığı açıklama konusunda sağlamdı. Sonra güçleri kırılınca korku ve kırıklık sebebiyle münafıklığa başladılar. Böylece Allah onların bu kırıklıklarını, korkaklıklarını ve zayıflıklarını artırdı.

5- Âyette geçen hastalığın, kalbin elemi anlamına hamledilmesidir. Böyledir, çünkü insan haset, nifak ve başkalarının başına bir kötülüğün gelmesini bekleme hastalığına tutulduğunda ve bu hastalık onda devam ettiği sürece, çoğunlukla bu durum, kalbin mizacının bozulmasına ve onun elem duymasına sebep olur. Lafzı bu manaya

²⁰⁹ Âl-i İmrân, 3/108.

²¹⁰ Zemahşerî, 1998: C.1, s.608.

²¹¹ Bakara, 2/10.

hamletmek, o lafzı hakiki manasına hamletmektir. Böylece de, diğer vecihlerden daha üstündür.²¹²

Râzî, Allah (c.c.) “Kim iyi amel işler ve iyi hareket ederse bu kendisi içindir; kim de kötülük ederse, bu da kendi aleyhinedir.”²¹³ Buyurdu. Yani onların yüz çevirmelerine aldırma. Çünkü onlar iman ederlerse, bu imanlarının faydası kendilerine dönecektir. Şâyet inkâr ederlerse, inkârlarının zararı da yine kendilerine olacaktır. Allah Teâlâ, herkese yaptığı amele layık olan karşılığı verecektir. Zira “Rabbın kullarına zerre miktarı zulmedici değildir.”²¹⁴

Sonuç olarak Beyzâvî bu iki âyet grubu hakkında Taberî, Zemahşerî ve Râzî’nin yorumlarına paralel yorumlar yapmıştır. Beyzâvî’ye göre âyette geçen “hastalık” ifadesi mecazî mânâdadır. Hastalığı artırmanın Allah’a nispeti fiili işleyene müsebbeb olmasındandır. Allah’ın kullarına zulmetmesi mümkün değildir. Zira Allah, zulmetmek şöyle dursun zulme iradesinin taallukunu bile nefyetmiştir. Beyzâvî, her ne kadar bu iki âyet grubu arasında bir işkâlden söz etmese de zahiri ihtilafı gidermek için ikna edici açıklamalarda bulunmuştur.

1.3.1.3. Yerlerin ve Göklerin Hangisi Önce Yaratıldı?

Kur’ân’da Allah (c.c.) göklerin ve yerin yaratılışına dikkat çekmiş, göklerin ve yerin yaratılışını tefekkür edip ibret almaya davet etmiştir. Göklerin ve yerin yaratılışından bahseden, Bakara sûresi 29. âyet ve Fussilet sûresi 9-11. âyetlerden Allah’ın (c.c) önce yeryüzünü yarattığı sonra da gökyüzünü tanzim ettiği anlaşılmaktadır.

هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ وَهُوَ
بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“O ki yeryüzünde ne varsa, hepsini sizin için yaratmış, sonra da göğe yönelmiş; onları yedi kat olarak düzenlemiştir. O her şeyi hakkıyla bilir.”²¹⁵

²¹² Razî, 1981: C.2, s.71,72.

²¹³ Fussilet, 41/46.

²¹⁴ Razî, 1981: C.27, s.135.

²¹⁵ Bakara, 2/29.

قُلْ أَنْتُمْ لَكُمْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُ أَنْدَادًا ذَلِكَ رَبُّ الْعَالَمِينَ (*)
وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِي مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاءً لِلنَّاسِ لِيَوْمٍ (*) ثُمَّ
اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ

“De ki: Gerçekten siz, yeri iki günde yaratanı mı inkâr ediyor ve ona eşler koşuyorsunuz? İşte o, âlemlerin Rabbidir. Onda, üstünden sabit dağlar kıldı, ona bereket verdi. Onda azıklarının da dört günde muhtaç olanlar için eşit olarak takdir etti. Sonra duman halindeki göğe yöneldi. Göğe ve yere: isteyerek yahut istemeyerek gelin, dedi. Onlar da: isteyerek geldik, dediler.”²¹⁶

Göklerin ve yerin yaratılışından bahseden bu iki âyet grubu yerin göklerden önce yaratıldığını ifade ederken, Naziât sûresi 27-30. âyetlerden ise göklerin önce yerin sonra yaratıldığı anlaşılmaktadır.

ءَأَنْتُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمْ السَّمَاءُ بَنِيهَا (*) رَفَعَ سَمَكَهَا فَسَوَّيَهَا (*) وَأَغْطَشَ لَيْلَهَا وَأَخْرَجَ ضُحِيهَا
(*) وَالْأَرْضَ بَعْدَ ذَلِكَ دَحِيهَا

“Yaratma bakımından siz mi daha çetinsiniz yoksa gök mü? Onu Allah yarattı. Boyunu yükseltip onu düzenledi. Gecesini kararttı, nurunu çıkardı. Bundan sonra yeri döşedi.”²¹⁷

Beyzâvî, bu iki âyet grubu arasında zahiri bir ihtilaftan söz etmiş ve bu âyetler arasını şu şekilde telif etmiştir. “O ki yeryüzünde ne varsa, hepsini sizin için yaratmış, sonra da göğe yönelmiş; onları yedi kat olarak düzenlemiştir. O her şeyi hakkıyla bilir.”²¹⁸ âyetinin tefsirinde şunları söylemektedir. Âyette geçen sema ile murat ya gök yüzündeki bu büyük hacimli nesneler ya da yukarı taraftır. ثم (sümme) edatı belki yer ve göğün yaratılışları arasındaki farkı ifade etmek ve semanın yaratılışının yerin yaratılışına üstünlüğünü göstermek için gelmiştir. Sümme edatı, tıpkı ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ “sonra da iman edip”²¹⁹ âyetinde olduğu gibi zamanda tertip anlamında değildir. Çünkü zamanda tertip anlamında olursa “Bundan sonra yeri döşedi.”²²⁰ âyetinin

²¹⁶ Fussilet, 41/9-11.

²¹⁷ Naziât, 79/27-30.

²¹⁸ Bakara, 2/29.

²¹⁹ Beled, 90/17.

²²⁰ Naziât, 79/30.

zahirine muhalif olur. Zira bu âyet, yerin döşenmesinin ve yerdekilerin yaratılmasının semanın yaratılışı ve tesviyesinden sonra olduğunu göstermektedir.²²¹

Beyzâvî, “Sonra duman halindeki göğe yöneldi.”²²² âyetinin tefsirinde ise şöyle demektedir: Açıktır ki âyette geçen sümme edatı zaman bakımından takip için değil, iki yaratılış arasındaki farklılığı bildirmek içindir. Çünkü Allah (c.c) “Bundan sonra yeri döşedi.”²²³ buyurdu. Yerin döşenmesi üzerinde dağların yaratılmasından öncedir.²²⁴

Taberî’ye göre “Sonra da göğe yönelmiş; onları yedi kat olarak düzenlemiştir.”²²⁵ âyetinde geçen istivâ kelimesinin yükselme ve yukarı çıkma manasında olması daha evladır. Âyetin manası “Allah (c.c.) göklere yükselerek kuşattı, kudretiyle onları düzenledi ve onları yedi gök olarak yarattı” şeklindedir. Taberî’ye göre, yerlerin ve göklerin yaratılışı ile ilgili en açık beyan Muhammed b. İshak’ın (ö.151) şu sözleridir. Allah’ın ilk yarattığı şey Kur’ân’da zikrettiği nur ve zulmettir. Sonra bu ikisinin arasını ayırdı zulmeti geceye zifiri karanlık, nuru da gündüze parlak aydınlık kıldı. Sonra yedi kat semayı dumandan –Allahü alem suyun buharından- yüksek tavan yaptı. Böylece sema müstakil hale geldi ancak düzene sokulmadı. Dünya semasında bulanık halde geceyi ve gündüzü yarattı. Semada gece ve gündüz varken güneş, ay ve yıldızlar yoktu. Sonra Allah (c.c.) yeri döşedi ve dağları yeryüzüne attı. Sonra vakitleri takdir etti ve yeryüzünde mahlukâtından dilediğini yaratınca yeryüzünden ayrıldı. Böylece yeryüzündekileri yaratmaya vakit olarak dört gün takdir etti. Sonra duman halindeki semaya yöneldi ve semayı düzene soktu. Dünya semasında güneşi ayı ve yıldızları yarattı. Her bir semaya emrini bildirdi ve semanın yaratılışını iki günde ikmal etti. Semavat ve arzın yaratılışından altı günde ayrılmış oldu. Yedinci gün yedi kat semanın üstüne yükseldi. İbn İshak’ın yerlerin ve göğün yaratılışına dair verdiği haberin İbn Abbas, İbn Mes’ud ve sahabeden bazılarının verdiği haberler güçlendirmektedir.²²⁶

Zemahşerî, Beyzâvî’nin kaynak göstermeden zikrettiği sümme edatının vakit bakımından tertip değil, iki yaratma arasındaki derece farkını yani göklerin yaratılışının

²²¹ Beyzâvî, 1998: C.1, s.66.

²²² Fussilet, 41/11.

²²³ Naziât, 79/30.

²²⁴ Beyzâvî, 1998: C.5, s.67-68.

²²⁵ Bakara, 2/29.

²²⁶ Taberî, 2001: C.1, s.454-462.

yerin yaratılışına üstünlüğünü ifade etmek için olduğunu zikretmektedir. Zemahşerî'ye göre, bu görüş “sonra yeryüzünü yaydı”²²⁷ âyetiyle çelişmemektedir. Çünkü yeryüzünün hacim olarak yaratılışı semanın yaratılışından öncedir. Ancak yeryüzünün döşenmesi semanın yaratılışından sonradır.²²⁸

Râzî bu âyetler arasındaki müşkil hakkında şu açıklamaları yapmaktadır. Bu iki âyet grubu arasındaki zahiri ihtilafın giderilmesinde âlimler farklı cevaplar vermişlerdir. Cevaplardan birincisi şudur. Göğün yaratılmasından önce yerin yaratılması caizdir. Ancak gök yaratılmadan yeryüzü yayılıp döşenmemiştir. İkincisi, “Ardından yeri düzenleyip döşedi.”²²⁹ âyeti göğün yaratılmasının yeryüzünden önce olmasını gerektirir. Gökyüzünün düzenlenmesinin yerin yaratılmasından önce olmasını icap etmez. Bu takdirde tenâkuz giderilmiş olur. Üçüncüsü en doğru cevaptır. Sümme edatı burada tertip için değildir. Ancak nimetleri sayma maksadıyla gelmiştir.²³⁰

Bu iki âyet grubunun te'lifini İbn Cüzey (ö.741/1340) şöyle özetlemektedir: “Sonra da göğe yönelmiş; onları yedi kat olarak düzenlemiştir.” âyetinin zahiri göklerin yerden sonra yaratılmasını iktiza eder. “Bundan sonra yeri döşedi.” âyetinin zahiri ise buna muhaliftir. Buna iki şekilde cevap verilir. Birincisi, yeryüzü semadan önce yaratılmış, semanın yaratılışından sonra döşenmiştir. Böyle olunca bir ihtilaf kalmaz. İkincisi, sümme edatı haberde tertip için gelmiştir.²³¹

Sonuç olarak Beyzâvî, sümme edatının mühlet ve vakit bakımından sıralama ifade etmediğini beyan ederek bu iki âyet grubu arasındaki işkâli gidermiştir. Beyzâvî, müşkili çözerken Zemahşerî ve Râzî'nin sümme edatının anlamına dair yapmış oldukları yorumları nakletmekle yetinmiş, kendisine has bir yorumda bulunmamıştır.

1.3.2. Nisa Sûresi

Beyzâvî, Nisa Sûresinin tefsirinde aralarında çelişki vehmi bulunan yedi âyet arasındaki işkâli gidermektedir. Bu âyetler gruplandırarak üç başlık altında değerlendirmek mümkündür.

²²⁷ Naziât, 79/30.

²²⁸ Zemahşerî, 1998: C.1, s.251.

²²⁹ Naziât, 79/30.

²³⁰ Razî, 1981: C.2, s.170.

²³¹ Ebü'l-Kasım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Gırnâfî İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, el-Muntada el-İslamî, yy., 2012, C.1, s.62.

1.3.2.1. Eşler Arası Adalet Mümkün mü?

Nisa suresinin 3. ve 129. Âyetler arasında ilk anda bir çelişki olduğu zannedilebilir.

فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ

“Eğer adalet yapamayacağınızdan korkarsanız bir kadın yahut sağ ellerinizin sahip olduğu cariye ile (yetinin).”²³²

وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ

“Ne kadar çaba gösterseniz de kadınlar arasında adaleti başaramazsınız.”²³³

İlk âyette kocanın eşleri arasında istediği takdirde adaleti sağlamasının mümkün olduğu anlaşılırken, ikinci âyette çaba gösterse bile adaleti başaramayacağı ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu iki âyetin birbiriyle çeliştiği düşünülebilir.

Beyzâvî, “Eğer adalet yapamayacağınızdan korkarsanız bir kadın yahut sağ ellerinizin sahip olduğu cariye ile (yetinin).”²³⁴ âyeti ile ilgili şunları söylemektedir. Eğer yetimlerin haklarını yerine getirmede adaletsiz davranmaktan korkup günahtan kaçınıyorsanız, aynı şekilde hür kadınlar arasında da adaletsiz davranmaktan korkun ve onlardan haklarını yerine getirebileceğiniz kadarını nikâhlayın. Çünkü günahlardan sakınan kimse bütün günahlardan sakınmalıdır. “Sizin için helal olan kadınlardan ikişer, üçer ve dörder olmak üzere nikâh edin.”²³⁵ demenin manası, her nikâhlayana, mezkûr adetten aynı anda ve farklı zamanda nikâhı altında toplamak isteyene izindir. Eğer birden fazla olan eşler arasında adalet yapamayacağınızdan korkarsanız bir tane seçin veya nikâhlayın, cem‘ etmeyi terk edin. Eğer “fevahideten” mahzûf fiilin faili ya da mahzûf mübtedanın haberi olarak merfu okunursa takdiri, “bir size yeter” veya “bir ile kanaat edin” demektir. Az kadınla evlenmek veya bir kadını seçmek ya da cariye ile yetinmek “sapmamanıza daha yakındır”²³⁶ yani meyletmemeye daha yakındır demektir.

²³² Nisa, 4/3.

²³³ Nisâ, 4/129.

²³⁴ Nisa, 4/3.

²³⁵ Nisa, 4/3.

²³⁶ Nisa, 4/3.

Terazinin dengesi bozulduğu zaman (عال الميزان), hâkim haktan saptığı zaman (عال الحاكم) denir.²³⁷

Beyzâvî, “Ne kadar çaba gösterseniz de kadınlar arasında adaleti başaramazsınız.”²³⁸ âyeti ile ilgili şunlara yer vermektedir: “kadınlar arasında adaleti başaramazsınız” çünkü adalet, kesinlikle hiçbir meylin bulunmamasıdır. Bu ise imkânsızdır. Bundan dolayı Resûlullah (s.a.s.) eşleri arasında eşit taksimatta bulunur ve şöyle buyururdu: “ Bu benim taksimatımdır. Elimden gelen budur. Senin elinden gelip de benim elimden gelmeyenle beni sorumlu tutma.” “Çaba gösterseniz de” adaletli davranmaya yol arasanız da, gayret sarf etseniz de. Bari gücünüzün yettiğini terk edip “bütün meylinizi birine vermeyin” ve onlardan birinden yüz çevirerek zulmetmeyin. Çünkü tamamı elde edilemeyenin tamamı terk edilmez. “Diğerini askıda gibi bırakmayın” ne kocası var ne de boşanmış bir kadın gibi. Peygamber’den (s.a.s.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Kimin iki karısı olur da birine meylederse. Kıyamet gününde bir tarafı felçli olarak gelir.”²³⁹

Taberî, “Eğer adalet yapamayacağınızdan korkarsanız bir kadın yahut sağ ellerinizin sahip olduğu cariye ile (yetinin).”²⁴⁰ âyetinin tefsirinde beş farklı görüş zikrediyor. Kendi tercihini bu görüşlerin en evlası “âyetin manasını şu şekilde yorumlamaktır” diyerek şu şekilde ifade ediyor. Yetimlerin haklarında adaletsiz davranmaktan nasıl korkuyorsanız kadınların hakları konusunda da korkun. Onlardan sadece zulmetmekten korkmadığınız kadarıyla birden dörde kadar nikâhlanın. Şâyet bir kadınla nikâhlandığınızda ona zulmetmekten korkarsanız nikâhlanmayın, lâkin malik olduğunuz cariyelerle yetinin. Çünkü onlara zulmetmeme konusunda en layık olanı budur. En evlâ yorum budur dedik çünkü Allah (c.c.) önceki âyete yetimin malını haksız yere yemeyi, yetimin malını başka mallarla karıştırmayı yasaklayarak başladı. Sonra da yetimlerin hakları konusunda günaha düşmekten Allah’tan korkmayı bildirdiği gibi kadınlar hakkında günaha girmekten Allah’tan korkmayı bildirdi. Yetimlerin malları konusunda zulmetmekten nasıl kurtuluşa erişeceğini bildirdiği gibi, kadınlara zulmetmekten nasıl kurtuluşa erileceğini de bildirdi ve şöyle buyurdu: Kadınlara

²³⁷ Beyzâvî, 1998: C.2, s.59.

²³⁸ Nisâ, 4/129.

²³⁹ Beyzâvî, 1998: C.2, s.101.

²⁴⁰ Nisâ, 4/3.

zulmetme konusunda kendinizden emin iseniz, size mubah ve helâl olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın. Eğer birden çok nikâhladığınızda onlara haksızlık yapmaktan korkarsanız biri aşmayın. Şâyet bir kadına da insaflı davranmayarak haksızlık yapmaktan korkarsanız nikâhlanmayın, sahip olduğunuz cariyelerle yetinin. Çünkü cariyeler sizin mülkünüzdür. Onlara zulmetmiş olmazsınız. Zira cariyelerin hür kadınlar gibi üzerinizde hakları yoktur. Böylece gûnahtan ve zulmetmekten selamete ermiş olursunuz.²⁴¹ “Eğer adalet yapamayacağınızdan korkarsanız bir ile yetinin” ifadesi bir tehdittir. Yani adaletli davranamayan kişilerin birden fazla kadınla evlenmesini yasaklamaktadır.²⁴²

Taberî, “Ne kadar çaba gösterseniz de kadınlar arasında adaleti başaramazsınız.”²⁴³ âyetinin tefsirinde şunları söylemektedir. Ey erkekler kadınlarınız ve eşleriniz arasında kalbinizdeki sevgide eşit olmaya güç yetiremezsiniz. Kaldı ki bu konuda adaletli olasınız. Çünkü sizin kalbinizdeki bazı eşlerinize karşı sevginiz, çok muhabbet beslediğiniz kadına olan sevginiz gibi değildir. Çünkü siz buna güç yetiremezsiniz. “Çabalasanız da” demek, bu konuda aralarında eşit davranmaya çabalasanız da demektir.²⁴⁴ Alla (c.c.) erkeklere eşleri arasında adaletli olmalarını emretti. Eşler arasında taksimat (nöbet), nafaka, birini diğerine tercih ederek eziyet etmeyi terk gibi güçlerinin yeteceği hususlarda adaletli olmayı farz kıldı. Kalbin muhabbeti ve meyli gibi güç yetiremeyeceği şeylerde erkeklere adalet konusunda müsamaha gösterdi.²⁴⁵ Hz. Aişe’den (r.a.) nakledildiğine göre Allah Resûlü(s.a.s.) eşleri arasında adaletli taksim yapardı ve şöyle söylerdi: “Allah’ım bu benim gücümün yettiği taksimatımdır. Senin güç yetirip de benim güç yetiremediğim şeyden dolayı beni kınama.”²⁴⁶

Zemahşerî, “Eğer adalet yapamayacağınızdan korkarsanız bir kadın yahut sağ ellerinizin sahip olduğu cariye ile (yetinin).”²⁴⁷ âyetinin tefsirinde şunları söylemektedir. Size helal olan ve hoşlandığınız kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın. Bu

²⁴¹ Taberî, 2001: C.6, s.367,368.

²⁴² Taberî, 2001: C.6, s.374,375.

²⁴³ Nisâ, 4/129.

²⁴⁴ Taberî, 2001: C.7, s.567.

²⁴⁵ Taberî, 2001: C.7, s.576.

²⁴⁶ Taberî, 2001: C.7, s.572,573.

²⁴⁷ Nisâ, 4/3.

sayılardaki eşler arasında adaleti gerçekleştiremeyeceğinizden korkuyorsanız o takdirde sadece bir kadınla nikâhlanın. Yani tek eşlilikten ayrılmayın veya tek eşliliği seçin.²⁴⁸

Zemahşerî, “Ne kadar çaba gösterseniz de kadınlar arasında adaleti başaramazsınız.”²⁴⁹ âyetin tefsirinde şunlara yer vermektedir. “Güç yetiremezsiniz” yani adaletli olmaya güç yetirmeniz imkânsızdır. Kadınlar arasında birine meyletmeden, onlar hakkında üzerinize gerekli olan şeyler konusunda bir fazlalık ve eksiklik olmadan eşit davranmanız imkânsızdır. Bundan dolayı sizden adaletin tamamı ve zirvesiyle davranma sorumluluğu üzerinizden kaldırılmıştır. Sizin sorumlu olduğunuz ancak bütün çaba, gayret ve takatinizi harcamak şartıyla elinizden geleni yapmaktır. Güç yetirilemeyen adalet muhabbet konusundadır.²⁵⁰

Râzî, “Şâyet adalet yapamayacağınızdan endişe ederseniz, o zaman bir (tane ile), yahut mâlik olduğunuz (cariyeler) ile (yetinin)”²⁵¹ emriyle ilgili olarak şunları söylemektedir. Eğer daha fazla kadınlar arasında adalet edememekten korktuğunuz gibi bu sayılardaki kadınlar arasında da adaleti gerçekleştirmekten korkarsanız tek eşle veya cariyelerle yetinin. “Fevahideten” mansub okunursa mânâ “tek eş gereklidir, tek eşliliği seçin, cem‘ etmeyi bırakın” demektir. Merfu okunursa mânâ “tek eş yeter” veya “ tek eş ya da cariyeler size yeter” demektir.²⁵²

Râzî, “Kadınlar arasında adil olmaya hırs gösterseniz de, asla güç yetiremezsiniz”²⁵³ âyeti ile ilgili iki görüş olduğunu bildirmektedir. Bunlar:

1- Siz gönlünüzün tabii meyli hususunda, eşleriniz arasında eşit davranmaya güç yetiremezsiniz. Buna takat getiremeyeceğinize göre, bununla mükellef de tutulmazsınız demektir.

2- Siz sözleriniz, fiilleriniz bakımından eşleriniz arasında eşit davranmaya güç yetiremezsiniz. Çünkü kalbin sevgisindeki farklılık, sevginin neticesi olarak tezahür

²⁴⁸ Zemahşerî, 1998: C.2, s.14-17.

²⁴⁹ Nisâ, 4/129.

²⁵⁰ Zemahşerî, 1998: C.2, s.158-160.

²⁵¹ Nisâ, 4/3.

²⁵² Razî, 1981: C.9, s.182.

²⁵³ Nisâ, 4/129.

eden her şey de farklılığa sebep olur. Zira fiilin, sebepsiz ve işleyenin yapması olmaksızın meydana gelmesi imkânsızdır.²⁵⁴

Sonuç olarak Beyzâvî, ilk âyette geçen adaletin eşler arasında taksimat (nöbet), nafaka gibi haklarda eşit davranmak olduğunu, ikinci âyette geçen adaletin ise kişinin takati dışında olan kalbin meyli, sevgisi ve muhabbeti olduğunu ifade ederek bu iki âyet arasındaki ihtilafı gidermiştir. Beyzâvî, Taberî, Zemahşerî ve Râzî'nin yorumlarına paralel yorumlarda bulunmuş kendine has bir yorum yapmamıştır.

1.3.2.2. Erkekler Kadınlardan Üstün mü?

الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ

“Erkekler kadınlar üzerine hâkimdirler; bu da Allah’ın, bazılarını bazılarına üstün kılması ve (erkeklerin) mallarından kadınların nafakalarını temin etmeleri nedeniyledir.”²⁵⁵

وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ

“Boşanmış kadınlar kendi başlarına üç temizlenme / hayız süresi beklerler. Eğer Allah’a ve âhiret gününe iman ediyorsa, Allah’ın rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helal değildir. Eğer kocaları barışmak isterlerse, bu hususta onları geri almaya daha haklıdır. Kadınların meşru surette vazifeleri kadar hakları da vardır. Erkeklerin de onların üzerinde daha üstün bir dereceleri vardır.”²⁵⁶

Bu iki âyette erkeklerin kadınlar üzerine üstün oldukları anlaşılırken, kadın veya erkeğin birbirine bir üstünlüğünün bulunmadığını ifade eden âyetler de vardır.

²⁵⁴ Razî, 1981: C.11, s.68.

²⁵⁵ Nisâ, 4/34.

²⁵⁶ Bakara, 2/228.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَىٰكُمْ

“Ey insanlar, gerçekten biz sizi bir erkek ve bir diğiden yarattık. Tanışmanız için sizi milletler ve kabilelere ayırdık. Şüphesiz Allah katında en değerliniz (ondan) en çok korkanınızdır.”²⁵⁷

Beyzâvî, “Erkekler kadınlar üzerine hâkimdirler; bu da Allah’ın, bazılarını bazılarına üstün kılması ve (erkeklerin) mallarından kadınların nafakalarını temin etmeleri nedeniyledir.”²⁵⁸ âyetinin tefsirinde şunları söylemektedir. Yöneticiler halkın işlerini üstlendiği gibi erkekler de kadınların işlerini üstlenmekle yükümlüdürler. Allah (c.c.) bu hükmü iki sebebe bağladı. Bunlardan biri vehbî diğeri ise kesbîdir. Vehbî olanı, Allah erkeği kemal akıl, güzel tedbir, ameller ve tatlarda güçlü olmak gibi fiziki yönlerden kadınlar üzerine üstün kılmıştır. Bundan dolayı nübüvvet, imamet, yöneticilik, hadleri uygulama, bütün mahkemelerde şahitlik, cihad etme ve cuma namazının vacip oluşu, boşama hakkının verilmesi, mirasta fazla pay verilmesi gibi şeyler erkeklere has kılınmıştır. Kesbî olan ise nikâhta mehir ve evin geçiminin sorumluluğunun erkeğe verilmesidir. Rivâyet olundu ki, Ensarın ileri gelenlerinden Sa’d Bin Rebî‘, eşi Habibe Binti Zeyd b. Ebu Züheyr huysuzluk yapınca bir tokat vurdu. Babası, kızını yanına alarak Sa’d’ı Resûlullah’a şikâyet etti. Resûlullah, kısas yapılmasına hükmetti. Ancak ardından bu âyet inince Resûlullah (s.a.s.), “biz bir şey diledik, Allah başka bir şey diledi, Allah’ın dilediği daha hayırlıdır” buyurdu.²⁵⁹

“Erkeklerin de onların üzerinde daha üstün bir dereceleri vardır.”²⁶⁰ âyetinin tefsirinde Beyzâvî, şu ifadelere yer vermektedir. Erkeklerin kadınlar üzerinde hakları olduğu gibi kadınların da erkekler üzerinde hakları vardır. Vücup ve talep etmede bu haklar eşittir, cinsten değil. “Erkeklerin de onların üzerinde daha üstün bir dereceleri vardır” yani hak konusunda erkekler bir derece üstündür. Çünkü erkekler hem kendi nefislerinin haklarına hem de kadınların mehir, nafaka, zarar vermekten kaçınma gibi haklarına riâyet etmekle mükelleftir. Veya erkekler şeref ve fazilet bakımından üstündür. Çünkü erkekler, kadınlar üzerine yönetici ve onlar için koruyucudurlar.

²⁵⁷ Hucûrât, 49/13.

²⁵⁸ Nisâ, 4/34.

²⁵⁹ Beyzâvî, 1998: C.2, s.72-73.

²⁶⁰ Bakara, 2/228.

Evlilik konusunda kadın ve erkek ortak olsalar da aile reisliği ve nafaka fazileti erkeklere mahsustur.²⁶¹

Beyzâvî, “Rableri de onlara şöyle icabet etti: Şüphesiz ben, sizden erkek olsun veyahut kadın olsun - ki hep birbirinizdensiniz - amel edenin amelini zayi etmem. Onlar ki hicret ettiler, yurtlarından çıkarıldılar, benim yolumda eziyete uğradılar, savaştılar ve öldürüldüler, ben de mutlaka onların kötülüklerini örteceğim ve Allah katından bir sevap olarak onları altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacağım. Sevabın güzeli Allah katındadır.”²⁶² âyetini tefsir ederken şu ifadelere yer vermektedir. “Birbirinizdensiniz” demek erkek kadından kadın da erkektendir veya erkek ve kadın tek bir asıldandır veya birlik ve beraberlikleri aşırıdır ya da aynı din etrafında toplanıp ittifak etmişlerdir demektir. Bu cümle ile Allah, erkek ve kadınların amellerine vaad edilen şey konusunda ortak olduğunu beyan etmiştir.²⁶³

Beyzâvî, “Ey insanlar, gerçekten biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık. Tanışmanız için sizi milletler ve kabilelere ayırdık. Şüphesiz Allah katında en değerliniz (ondan) en çok korkanınızdır.”²⁶⁴ âyetinin tefsirini ise şöyle yapmaktadır. “Ey o insanlar, gerçekten biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık” yani Âdem’den ve Havva’dan veya sizden her birinizi bir anne ve bir babadan yarattık. İnsanların hepsi bu konuda eşittir, nesebiyle övünmenin bir gerekçesi yoktur. “Tanışmanız için sizi milletler ve kabilelere ayırdık” yani birbirinizi tanımanız için, yoksa babalarınız ve kabileleriniz ile övünmeniz için değil. “Şüphesiz Allah katında en değerliniz (ondan) en çok korkanınızdır (takva sahibi olanınızdır).” Takva ile nefisler kemale erer, şahıslar takva ile üstünlük elde eder, kim şeref istiyorsa takvaya sarılsın.

Taberî, “Erkekler kadınlar üzerine hâkimdirler; bu da Allah’ın, bazılarını bazılarına üstün kılması ve (erkeklerin) mallarından kadınların nafakalarını temin etmeleri nedeniyledir.”²⁶⁵ âyetinin tefsirinde şunları söylemektedir. Erkekler kadınlarının terbiyesinde, Allah’a ve kendi nefislerine ait hakların idaresini ellerinde bulundurmaları konusunda kadınlar üzerine yöneticidirler. “Allah’ın bazısını bazısına

²⁶¹ Beyzâvî, 1998: C.1, s.141.

²⁶² Âl-i İmrân, 3/195.

²⁶³ Beyzâvî, 1998: C.2, s.55.

²⁶⁴ Hucûrât, 49/13.

²⁶⁵ Nisâ, 4/34.

üstün kılması ile..” demek Allah, erkekleri eşleri üzerine üstün kılması ile demektir. Bu da mehirlerini ödeme, mallarından eşleri için harcamaları, geçimlerini üstlenmelerindendir. Allah’ın (c.c.) erkekleri kadınlar üzerine üstün kıldığı yön budur. Bu sebeple erkekler kadınlar üzerine yönetici ve hâkimdirler, Allahın onlara emrettiği konularda sözlerini kadınlara geçirirler.²⁶⁶

Taberî, Bakara suresi 228. Âyetin tefsirinde şunlara yer vermektedir. “Erkeklerin de onların üzerinde daha üstün bir dereceleri vardır”²⁶⁷ âyetinin te’vilinde âlimler ihtilaf ettiler. Bu yorumlar şunlardır:

1- “Allah erkekleri kadınlar üzerine bir derece üstün kılmıştır” demenin manası, Allah’ın miras, cihat ve buna benzer şeylerde erkekleri kadınlar üzerine üstün kılmasıdır. Bu görüş Mücahid (ö.103) ve Katade’ye (ö.117) aittir.

2- Bu “üstün bir derece” güç ve ibadetler yönündendir. Bu görüş Zeyd b. Eslem’e (ö.136) aittir.

3- “Bir üstün derece” erkeğin mehir ödemesidir. Ayrıca kadın erkeğe zina iftirasında bulunursa kadına had uygulanırken, erkek kadına zina iftirasında bulunduğu zaman lanetleşme ile erkeğin haddinden kurtulmasıdır. Bu görüş Şa‘bî’ye (ö.104) aittir.

4- Erkeğin kadın üzerine bu üstün bir derecesi, erkeğin kadına lütüfkâr davranması ve kadına hakkını tam vermesidir. Kadın üzerindeki haklarından veya haklarının bir kısmından feragat etmesidir. Bu İbn Abbas’ın (ö.68) görüşüdür.

5- Erkeklerle verilen bir derece üstünlük, erkeklerle sakalın bahşedilmesi kadınların ise bundan mahrum olmasıdır. Bu görüş Humeyd’e (ö.70) aittir.

Taberî’ye göre bu konudaki sözlerin en evlası İbn Abbas’ın (r.a.) yorumudur. Burada Allah Teâlâ’nın zikrettiği bir derece üstünlük, erkeğin kadın üzerindeki bir takım haklarında affedici davranmasıdır. Kendi haklarından vazgeçip kadına bırakması, üzerindeki kadına ait hakları ise eksiksiz yerine getirmesidir. Bundan dolayı Allah (c.c) “kadınların yükümlülükleri kadar örfe göre hakları da vardır” ifadesinden sonra

²⁶⁶ Taberî, 2001: C.6, s.687-690.

²⁶⁷ Bakara, 2/228.

“erkeklerin kadınlar üzerine üstün bir dereceleri daha vardır” buyurdu. Âyetin bağlamı açısından en doğru mana budur.²⁶⁸

Taberî, “Ey insanlar, gerçekten biz sizi bir erkek ve bir diğiden yarattık. Tanışmanız için sizi milletler ve kabilelere ayırdık. Şüphesiz Allah katında en değerliniz (ondan) en çok korkanınızdır.”²⁶⁹ âyetinin tefsiri ile ilgili şu ifadelere yer vermektedir. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: Ey insanlar! Biz sizin yaratılışınızı bir erkeğin spermi ve bir diğinin yumurtası üzerine inşa ettik. Neseben birbirinizi tanımanız için, sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Kiminiz neseben birbirine uzaktır, kiminiz neseben birbirine yakındır. Sizleri aynı soydan yarattık. “Allah katında en çok değerli olanınız ondan en çok korkanınızdır” âyeti ile Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: Ey insanlar! Rabbiniz katında en değerliniz, farzları eda etmekte ve günahlardan kaçınmakta en çok dikkat gösterendir. Yoksa sizden evleri en büyük olan ya da aşireti en kalabalık olan değil. Allah Resûlü (s.a.s.) “Bütün insanlık Âdem ve Havva’dandır. Farklılıklar incir çekirdeğini doldurmaz. Allah kıyamet günü sizi soyunuzdan ve nesebinizden hesaba çekmez. Allah katında en değerli olanınız en takvalı olandır” buyurdu.²⁷⁰

Zemahşerî, “Erkekler kadınlar üzerine hâkimdirler; bu da Allah'ın, bazılarını bazılarına üstün kılması ve (erkeklerin) mallarından kadınların nafakalarını temin etmeleri nedeniyledir.”²⁷¹ âyetinin tefsirinde şunları söylemektedir. Yöneticilerin halkı yönettiği gibi erkekler de emirler ve yasaklarla kadınlar üzerine yöneticidir. Bundan dolayı erkeklere kavvam denilmiştir. بَعْضُهُمْ ifadesinde geçen zamir erkek ve kadınları birlikte kapsar. Yani erkeklerin kadınlara hükmetmesinin sebebi Allah'ın, onlardan bazısını (ki onlar erkeklerdir), diğerlerine (ki onlar da kadınlardır) üstün kılmasıdır. Burada yöneticiliğin üstün gelerek, sert davranarak ve zorlayarak değil üstün meziyetlere sahip olanın layık olduğuna delil vardır. Âlimler erkeklerde bulunan bu üstünlükleri şöyle sıralamışlardır. Duygularıyla değil aklıyla hareket etme, kararlılık, güç-kuvvet, okur-yazarlık, peygamberlerin erkeklerden olması gibi özelliklerdir. Ayrıca erkeklerin mehir ve nafaka ile sorumlu tutulmalarıdır.²⁷² Erkekler kadınlar

²⁶⁸ Taberî, 2001: C.4, s.121-124.

²⁶⁹ Hucûrât, 49/13.

²⁷⁰ Taberî, 2001: C.21, s.382-387.

²⁷¹ Nisâ, 4/34.

²⁷² Zemahşerî, 1998: C.2, s.67.

üzerine bir fazla hak ve üstünlüğü vardır. Denildi ki erkeğin elde ettiği her lezzeti kadında elde edebilir. Erkeğin kadına üstünlüğü kadını gözetmesi ve kadının yararına malını harcama sorumluluğudur.²⁷³ “Ey insanlar, gerçekten biz sizi bir erkek ve bir diğiden yarattık”²⁷⁴ âyetinde geçen erkek ve diğiden murat Âdem ve Havva’dır. Netice itibariyle her birinizin meydana gelişi birbirinin aynıdır. Dolayısıyla nesep bakımından birbirinize karşı övünmeniz, üstünlük taslamanız doğru değildir. Allah’ın insanları halklara ve kabilelere ayırması insanların neseben birbirlerini tanımaları ve çocukların babalarından başkasına nisbet edilmesini engellemektir. Yoksa babalar ve dedelerle övünmek için değil. Soyunuzun üstünlüğü ile övünmeyi ve bu konuda tartışmayı bırakın. Sonra Allah(c.c.) insanın başkalarına karşı üstünlük elde edeceği, Allah katında şeref ve değer kazanacağı hasleti açıklamak üzere “Allah katında en değerli olanınız en çok sakınanınızdır.” buyurdu.²⁷⁵

Razî, “Erkekler kadınlar üzerine hâkimdirler; bu da Allah'ın, bazılarını bazılarına üstün kılması ve (erkeklerin) mallarından kadınların nafakalarını temin etmeleri nedeniyledir.”²⁷⁶ âyeti ile ilgili olarak şunları ifade etmektedir. Âyetin siyakına baktığımız zaman Allah erkeklere mirastan fazla pay vermekle erkekleri üstün kıldığını bildirmiş, buna karşılık kadına erkeğin mehir ve nafaka ödemesini emretmiştir. Böylece iki taraftan birine verilen üstünlük diğere verilen başka üstünlüklerle dengelenmiştir. Sanki aralarında hiç fark yok gibi olmuştur. “Kavvam” işi hakkıyla yapan kimse demektir. Kadının işlerini hakkıyla yerine getirip onu itinayla koruyan kimseye “ هذا قيم المرأة وقوامها ” denilir. Erkekler kadınları terbiye etme ve onlara müdahale etme konusunda kadınlar üzerine hâkim ve reistir. Bunun iki sebebi vardır. Birincisi Allah, erkeği pek çok yönden üstün yaratmıştır. Bunlar ilim, akıl, güç-kuvvet gibi hususlardır. İkincisi, erkekler mehir ve nafaka gibi konularda malını kadının lehine harcamasıdır.²⁷⁷ İnsanların hepsi Âdem ve Havva’nın yani tek bir ananın ve tek bir babanın çocuklarıdır. Birbirlerine karşı övünmeleri anlamsızdır. İnsanın yaratılmış olduğu asıl bakımından birbirine bir üstünlüğü yoktur. Aynı şekilde yaratma işinin failleri bakımından da bir üstünlük yoktur, zira hepsini Allah yaratmıştır. İnsanlar arasında bir farklılık ve

²⁷³ Zemahşerî, 1998: C.1, s.442.

²⁷⁴ Hucûrât, 49/13.

²⁷⁵ Zemahşerî, 1998: C.5, s.585.

²⁷⁶ Nisâ, 4/34.

²⁷⁷ Razî, 1981: C.10, s.90-91.; Razî, 1981: C.6, s.101-103.

üstünlükten söz edilecekse bu ancak sonradan arız olan, yaratılışından sonra gerçekleşen şeyler sebebiyledir ki bunların en hayırlısı takva ve Allah’a yakınlık elde etmektir. “Allah katında en değerli olanınız en takvalı olandır” bu âyet ile ilgili şu iki yorum yapılabilir. Birincisi, kim en müttaki olursa Allah katında en iyi ve en değerli o olur. Böylece takva Allah katındaki değeri ortaya çıkarır. İkincisi, kim Allah katında en değerli ise o en takvalı olur. Buna göre de Allah katındaki kulun değeri takva olarak tezahür eder.²⁷⁸

Bireyler topluma, toplum da teşkilatlanma ve düzene muhtaçtır. Toplumda nizam ve sistem yönetimi, yönetim ise yönetici ve yönetilenlerin karşılıklı hak ve sorumluluklarının olmasını zorunlu kılar. Kadın-erkek bütün insanlar, insan olmak ve insan olmanın gerektirdiği temel hak ve özgürlüklerde eşittir. Yönetim ve düzenin gerektirdiği iş bölümü ve ödevler bakımından ise eşitlik değil, denge, adalet, ehliyet ve kabiliyet gibi kriterler belirleyicidir. İslâm kul olmanın gerektirdiği hak ve yükümlülükler bakımından erkek ve kadını eşit kılmıştır. Ancak toplum içindeki rolleri bakımından erkek ve kadın arasında eşitlik değil, denklik ve hakkaniyet esastır. Erkek ve kadının irade gücü de dâhil aralarında psikolojik bir takım farklılıkların bulunduğu bir gerçektir. İki cinsin de fizyolojik ve biyolojik yapıları birbirinden farklıdır. Genellikle evin geçimini üstlenmekte temel görev ve ağır yük erkeklerlere yüklenmiştir. Bu farklılıklardan dolayı erkeklere bir derece fazla hak verilmiştir. Bu hak da Nisa suresinde (4/34) açıklanan “yönetme ve koruma” (kavvamlık) hakkıdır.²⁷⁹

Sonuç olarak Beyzâvî, Allah’ın erkekleri kadınların işlerini üstlenmek ve onları korumakla görevlendirdiğini, erkeklere verilen bir derece üstünlüğün ise erkeklerin hem kendi haklarını hem de kadınların mehir, nafaka, zararlardan koruma gibi haklarını yerine getirmekle sorumlu tutulmasını ifade ettiğini beyan etmektedir. Ayrıca erkek ve kadının iman etme , kul olma, yaratılma ve amellerine vaad edilen şey konusunda eşit olduğunu, bir üstünlük varsa onun da ancak takva ile elde edileceğini bildirerek işkâli gidermiştir.

²⁷⁸ Razî, 1981: C.28, s.136-140.

²⁷⁹ Karaman, Hayrettin., Çağırıcı, Mustafa., Dönmez,İbrahim Kâfi., Gümüş, Sadrettin., Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, DİB Yay., Ankara. 2020, C.1, s.363-365.

1.3.2.3. Kulun Başına Gelen Kötülüğün Sorumlusu Kendisi mi?

Kulun başına gelen iyilik ve kötülüklerin hepsinin Allah katından olduğu Nisa suresi 78. âyetten anlaşılırken, aynı surenin 79. âyetinden kulun başına gelen iyiliğin Allah tarafından kötülüğün ise kulun kendisinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu iki âyetin zahiri birbiriyle çelişmektedir.

وَإِنْ تُصِيبْهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَإِنْ تُصِيبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِكَ قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ

“Onlara bir iyilik dokunursa bu, Allah katındandır, derler. Başlarına bir musibet gelirse bu, senin yüzündendir, derler. De ki: Hepsi Allah katındandır.”²⁸⁰

مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ

“Başına gelen bir iyilik Allah'tandır. Başına gelen bir kötülük de kendi nefsindendir.”²⁸¹

Müfessir Beyzâvî bu iki âyeti şöyle yorumlamaktadır. 78. âyette geçen hasenât ve seyyiât, taat ve ma'siyat anlamına geldiği gibi nimet ve bela mânâsına da gelir. Âyette murat edilen mâna nimet ve beladır. O takdirde âyetin muradı şu olur: Onlara bolluk gibi bir nimet verildiğinde o nimeti Allah'a (c.c.) nisbet ederler. Şâyet onlara kıtlık gibi bir bela isabet ettiğinde belayı sana izafe ederler ve hep senin yüzünden oldu derler. Tıpkı, Yahudilerin “Muhammed Medineye geldiğinden beri ürünler azaldı, fiyatlar yükseldi” demeleri gibi. “De ki: Hepsi Allah katındandır” yani Allah iradesiyle nimetini bollaştırır ve kısar. Bolluk ve darlık veren ancak Allah'tır. “Başına gelen bir iyilik Allah'tandır.”²⁸² Yani, ey insan! Başına gelen bir nimet Allah katındandır, O'nun lütfudur. Çünkü insanın taat olarak yaptıklarının tamamı var olma nimetine bile denk olamaz. Böyle olunca nasıl başka nimetleri iktiza etsin? Bundan dolayı Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Hiç kimse Allah'ın rahmeti dışında bir şeyle cennete giremez. Denildi ki, sende mi? Resûlullah (s.a.s.) Evet, bende giremem diye cevap verdi.” Başına gelen bir kötülük yani bela kendi nefsindendir. Çünkü belanın sebebi, ma'siyetlerle nefsin belayı kendisine çekmesindendir. Bu âyet, “De ki: hepsi Allah katındandır”

²⁸⁰ Nisâ, 4/78.

²⁸¹ Nisâ, 4/79.

²⁸² Nisâ, 4/79.

âyetiyle çelişmez. Zira kula ulaşan iyilik ve kötülüğün hepsi yaratma bakımından Allah katındandır. Lâkin iyilik Allah'ın lütfu ve ihsanı, kötülük ise Allah'tan bir ceza ve karşılıktır. Nitekim Aîşe (r.a.) “Mü'minin başına gelen hastalık ve yorgunluk hatta bir dikenin batması, ayakkabısının bağının kopması gibi şeyler ancak günahı sebebiyledir. Allah'ın affettikleri ise çok daha fazladır.”²⁸³

Sonuç olarak Beyzâvî, âyette geçen hasenât ve seyyiatın nimet ve bela anlamında olduğunu, insanlara bahşedilen nimetlerin hepsi Allah'ın lütfu olduğunu, kulların yaptıkları ibadetlerin var olma nimetine bile karşılık olamayacağını bildirmektedir. Kula ulaşan iyilik ve kötülüğün tamamı yaratma bakımından Allah katından olup, iyilik Allah'ın lütuf ve ihsanı kötülük ise Allah'tan bir ceza ve karşılıktır. Beyzâvî, âyetleri hadislerle tefsir edip, te'lif ederek müşkili gidermiştir.

1.3.3. Mâide Sûresi

Mâide suresinde Beyzâvî altı âyet arasındaki müşkile değinmektedir. Bu âyetleri gruplandırılarak iki başlık altında ele almak mümkündür.

1.3.3.1. Allah'ın İndirdiğiyle Hükmetmeyen Durumu

Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler Mâide suresi 44. âyette kâfirler, 45. âyette zalimler, 47. âyette ise fasıklar olarak nitelenmişlerdir.

وَمَنْ لَّمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ

“Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar kâfirlerin ta kendileridir.”²⁸⁴

وَمَنْ لَّمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

“Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.”²⁸⁵

وَمَنْ لَّمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

“Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar fâsıkların ta kendileridir.”²⁸⁶

²⁸³ Beyzâvî, 1998: C.2, s.85-86.

²⁸⁴ Mâide, 5/44.

²⁸⁵ Mâide, 5/45.

²⁸⁶ Mâide, 5/47.

Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler üç âyette de farklı vasıflarla anılmış, böylece aralarında zahiri bir çelişki var olduğu izlenimi vermektedir.

Beyzâvî, bu âyetler hakkında şu açıklamalarda bulunmaktadır. Kim küçümseyerek ve inkâr ederek Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, Allah'ın hükmünü hafife aldığı, inkâr ettiği ve başkasıyla hükmettiği için onlar kâfirlerin ta kendileridir. Bundan dolayı Allah onları Kur'ân'da kâfirler, zalimler ve fâsıklar olarak niteledi. Onların kâfir olmaları inkârlarından, zalim olmaları Allah'ın indirdiğine muhalif hükmetmelerinden, fâsık olmaları ise Allah'ın hükmünden çıkmalarındandır. Bu üç sıfattan her birinin kendilerine uygun olan Allah'ın indirdiği şey ile hükmetmekten kaçınanların durumlarıyla ilgili olması da caizdir. Ya da bu üç hükümde bazılarının dediği gibi bir incelik vardır ve bu üç vasıf üç farklı topluluk içindir. “Onlar kâfirlerin ta kendileridir” hükmü Müslümanlara yönelik hitapla bitişik olduğundan Müslümanlar hakkında, Mâide suresi 45. âyette geçen “zâlim olanlar” Yahudiler, 47.âyette geçen “fâsık olanlar” ise Hristiyanlardır.²⁸⁷

Râzî, bu âyetler hakkında şu açıklamaları yapmaktadır. Müfessirler bu üç âyetin sonunda gelen kâfirler, zalimler ve fasıklar şeklinde zikredilen sıfatlar konusunda çeşitli yorumlarda bulundular. Onlardan bazıları bu üç sıfat tek bir mevsufun sıfatıdır dediler. Kaffâl (ö.365/976) şöyle söyledi: Bu üç lafzın icab ettiği manada bir zıtlık yoktur. Tam aksine bu ifadeler ‘kim Allah’a boyun eğerse o mü’mindir, kim Allah’a boyun eğerse o iyilerdendir, kim Allah’a boyun eğerse muttakidir’ sözüne benzer ki bu farklı sıfatların hepsi bir mevsufa aittir. Diğerleri ise şöyle dediler. Kâfir olanlar inkâr edenler, zalim ve fasık olanlar ise imanı ikrar edip ameli terk edenlerdir. Esam (ö.200/816) şöyle söyledi. Kâfir ve zalim olanlar Yahudiler, fasık olanlar Hristiyanlardır.²⁸⁸

1.3.3.2. Günahkâra Başkasının Günahları Yüklenir mi?

Mâide suresinin 29. Âyetin mânasından günahkâr olana bir başkasının günahıda yüklenebileceği anlaşılırken, Kehf sûresinin 15. Âyeti hiçbir günahkârın başkasının günahını yüklenmeyeceğini vurgulamaktadır.

²⁸⁷ Beyzâvî, 1998: C.2, s.128-129.

²⁸⁸ Râzî, 1981: C.12, s.12.

لَئِنْ بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسٍ بِيَدَيْ إِلَيْكَ لِأَفْتُلُكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ (28)
إِنِّي أُرِيدُ أَنْ تَبْوَأَ بِإِثْمِي وَإِنَّكَ فَتَكُونُ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ وَذَلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ

“And olsun ki eğer beni öldürmek için bana elini uzatırsan, ben de seni öldürmek için elimi sana uzatacak değilim. Kuşkusuz ben, âlemlerin Rabbi olan Allah’tan korkarım. Şüphesiz ben istiyorum ki sen, benim de günahımı, kendi günahını da yüklenip cehennemliklerden olasın. İşte zalimlerin cezası budur.”²⁸⁹

وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ

“Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez.”²⁹⁰

Bu âyetleri Beyzâvî şöyle değerlendirmekte ve aradaki zahiri ihtilafı gidermektedir. “Şüphesiz ben istiyorum ki sen, benim de günahımı, kendi günahını da yüklenip cehennemliklerden olasın. İşte zalimlerin cezası budur”²⁹¹ âyetinin manası şudur. Ben sana teslim oldum. Şâyet sana elimi uzattığım takdirde benim günahımı ve bana el uzattığın için kendi günahını da yüklenmeni istiyorum. “Benim günahımı” sözünden maksat benim katledilmemin günahı, “senin günahın” sözünden maksat da senin kurbanının kabul edilmesini engelleyen günahın olabilir. Belki de bu söz ile kardeşinin günaha girmesini ve şekavetini istemedi de bu söz ile maksadı bu iş mutlaka olacak bundan kaçış yoksa bunu yapan ben değil sen ol istiyorum demek istemiştir. Günah ile muradın günahın cezası ve asinin azaba uğratılmasını istemek de olması caizdir.²⁹²

Beyzâvî, “Böylece kıyamet gününde kendi günahlarını tam olarak, bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarının da bir kısmını yüklenirler. Dikkat et, yüklendikleri ne kötüdür”²⁹³ âyetini şöyle tefsir etmektedir. Kendi sapıklıklarının günahını tamamen yüklenirler. Çünkü onlar, sapıklıkta iyice kökleşerek başkalarını da sapıtmışlardır. Saptırdıkları kimselerin günahlarının da bir kısmını yüklenmelerinden maksat ise sebep olmalarının payıdır.²⁹⁴

²⁸⁹ Mâide, 5/28,29.

²⁹⁰ İsrâ, 17/15.

²⁹¹ Mâide, 5/28,29.

²⁹² Beyzâvî, 1998: C.2, s.123-124.

²⁹³ Nahl, 16/25.

²⁹⁴ Beyzâvî, 1998: C.3, s.224.

Beyzâvî, “Hiçbir günahkar başkasının günahını çekmez. Eğer ağır yüklü biri onu taşımaya çağırırsa, ondan hiçbir şey yüklenilmez, akraba da olsa.”²⁹⁵ âyetinin tefsirinde şu ifadeler yer vermektedir. Hiçbir günahkâr nefis başkasının günahını yüklenmez. Allah’ın (c.c.) “And olsun, onlar mutlaka kendi yüklerini ve kendi yükleriyle beraber nice ağır yükleri yükleneceklerdir.”²⁹⁶ âyeti sapanlar ve başkalarını sapıtanlar hakkındadır. Çünkü onlar, başkalarını saptırmanın günahı ile birlikte kendi sapıklıklarının günahını da yükleneceklerdir. Bu günahların tamamı onların günahıdır, içinde başkasının günahından hiçbir şey bulunmaz.²⁹⁷ Yoksa günah işleyene diğersinin günahlarından alınıp bir şey yüklenmiş değildir.²⁹⁸ Zira “Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez” yani günah yüklenen hiçbir nefis, başka bir nefsin günahını yüklenmez. Ancak kendi günahını yüklenir.²⁹⁹

1.3.4. Hûd Sûresi

Hûd suresinde Beyzâvî on iki âyet arasındaki müşkile değinmektedir. Bu âyetleri gruplandırılarak bir başlık altında ele almak mümkündür.

1.3.4.1. Kıyamette Allah Mücrimler ve Kâfirlerle Konuşacak mı?

Kur’ân’ın bazı âyetlerinde kıyamet günü Allah’ın (c.c.) mücrim ve kâfirlerle konuşmayacağı, onlara soru sorulmayacağı ifade edilmektedir. Bu âyetlerin bir kısmı şunlardır:

وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ

“Allah kıyamet gününde onlarla konuşmaz, yüzlerine bakmaz ve onları temizlemez.”³⁰⁰

قَالَ اخْسَوْا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ

“Dedi sinin orada. Benimle konuşmayın.”³⁰¹

²⁹⁵ Fâtır, 35/18.

²⁹⁶ Ankebût, 29/13.

²⁹⁷ Beyzâvî, 1998: C.4, s.257.

²⁹⁸ Beyzâvî, 1998: C.4, s.190

²⁹⁹ Beyzâvî, 1998: C.3, s.250.

³⁰⁰ Âl-i İmrân, 3/77.

³⁰¹ Mü’minûn, 23/108.

وَلَا يُسْأَلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ

“Suçlular günahlarından sorulmazlar.”³⁰²

فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ

“İşte o gün ne bir insan ne de bir cin günahından sorulmaz.”³⁰³

هَذَا يَوْمٌ لَا يَنْطِقُونَ

“Bu bir gün ki konuşmazlar.”³⁰⁴

Kur’ân’ın başka âyetlerinde ise âhirette herkesin hesaba çekileceği, günahkâr ve mücrimlerin Allah ile konuşacakları ifade edilmektedir. Bu tür âyetlerin bazıları şunlardır:

ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا وَاللَّهِ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ

“Sonra onların mazeretleri sadece, “Allah’a and içeriz ki, Rabbimiz bizler şirk koşanlar değildik” demeleri oldu.”³⁰⁵

فَلَنَسْأَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْأَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ

“Mutlaka kendilerine peygamber gönderilenlere de soracağız ve mutlaka gönderilen peygamberlere de soracağız.”³⁰⁶

قَالَتْ أَخْرَاهُمُ لَأُولِيهِمْ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ أَضَلُّونَا فَاتِهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِنَ النَّارِ

“Onların sonrakiler öncekiler için, “Rabbimiz, işte onlar bizi saptırdılar. Sen de onlara ateşten bir kat daha azap ver” derler.”³⁰⁷

يَوْمَ يَأْتِ لَا تَكَلَّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ

“ O gün geldiği zaman hiçbir nefis onun izni olmadan konuşmaz.”³⁰⁸

³⁰² Kasas, 28/78.

³⁰³ Rahmân, 55/39.

³⁰⁴ Mürselât, 77/35.

³⁰⁵ En’âm, 6/23.

³⁰⁶ A’râf, 7/6.

³⁰⁷ A’râf, 7/38.

³⁰⁸ Hûd, 11/105.

فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ (92) عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ

“Rabbine and olsun ki, onların hepsine yaptıkları şeyleri soracağız.”³⁰⁹

وَقِفُّهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ

“Onları durdurun. Çünkü onlar sorguya çekilecekler.”³¹⁰

Bu iki âyet grubu arasında ilk bakışta bir ihtilaf olduğu düşünülebilir. Beyzâvî bu âyetleri şöyle yorumlamakta ve âyetleri telif ederek müşkili gidermektedir.

Beyzâvî’ye göre, “bu bir gün ki konuşmazlar”³¹¹ âyetinden maksat faydalı bir şey konuşmazlar demektir. Çünkü faydasız konuşmak hiç konuşmamak gibidir. Ya da aşırı dehşet ve hayretlerinden konuşamazlar demektir. Bu durum kıyametin bazı duraklarında olacaktır.³¹² Müellif, “Sonra onların mazeretleri sadece, “Allah’a and içeriz ki, Rabbimiz bizler şirk koşanlar değildik” demeleri oldu”³¹³ âyetinin tefsirini ise şöyle yapmaktadır. Onlar kurtulma ümidiyle mazeret ileri sürerek yalan söylerler, aşırı dehşet ve hayretlerinden fayda etmeyeceğini bilerek yalan yere yemin ederler.³¹⁴ “Allah onlarla konuşmaz” âyetinden murat, mutlu edecek bir şey söylemez veya hiç konuşmaz demektir. Kıyamet günü melekler onları sorguya çeker ya da Allah’ın keliminden ve âyetlerinden yararlanamazlar demek de olabilir. Açık olan şu ki bu ilâhi kelam ve âyetin devamında gelen “ kıyamet gününde yüzlerine bakmaz” ifadesi Allah’ın onlara gazabından bir kinayedir. Çünkü başkasına kızan onu önemsemez, onunla konuşmaktan, ona bakmaktan yüz çevirir. Birine önem veren de onunla konuşur, ona çokça bakmak ister.³¹⁵ “Suçlular günahlarından sorulmazlar”³¹⁶ âyetinde Allah (c.c.) mücrimlerin bütün günahlarına muttali olduğunu, onlara ansızın azap edeceğini ve onların hepsini cezalandıracağını açıklamaktadır.³¹⁷

³⁰⁹ Hicr, 15/92-93.

³¹⁰ Sâffât, 37/24.

³¹¹ Mürselât, 77/35.

³¹² Beyzâvî, 1998: C.5, s.276.

³¹³ En’âm, 6/23.

³¹⁴ Beyzâvî, 1998: C.2, s.157-158.

³¹⁵ Beyzâvî, 1998: C.2, s.24.

³¹⁶ Kasas, 28/78.

³¹⁷ Beyzâvî, 1998: C.4, s.185.

Beyzâvî, “işte o gün ne bir insan ne de bir cin günahından sorulmaz”³¹⁸ âyetinin tefsirini şöyle yapmaktadır. Onlara sorulmaz çünkü onlar simalarından tanınır. Bu da onlar kabirlerinden çıkıp mertebelerine göre bölük bölük mahşer yerine toplanacakları zaman olacaktır. “Rabbine and olsun ki, onların hepsine soracağız”³¹⁹ ve benzeri âyetlerdeki sorgulama ise mahşer yerinde toplanıldığında hesap verirken olacaktır.³²⁰

Beyzâvî’ye göre, “Dedi sinin orada. Benimle konuşmayın”³²¹ âyetinden murat şudur: Utanç içinde cehennemde susun, çünkü orası istekte bulunma yeri değildir, azabın kaldırılması konusunda benimle konuşmayın veya benimle hiç konuşmayın demektir.³²²

Beyzâvî, “ O gün geldiği zaman hiçbir nefis onun izni olmadan konuşmaz.”³²³ âyetinin tefsirinde şu ifadelere yer vermektedir. Fayda verecek ve kendilerini kurtaracak bir cevap veya şefaate talebinde bulunarak konuşamazlar. Ancak Allah’ın izin verdikleri konuşur. Nitekim “onlar konuşamazlar ancak Rahmânın izin verdikleri konuşur”³²⁴ âyetinde ifade edildiği gibi. Bu da bir durakta olacaktır. “Bu bir gün ki konuşmazlar, özür dilemeleri için onlara izin de verilmez”³²⁵ âyetinin ifade ettiği durum ise başka bir durakta olacaktır. Ya da izin verilenler gerçek cevaplar, izin verilmeyenler ise batıl mazeretlerdir.³²⁶

Şinkitî (ö.m.1974), bu âyetler arasında müşkilin giderilmesinde üç yol izlenebileceğini belirtir. Birincisi, Kurân’da bulunan sorular iki kısımdır. Bunlar:

a- Azarlama ve kınama sorularıdır. Edatı çoğunlukla لم edatıdır.

b- Haber sorma ve bilgi alma sorularıdır. Edatı çoğunlukla هل edatıdır.

İkincisi, kıyamette çok sayıda duraklar vardır. Bu durakların bazısında soru sorulacak bazısında sorgulama olmayacaktır.

³¹⁸ Rahmân, 55/39.

³¹⁹ Hıcr, 15/92.

³²⁰ Beyzâvî, 1998: C.5, s.173.

³²¹ Mü’minûn, 23/108.

³²² Beyzâvî, 1998: C.4, s.96.

³²³ Hûd, 11/105.

³²⁴ Nebe, 78/38.

³²⁵ Mürselât, 77/35-36.

³²⁶ Beyzâvî, 1998: C.3, s.149.

Üçüncüsü, Halîmî'nin (ö.403) yorumudur. Soru sorulması tevhid ve peygamberleri tasdik hakkında sorulan sorulara haml olunur. Sorguya çekilmemeyi ifade eden âyetler ise peygamber gönderilmesini itiraf, dinin şariat ve furuunun bildirildiğini itiraf gibi durumlara haml olunur.³²⁷

Sonuç olarak Beyzâvî, kıyamette birden fazla durağın olacağını bu durakların bazısında konuşmaya izin verilirken bazısında konuşmaya izin verilmeyeceğini belirterek ilgili âyetleri telif ederek müşkili gidermiştir.

1.3.5. Nûr Sûresi

Nûr sûresinde Beyzâvî iki âyet arasındaki müşkile değinmektedir. Bu âyetleri tek başlık altında ele almak mümkündür.

1.3.5.1. Allah Nur mu? Nurun Yaratıcısı mı?

Nûr sûresinin 35. âyetinde Allah'ın (c.c.) göklerin ve yerlerin nuru olduğu ifade edilirken, Enâm sûresi 1. âyetinde Allah'ın (c.c.) nurun yaratıcısı olduğu bildirilmektedir. Bu durum da iki âyet arasında zâhiri bir ihtilafa sebep olmaktadır.

اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ

“Allah göklerin ve yerin nurudur.”³²⁸

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ

“Övgü; gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a mahsustur.”³²⁹

Beyzâvî, bu iki âyeti şöyle değerlendirmektedir. Nûr, asıl olarak önce gözlerin idrâk ettiği bir keyfiyettir ki onun vasıtasıyla diğer görülen şeyleri algılar. Mesela güneş ve aydan hizalarındaki kesif cisimlere yayılan keyfiyet gibi. Bu mana ile nur kelimesinin Allah için kullanılması doğru değildir. Ancak ya bir mudaf takdiriyle kullanılması sahih olur. Mesala “zeyd keremdir” cümlesi, “zeyd kerem sahibidir” anlamında kullanılması gibi. Ya da mecazî bir kullanım vardır. Ya nur ile münevvir

³²⁷ Muhammed Emin Şinkîti, *Def'u İhâmi'l-Izturâb 'an Âyâtî'l-Kitâb*, Dâr'ü İlmî'l-Fevâid, Mekke, h.1426, s.143-144.

³²⁸ Nûr, 24/35.

³²⁹ Enâm, 6/1.

kastedilir. “Allah göklerin ve yerin nurudur” ifadesinden “Allah gökleri ve yeri nurlandırandır” manası anlaşılır. Nitekim kıraatlerden birinde de böyle okunmuştur. Çünkü Allah (c.c.) semâvât ve arzı yıldızlardan yayılan ışıklarla veya semavâtı meleklerle yeri de peygamberlerle aydınlatmıştır. Ya nur ile müdebbir (göklerin ve yerin idare edeni) manası kast edilmiştir. Nitekim Araplar idare konusunda üstün vasıflı lidere نور القوم derler. Çünkü onlar işlerinde o liderin rehberliğiyle başarılı olurlar. Ya nur ile mûcid (ilk kez yapan) manası kastedilir. Çünkü nûr, bizzat görüldüğü gibi başkasını da görünür kılar. Gizli olmanın aslı yok olmak olduğu gibi görünür olmanın aslı da var olmaktır. Allah (c.c.) bizzat var olduğu gibi diğer varlıkları da ilk kez yaratandır. Ya da âyetteki nurla kastedilen mana, nûr ile gökler ve yer idrak olunur veya gökler ve yer ehli nur ile idrak eder demektir. Öyle ki alakasından veya idrakin gerçekleşmesindeki ortaklığından dolayı nur, görme duyusuna da denir. Sonra basirete de nur denir. Çünkü en güçlü idrâk basirettir. Çünkü basiret, hem kendini hem de diğer külliyyât ve cüziyyâtları, varlık ve yokluk âlemlerini idrâk eder. Onların içlerine dalar terkip ve tahlille onlarda tasarrufta bulunur. Sonra bu görme ve basiret bizzat kaim değildir. Öyle olsalardı asla ayrılmamaları gerekirdi. Görme ve basiret bizzat kaim olmayınca o idraki üzerine aktaran bir sebeptendir ki o da Allah sübhanehüddür. Bu da ya başlangıçta ya da melekler ve peygamberler aracılığı ile olur. Bundan dolayı onlar nur diye isimlendirilmişlerdir. İbn Abbas’ın (r.a.) sözü de buna yakındır ve manası şöyledir: “Allah göklerde ve yerde olanlara hidâyet edendir, onlar Allahın nuruyla hidâyete ererler. Nûrun göklere ve yere nisbet edilmesi aydınlanmanın genişliğine delalet etmesi için veya hissî ve aklî nurları kapsamasından, idrakin bu ikisiyle sınırlı olmasından, bu ikisi ile ilgili olmasından ve bu ikisine delâlet etmesindendir. Âyetin devamında gelen “O’nun nurunun misali” ifadesinde nurun Allah’a raci zamire mudaf kılınması Allah’a nur denilmesinin âyetin zahirine göre olmadığına bir delildir.³³⁰

Sonuç olarak Beyzâvî’ye göre, Allah’a nur demek caiz değildir. “Allah göklerin ve yerin nurudur” ifadesi ya mudaf takdiriyle Allah nurun yaratıcısı, nuru takdir eden ve gökleri ve yerleri nurlandırandır manasınadır. Ya da nûr mecazî manada kullanılır. Mecaz olursa nûr ile münevvir (nurlandıran) , müdebbir (idare eden), mûcid (ilk kez yapan) ve doğru yola ileten mânaları anlaşılır.

³³⁰ Beyzâvî, 1998: C.4, s.107.

1.3.6. Kasas Sûresi

Kasas suresinde Beyzâvî altı âyet arasındaki müşkile değinmektedir. Bu âyetleri gruplandırılarak iki başlık altında ele almak mümkündür.

1.3.6.1. Hz. Musa'ya Allah Nasıl Seslendi?

Allah'ın Hz. Musa ile konuşması Kur'an'da nakledilirken farklı sûrelerde farklı lafızlarla nakledilmiş, bu da zâhiri bir ihtilafa sebep olmuştur.

يَا مُوسَى إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ

“Ey Musa, şüphesiz ben, evet ben âlemlerin Rabbi Allah'ım”³³¹

إِنِّي أَنَا رَبُّكَ

“Şüphesiz ben senin rabbinim”³³²

فَلَمَّا جَاءَهَا نُودِيَ أَنْ بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا وَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

“Oraya geldiği zaman: “Ateşte olan da çevresinde olan da bereketlendi. Âlemlerin Rabbi Allah münezzehtir diye seslenildi.”³³³

Beyzâvî, “Şüphesiz ben senin Rabbinim.”³³⁴ âyetinin tefsirinde şu ifadelere yer vermektedir. Hz. Musa'ya nida edilince Musa (a.s.) konuşan kim? Deyince, Allah (c.c.) “Ben Allah'ım” dedi. Bunun üzerine şeytan belki de sen şeytanın kelimini işittin diye vesvese verdi. Musa (a.s.) ben biliyorum ki o kesinlikle Allah'ın kelimidir. Çünkü ben onu bütün yönlerden ve bütün uzuvlarımla işittim. Bu da şuna işarettir ki Musa (a.s.) Rabbinden ruhani bir kelam aldı sonra o kelamı bütün bedeniyle özümsemi ve sağduyusuna intikal etti. Böylece bir uzva ve cihete tahsis etmeksizin o kelamı bütün benliğine nakşetti.³³⁵

³³¹ Kasas, 28/30.

³³² Tâhâ, 20/12.

³³³ Neml, 27/9.

³³⁴ Tâhâ, 20/12.

³³⁵ Beyzâvî, 1998: C.4, s.24.

Beyzâvî'ye göre, “Ey Musa, şüphesiz ben, evet ben âlemlerin Rabbi Allah'ım”³³⁶ âyeti her ne kadar Tâhâ ve Neml sûrelerindeki âyetlere lafız bakımından muhalif olsada kastedilen şey bakımından mutabıktır.³³⁷

Râzî'ye göre Tâhâ, Neml ve Kasas surelerinde Hz. Musa'ya nida edilen şeylerde bir zıtlık yoktur. Çünkü Allah Teâlâ her bir surede bu nidanın içeriğinden bir kısım hikâye etmiştir.³³⁸ Her bir sûrede kıssa mücerred tekrar edilmeyip birinde açıklanmayan bir yön diğerinde ifade edilmiştir.³³⁹

1.3.6.2. Hz. Peygamber Dilediğini Hidâyete Erdirir mi?

Kasas sûresinin 56. âyetinde Hz. Peygamberin dilediği kişiyi hidâyete erdiremeyeceği ifade edilirken, peygamberin hidâyete erdirdiğini ifade eden âyetler de vardır. Bu durum âyetler arasında zahiri bir ihtilaf olduğu izlenimi vermektedir.

إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ

“Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi hidâyete erdiremezsin. Ancak Allah dilediğini hidâyete erdirir. O, hidâyete erenleri en iyi bilendir.”³⁴⁰

إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرٌ وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ

“Sen ancak bir uyarıcısın. Her kavim için bir yol gösterici vardır.”³⁴¹

وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

“Şüphesiz sen, elbette doğru bir yola götürürsün.”³⁴²

Beyzâvî, “Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi hidâyete erdiremezsin. Ancak Allah dilediğini hidâyete erdirir. O, hidâyete erenleri en iyi bilendir.”³⁴³ âyetini şöyle tefsir etmektedir. Sen sevdiğin kimseyi İslama girdirmeye güç yetiremezsin ancak Allah dilediğini İslama girdirir. Cumhura göre bu âyet Ebû Talip hakkında inmiştir. Çünkü o, öleceği zaman Resûlullah (s.a.s.) ona geldi ve şöyle dedi: Ey amca! Lâ ilâhe illallah de,

³³⁶ Kasas, 28/30.

³³⁷ Beyzâvî, 1998: C.4, s.177.

³³⁸ Râzî, 1981: C.24, s. 245.

³³⁹ Yazır, 1992: C.6, s.184.

³⁴⁰ Kasas, 28/56.

³⁴¹ Ra'd, 13/7.

³⁴² Şûrâ, 42/52.

³⁴³ Kasas, 28/56.

seni onunla Allah katında müdafaa edeyim. O da şöyle dedi: Ey kardeşimin oğlu! Ben biliyorum ki sen doğrusun, ancak hakkımda ölüm anında sapıttı denilmesini çirkin görüyorum.³⁴⁴ “Şüphesiz sen, elbette doğru bir yola götürürsün”³⁴⁵ o da İslâmdır. Âyet mechul sıgâda لتهدى olarak da okunmuş, o takdirde mânâ “Allah seni elbette hidâyete erdirir” demektir.³⁴⁶ “Sen ancak bir uyarıcısın. Her kavim için bir yol gösterici vardır.”³⁴⁷ Her kavmin uğraştıkları şey cinsinden mucizeler kendisine tahsis edilmiş bir nebi vardır ki onlara hakkı gösterir ve onları doğruya davet eder. Ya da onların hidâyetine gücü yeten vardır ki o da Allah Telâdır. Çünkü Allah, sana indirdiği âyetlerle hidâyetini dilediği kimseleri doğru yola ulaştırır.³⁴⁸

1.3.7. Muhammed Sûresi

Muhammed sûresinde Beyzâvî iki âyet arasındaki müşkile değinmektedir. Bu âyetleri bir başlık altında ele almak mümkündür.

1.3.7.1. Allah Kâfirlerin Mevlâsı mı?

Allah (c.c.) Yunus sûresinde mü'min olsun kâfir olsun herkesin Mevlâsı olduğunu beyan ederken, Muhammed sûresinde Allah sadece iman edenlerin mevlâsı olduğunu kâfirlerin mevlâsının olmadığını açıklamaktadır. Bu da zâhiri bir ihtilafa sebep olmaktadır.

وَرُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلِيَهُمُ الْحَقُّ

“Gerçek Mevlaları olan Allah’a döndürüldüler.”³⁴⁹

ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَأَنَّ الْكَافِرِينَ لَا مَوْلَى لَهُمْ

“Bunun sebebi şudur; çünkü Allah iman edenlerin mevlâsıdır. Gerçekten kâfirlerin mevlâsı yoktur.”³⁵⁰

Beyzâvî, bu iki âyet arasındaki ihtilafı gidermek için “Bunun sebebi şudur; çünkü Allah iman edenlerin mevlâsıdır. Gerçekten kâfirlerin mevlâsı yoktur.”³⁵¹

³⁴⁴ Beyzâvî, 1998: C.4, s.181.

³⁴⁵ Şûrâ, 42/52.

³⁴⁶ Beyzâvî, 1998: C.5, s.85.

³⁴⁷ Ra'd, 13/7.

³⁴⁸ Beyzâvî, 1998: C.3, s.182.

³⁴⁹ Yunus, 10/30.

³⁵⁰ Muhammed, 47/11.

âyetinin tefsirinde şu ifadelere yer vermektedir. “Allah iman edenlerin mevlâsıdır” yani düşmanlarına karşı iman edenlere zafer nasip eder. “Kâfirlerin mevlâsı yoktur” yani onlardan azabı giderecek kimse yoktur. Bu âyet, “Gerçek Mevlaları olan Allah'a döndürüldüler.”³⁵² âyetine muhalif değildir. Çünkü Yunus sûresinde geçen mevlâ kelimesi mâlik (sahip) anlamındadır.³⁵³ Bu iki âyet arasında zıtlık olduğu zannedilmemelidir. Zira Allah mü'min olsun kâfir olsun bütün kulların mâlikidir. Ancak Allah, “Allah mü'minlerin dostudur”³⁵⁴ âyetinde de geçtiği gibi mü'minlerin dostu ve yardımcısıdır, kâfirlerin değil.³⁵⁵

1.3.8. Tûr Sûresi

Tûr suresinde Beyzâvî iki âyet arasındaki müşkile değinmektedir. Bu âyetleri bir başlık altında ele almak mümkündür.

1.3.8.1. Nesillerinin Amelleri Âhirette Ebeveynlere Fayda Verecek mi?

Tûr suresinin 21. âyetinden nesilleri imanda kendilerine tabi olan mü'minlere, neslinden gelenlerin amellerinden âhirette yararlanacakları anlaşılmaktadır. Necm sûresi 39. âyetinden ise insana kendi amelinin dışında hiç kimsenin amelinin fayda etmeyeceği bildirilmektedir. Dolayısıyla bu iki âyet arasında zahiri bir ihtilaf söz konusudur.

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَا أَلَتْنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ

“İman edip de zürriyetleri kendilerine imanla tabi olanlara, zürriyetlerini de onlara kattık. Onların amellerinden hiçbir şey eksiltmedik.”³⁵⁶

وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ

“İnsan için çalıştığından başkası yok”³⁵⁷

Müfessir Beyzâvî, bu âyetleri şöyle ele almaktadır. “Zürriyetlerini de onlara kattık” ifadesinden maksat, cennete girme veya cennetteki derece konusunda zürriyetlerini de onlara kattık demektir. Çünkü Resûlullah'tan (s.a.s.) rivâyet olundu ki

³⁵¹ Muhammed, 47/11.

³⁵² Yunus, 10/30.

³⁵³ Beyzâvî, 1998: C.5, s.121.

³⁵⁴ Âl-i İmrân, 3/68.

³⁵⁵ Yazır, 1992: C.7,s.136.

³⁵⁶ Tûr, 52/21.

³⁵⁷ Necm, 53/39.

o, şöyle buyurdu: “ Allah Teâlâ mü’minin zürriyetinin derecesi eğer kendinden aşağı olursa, onun derecesini yükseltir ki gözü aydın olsun” sonra da Resûlullah (s.a.s.) bu âyeti okudu.³⁵⁸ Nesillerin amelini katarken onların amelinden hiçbir şey eksiltmedik. Bu katma işleminin babaların mertebelerini eksiltmekle olması da çocuklara bir kısım sevap vermekle de olması muhtemeldir. Onlara lütufta bulunarak bu katma işleminin olması da muhtemeldir ki Allah’ın kemâl lütfuna yakışan da budur.³⁵⁹ İbn Abbas’tan nakledilen haberin yorumu şudur: Allah Teâlâ amel ve derece bakımından düşük olanı yüksek olana ulaştıracak, yoksa derecesi yüksek olanın derecesinden bir şey eksiltmeyecektir.³⁶⁰

Zemahşerî, mü’min babaların zürriyetleri, her ne kadar o dereceyi hak etmemişlerse de hem çocuklara hem de babalara bir lutuf olması için babalarının derecesine yükseltilecektir. Böylece mutlulukları tamamlanacak ve nimetleri kemale erdirilecektir. Allah, onlar için her türlü mutlulukları bir araya getirip lütfedecektir. Onlar için lütfedilecek mutluluk; güzel eşler, mü’min kardeşlerinin hoş sohbeti, evlat ve nesilleriyle bir arada bulunmanın tadı olacaktır.³⁶¹

Beyzâvî, Necm sûresi 39. âyetin tefsirinde şunları söylemektedir. İnsan için kendi çalışmasından başkası yoktur ancak kendi çalıştığı vardır. Hiç kimse başkasının günahından hesaba çekilmeyeceği gibi başkasının fiiliyle sevap da kazanmaz. Haberlerde sadaka ve haccın ölüye fayda sağlayacağını bildirilmesi niyet edenin ölüye vekil gibi olmasından dolayıdır.³⁶²

1.3.9. Necm Sûresi

Necm sûresinde Beyzâvî yedi âyet arasındaki müşkile değinmektedir. Bu âyetleri gruplandırılarak tek başlık altında ele almak mümkündür.

³⁵⁸ Taberî, Zemahşerî, Ebû Hayyan ve diğer bazı müfessirler bu hadisi İbn Abbas’tan naklen zikretmişlerdir.

³⁵⁹ Beyzâvî, 1998: C.5, s.153-154.

³⁶⁰ Ebû Hayyân Muhammed b.Yusuf el-Endelûsî, *el-Bahru’l-Muhîd*, thk. Adil Ahmed Abdü’l-Mevcûd v.d., Daru’l-Kütüb’ü İlmiye, Beyrut. 1993, C.8, s.147.

³⁶¹ Zemahşerî, 1998: C.5, s.626-627.

³⁶² Beyzâvî, 1998: C.5, s.161.

1.3.9.1. Kur'an'ı Hz. Peygambere Kim Öğretti?

Kur'an'ın farklı âyetlerinde Hz. Muhammed'e (s.a.s.) Kur'an'ı öğretmenin farklı isim ve vasıflarla zikredilmiş olması bu âyetler arasında bir ihtilaf olduğu izlenimi vermektedir.

عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى (5) ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوَى

“Ona çetin güçleri olan öğretti. Akl-ı selim sahibi. Dikeldi.”³⁶³

قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَى
لِلْمُؤْمِنِينَ

“ De ki: Kim Cebrail'e düşman olursa, bunda şüphe yoktur ki onu önündekini tasdik edici, yol gösterici ve mü'minlere müjdeci olarak senin kalbine Allah'ın izni ile o indirmiştir.”³⁶⁴

قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ

“De ki: Onu Kutsal Ruh Rabbinden hak ile indirdi.”³⁶⁵

نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ

“Onu güvenilir Ruh indirdi.”³⁶⁶

الرَّحْمَنُ (1) عَلَّمَ الْقُرْآنَ

“Rahman, Kur'an'ı öğretti.”³⁶⁷

Beyzâvî, bu âyetleri şöyle değerlendirmektedir. “Ona çetin güçleri olan öğretti.” âyetinde kastedilen şiddetli bir kuvvete sahip olan melektir ki o da Cebrail'dir. Çünkü Cebrail (a.s.) harikaların meydana gelmesinde vasıttır.³⁶⁸ “Onu güvenilir ruh indirdi.”

³⁶³ Necm, 53/5-6.

³⁶⁴ Bakara, 2/97.

³⁶⁵ Nahl, 16/102.

³⁶⁶ Şuarâ, 26/193.

³⁶⁷ Rahmân, 55/1-2.

³⁶⁸ Beyzâvî, 1998: C.5, s.157.

âyetinde geçen güvenilir ruh Cebrail'dir. Zira Cebrail (a.s.) Allah'ın vahiy emindir.³⁶⁹
“Onu Kutsal Ruh indirdi.” âyetinde Kutsal Ruh ile kastedilen Cebrâil'dir.³⁷⁰

“Rahmân, Kur'ân'ı öğretti” âyeti ile ilgili olarak Elmalılı Hamdi Yazır şu değerlendirmeleri yapmaktadır. İ'lm kökünden gelen ta'lim iki mef'ul alır. Ancak burada birinci muf'ul hazfe gitmiş böylelikle şuna veya buna öğretmek değil doğrudan öğretimin kendisine dikkât çekilmiştir. Böylece bu kelime gerek Cebrail'e, gerek Peygamber'e (s.a.s.), gerekse ümmete olan öğretimin tüm kısımlarını kapsamış olur.³⁷¹

1.3.10. Rahmân Sûresi

Rahmân suresinde Beyzâvî sekiz âyet arasındaki müşkile değinmektedir. Bu âyetleri gruplandırılarak bir başlık altında ele almak mümkündür.

1.3.10.1. İnsanın Yaratılışı

Kur'ân'ın birçok suresinin farklı âyetlerinde Allah (c.c.) insan'ın yaratılışına temas etmiştir. Ancak bir tür olarak insanın yaratılışı beyân edilirken birbirinden farklı ifadeler kullanılmıştır. Bunların bir kısmı toprak ve türevlerinden bahseden şu ifadelerdir.

مِنْ تُرَابٍ “topraktan”,³⁷²

مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ “kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş bir balçıktan”,³⁷³

مِنْ طِينٍ لَازِبٍ “yapışkan bir çamurdan”³⁷⁴

مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ “pişmiş çamur gibi bir balçıktan”,³⁷⁵

مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ “süzme çamurdan”³⁷⁶

Bunların bir kısmı da insanın sudan yaratıldığını bildiren şu ifadelerdir.

مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ “Bir zürriyetten, kıymetsiz bir sudan...”³⁷⁷

³⁶⁹ Beyzâvî, 1998: C.4, s.149.

³⁷⁰ Beyzâvî, 1998: C.3, s.240.

³⁷¹ Yazır, 1992: C.7, s.364.

³⁷² Âl-i İmrân, 3/59.; Rûm, 30/20.; Fâtır, 35/11.; Mü'min 40/67.

³⁷³ Hicr, 15/26,28,33.

³⁷⁴ Sâffât, 37/11.

³⁷⁵ Rahmân, 55/14.

³⁷⁶ Mü'minûn, 23/12.

”³⁷⁸ مِنْ مَّاءٍ مَّهِينٍ “Hakir bir sudan...”

”³⁷⁹ مِنْ مَّاءٍ دَافِقٍ “Atılan bir sudan...”

İlk bakışta insanın yaratılışına dair birbirinden farklı ifadeler kullanılması ilgili âyetler arasında bir tenâkuz varmış izlenimi vermektedir.

Beyzâvî bu âyetleri şöyle değerlendirmekte ve “topraktan”³⁸⁰ âyetinin tefsirinde şu ifadelere yer vermektedir. Allah (c.c.) Âdemi topraktan babasız ve annesiz olarak yarattı. Onun kalıbını topraktan yarattı, sonra onu beşer olarak inşa etti. Allah (c.c.) onun topraktan oluşmasını takdir etti ve yarattı.³⁸¹ “O ki sizi çamurdan yarattı”³⁸² âyetiyle kastedilen sizin yaratılışınıza çamurdan başladı demektir. Çünkü ilk madde çamurdur. Zira insanlığın aslı olan Âdem çamurdan yaratılmıştır.³⁸³ “And olsun sizi yarattık , sonra şekil verdik”³⁸⁴ âyetinden maksat atanız Âdemi şekilsiz olarak çamurdan yarattık, sonra ona şekil verdik demektir.³⁸⁵ İnsanın yaratılışıyla ilgili âyetlerde geçen salsal, vurulduğu zaman ses çıkaran kurumuş çamurdur. Hame (مِنْ حَمًا), uzun zaman su ile temas ettiğinden bozulan ve siyahlaşan çamurdur. Mesnun (مَسْنُونٌ), şekillendirilmiş veya şekillenmesi ve kuruması için kalıba dökülmüş demektir, tıpkı cevherlerin eritilip kalıba dökülmesi gibi. Sanki o insanın cevheri önce balçık haline getirilmiş, balçıktan içi boş insan şekli verilmiştir. Sonra bu insan heykeli kurumaya bırakılmış, öyle ki ona vurunca ses çıkarır bir vaziyet kazanmıştır. Daha sonra Allah (c.c.) onu farklı aşamalardan geçirmiş düzgün bir insan haline getirmiş ve kendisinden ruh üflemiştir.³⁸⁶

Beyzâvî’ye göre âyetlerde geçen toprak ve türevleri Âdem’in (a.s.) yaratılışında toprağın insan haline gelinceye kadar geçirdiği evreleri anlatmaktadır.

Müfessir Beyzâvî, “Allah, insanı pişmiş çamur gibi bir balçıktan yarattı”³⁸⁷ âyetinin tefsirinde insanın yaratılışından bahseden aşamaları şu şekilde açıklamaktadır.

³⁷⁷ Secde, 32/8.

³⁷⁸ Mürselât, 77/20.

³⁷⁹ Târik, 86/6.

³⁸⁰ Âl-i İmrân, 3/59.; Rûm, 30/20.; Fâtır, 35/11.; Mü’min 40/67.

³⁸¹ Beyzâvî, 1998: C.2, s.20.

³⁸² En’âm, 6/2.

³⁸³ Beyzâvî, 1998: C.2, s.153.

³⁸⁴ A’râf, 7/11.

³⁸⁵ Beyzâvî, 1998: C.3, s.6.

³⁸⁶ Beyzâvî, 1998: C.3, s.210.

³⁸⁷ Rahmân, 55/14.

Allah (c.c.) Âdem'i (a.s.) topraktan yarattı, toprağı çamura, çamuru ise kokuşmuş ve şekil verilmiş balçığa dönüştürdü. Ardından kurumuş çamur (salsal) haline getirildi. Bu âyet, insanın toprak ve benzeri şeylerden yaratıldığını bildiren âyetlere muhalif değildir.³⁸⁸

Beyzâvî, "O, sudan bir insan yaratıp ondan soy sop ve hısımlık meydana getirendir"³⁸⁹ âyetinde geçen sudan maksat, Âdem'in hamurunu yoğururken toprağına kattığı su olması veya insanı oluşturan unsurlardan biri olarak da suyu yaptı demektir. Böylece o su ile toprak akışkan hale gelsin ve kolayca şekil alsın. Ya da meni kastedilmiştir.³⁹⁰ İnsanın sudan yaratıldığını ifade eden âyetler topraktan yaratıldığını ifade eden âyetlere muhalif değildir. Çünkü insanın yaratılışında hâkim unsur topraktır.³⁹¹

1.3.11. Kıyâmet Sûresi

Kıyâmet suresinde Beyzâvî dört âyet arasındaki müşkile değinmektedir. Bu âyetleri bir başlık altında incelenecektir.

1.3.11.1. Allah Âhirette Görülecek mi?

A'râf ve Enâm sûrelerinde geçen âyetlerin zahiri Allah'ın (c.c.) görülemeyeceğine delalet ederken Kıyâmet sûresinin 22-23. âyetleri Allah'ın (c.c.) görüleceğini bildirmektedir.

وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاضِرَةٌ (22) إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ

"O gün bazı yüzler parlaktır. Rabbine bakmaktadır."³⁹²

قَالَ رَبِّ ارْنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرَانِي

"Rabbim, bana görün; sana bakayım, dedi. O da: Sen beni göremezsın, dedi."³⁹³

لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ

³⁸⁸ Beyzâvî, 1998: C.5, s.171.

³⁸⁹ Furkân, 25/54.

³⁹⁰ Beyzâvî, 1998: C.4, s.128.

³⁹¹ Beyzâvî, 1998: C.3, s.210.

³⁹² Kıyâmet, 75/22-23.

³⁹³ A'râf, 7/143.

“Gözler onu görmez; o ise gözleri görür.”³⁹⁴

Beyzâvî, “Rabbim, bana görün; sana bakayım, dedi. O da: Sen beni göremezsın, dedi.”³⁹⁵ âyetinin tefsirinde şunlara yer vermektedir. “Rabbim, bana görün; sana bakayım, dedi.” âyetiyle kastedilen mânâ, Rabbim! Seni görme imkânı vererek zatını bana göster veya bana tecelli et sana bakayım ve seni göreyim demektir. Bu durum Allah Teâlâ’nın görülmesinin caiz olduğuna delildir. Çünkü Peygamberlerin (a.s.) Allah’tan imkânsız olanı özellikle de Allah’a karşı cehaleti gerektiren bir şeyi istemeleri muhaldır. Bundan dolayı Allah “beni göremezsın” buyurdu da “ben asla görünmem” veya “sen beni asla göremeyeceksin” ya da “bana asla bakamayacaksın” demedi. Bunun sebebi Allah’ı görmek için kusurlu olduğundandır. Çünkü Allah’ı görmek için bakan kişide bazı şeylerin hazır olması gerekir lakin bunlar henüz Musa’da (a.s.) mevcut olmadığına tembih içindir. Musa’nın (a.s.) talebini “Allah’ı bize açıkça göster”³⁹⁶ diyen kavmini susturmak için olduğunu söylemek hatadır. Çünkü Allah’ı görmek imkânsız olsaydı cahilliklerini bildirip onların şüphelerini gidermesi gerekirdi. Tıpkı “bize ilah yap”³⁹⁷ dedikleri zaman yaptığını yapar, kardeşine “bozguncuların yoluna uyma”³⁹⁸ nasihatinde bulunduğu gibi kendisi de onların yollarına gitmezdi. Bu âyeti ru’yetullahın muhal olduğuna delil getirmek çok büyük bir hatadır. Çünkü Musa’nın (a.s.) Allah’ı (c.c.) göremeyeceğini haber vermek, ebediyen görülemeyeceği veya kimsenin göremeyeceği anlamına gelmez. Hele görmenin imkânsızlığına hiç delil olmaz. Görünecek şeyin karşıda olması zorunludur iddiası inattır veya ruyetin hakikatini bilmemektir. Allah (c.c.), “Allah da: beni asla göremezsın. Lâkin dağa bak, eğer yerinde durursa sen de beni görürsün”³⁹⁹ ifadesi ile Musa’nın (a.s.) buna gücünün yetmeyeceğini kastediyor. Aynı şekilde görmenin dağın istikrarına bağlanması da görmenin caiz olduğuna delildir. Çünkü mümkün olana bağlanan şeyin gerçekleşmesi de mümkündür.⁴⁰⁰

³⁹⁴ En’âm, 6/103.

³⁹⁵ A’râf, 7/143.

³⁹⁶ Nisâ, 4/153.

³⁹⁷ A’râf, 7/138.

³⁹⁸ A’râf, 7/142.

³⁹⁹ A’râf, 7/143.

⁴⁰⁰ Beyzâvî, 1998: C.3, s.33.

Günümüz müfessirlerinden Muhammed Ali es-Sâbûnî (ö.m.2021) bu âyeti şöyle değerlendirmektedir. “Allah da, beni (dünyada) katiyen göremezsin. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilir sin, dedi”⁴⁰¹ âyetinden murat şudur. Rabbi Musa’ya (a.s.) şöyle cevap verdi. Dünyada iken beni görmeye güç yetiremezsin. Çünkü bu beşeri yapı buna dayanamaz. Lâkin yapıcı sende daha kuvvetli olan şu dağa tecelli edeceğim şâyet dağ yerinde kalır, sallanmazsa sen beni görebilirsin. Aksi olursa beni görmeye takat getiremezsin demektir.⁴⁰² Ancak âhîret âleminde Allah (c.c.) görülecektir. Zira Cennet ehline nasip edilecek nimetlerin en büyüğü Rablerini görmek, onun kerim cemaline perdesiz bakmaktır.⁴⁰³

Beyzâvî, “Gözler onu görmez; o ise gözleri görür.”⁴⁰⁴ âyetini şöyle açıklamaktadır. Gözler onu görmez demek onu kavrayamaz demektir. Mu‘tezile bu âyeti ru’yetullahın imkânsız olduğuna delil getirmişlerdir ancak bu zayıf bir iddiadır. Çünkü idrak mutlak görme değildir ve âyetteki olumsuzluk tüm vakitleri kapsayan umumî bir olumsuzluk değildir. Belki de bu olumsuzluk bazı hallere mahsustur. Görememek de bütün şahıslara genel değildir. Âyetin ifadesi her göz sahibi onu idrak edemez manasınadır. Bununla beraber olumsuzluk imkânsızlığı da gerektirmez.⁴⁰⁵

Beyzâvî, “O gün bazı yüzler parlaktır. Rabbine bakmaktadır”⁴⁰⁶ âyetinin tefsirinde şu ifadelere yer vermektedir. O gün onları Allah’ın (c.c.) cemalini müşahedeye gark olmuş görürsün. Öyle ki ondan başka her şeyi unuttur. Bu her zaman olan bir hal değildir ki başka zamanda başka şeyleri görmeyi engelleyen bir şey olsun.⁴⁰⁷

Sonuç olarak Beyzâvî, Musa’nın (a.s.) Allah’ı görememesini henüz şartların hazır olmamasına bağlamaktadır. Beyzâvî’ye göre Musa’nın (a.s.) Allah’ı (c.c.) görmeyi istemesi de Allah’ı görmenin dağın istikrarına bağlanması da ru’yetullahın imkânına delildir. Ona göre En’âm sûresinde geçen idrâk mutlak görme anlamına gelmediği gibi âyetteki olumsuzluk da tüm halleri, tüm zamanları ve herkesi kapsamaz. O gün bazı

⁴⁰¹ A’râf, 7/143.

⁴⁰² Muhammed Ali Es-Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsir*, 14.Baskı, El-Mektebetü’t-Tevfikiye, Mekke, 2017, C.1, s.435.

⁴⁰³ Es-Sâbûnî, 2017: C.3, s.462.

⁴⁰⁴ En’âm, 6/103.

⁴⁰⁵ Beyzâvî, 1998: C.2, s.176.

⁴⁰⁶ Kıyâmet, 75/22-23.

⁴⁰⁷ Beyzâvî, 1998: C.5, s.267.

yüzler parlaktır. Rabbine bakmaktadır.”⁴⁰⁸ âyetlerinde de bildirildiği gibi o gün Allah’ın cemalini müşahedeye gark olmuş kimseler olacak hatta Allah’tan başka her şeyi unutacaklardır.

⁴⁰⁸ Kıyâmet, 75/22-23.

SONUÇ

Müşkilü'l-Kur'ân, Ulûmu'l-Kur'ân arasında yer alan önemli ilimlerden biridir. Çünkü bu ilim, ilâhi mesajın doğru anlaşılmasına ve Kur'ân hakkındaki şüphelerin izale edilmesine önemli katkı sağlamaktadır.

Müşkilü'l-Kur'ân'ın tarihini Hz.Peygamber dönemine kadar götürmek mümkündür. Sahabe ve Tabiîn döneminde de müşkil âyetleri çözümlemeye dair açıklamalar yapılmıştır. İbn Kuteybe (ö. 276/889) ile sistematik hâle gelen bu ilim; kıraat ihtilafı, lahn, tenâkuz ve ihtilaf, müteşâbih, mecaz, istiare, nazım bozukluğu, maklûb, hazf ve ihsâr, tekrar, kinaye ve ta'riz, lafzın zahirinin manaya muhalefeti ve benzeri konuları işlerken, Süyûtî (ö. 911/1505) ile birlikte bu ilmin tanımı daralmış, sadece ilk bakışta aralarında Teâruz ve tenâkuz vehmi bulunan âyetleri incelemeye başlamıştır. Sonraki zamanlarda Süyûtî'nin tanımı İslâm âlimlerinin çoğunluğu tarafından kabul edilmiş ve kendisinden sonra bu tanıma uygun çalışmalar yapılmıştır.

Müşkil'e yol açan sebepler tefsir usûlü eserlerinde genellikle mevzu ihtilafı, fiilin nispetinden kaynaklanan ihtilaf, hakikât- mecaz ihtimali, âyetlerde haber verilen aynı şeyin farklı evrelerinin olması, bir olayda farklı yönlerin ele alınması şeklinde sayılmaktadır. Bu çalışmada sayılan sebeplerden kaynaklanan işkâllerin çözümünde önemli müfessirlerden Beyzâvî'nin tefsirinde takip ettiği metod tesbit edilmeye çalışılmıştır.

Beyzâvî'nin müşkilü'l-Kur'ân'a dair görüşü şöyledir. Kur'ân, ihtilaf barındırmayan, manasında tenâkuz lafzında çelişki bulundurmayan, edebî kusurlardan tamamen arınmış, muarızlarının karşılık vermeleri mümkün olmayan, verdiği bütün haberler zaman içerisinde doğru çıkan bir kitaptır. Şayet Kur'ân'da bir kusur olsaydı kâfirler elbette Kur'ân aleyhine bunu delil olarak getirirlerdi. Hâlbuki Kur'ânın hükümleri arasında görülen zahiri ihtilaf, zıtlık için değil bilakis hikmet ve maslahatlara göre ahvalin değiştiğine tembih için gelmiştir.

Beyzâvî (ö. 685/1286) “Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl” adlı tefsirinde âyetler arasındaki zahiri ihtilaflar için “müşkil” ifadesini kullanmamış, onun yerine “bu âyet diğer âyetlere muhâlif değildir” diyerek açıklamalarda bulunmuştur. Aralarında ilk bakışta çelişki olduğu sanılan âyetlerin çözümünde kendinden önceki müfessirlerin

açıklamalarına paralel açıklamalar yapmıştır. Bazen daha keskin ve kısa ifadelerle doğrudan maksadını ortaya koymuş bazen de uzun açıklamalarda bulunmuştur.

Beyzâvî, müşkil âyetleri çözüme kavuştururken çoğunlukla te'vil ve te'lif yöntemini benimsemiş, nadir de olsa nesh ve tahsise başvurmuştur. Ayrıca Beyzâvî aralarında zahirî ihtilaf bulunan âyetleri açıklarken öncelikle âyetin âyetle ve âyetin sünnetle tefsirine özen göstermiş, eğer bunlar mümkün değilse Arap dili kaideleriyle ve aklî istidlallerle mantıkî kıyas esaslarına göre açıklama yoluna gitmiştir.

Kur'ân ve İslâm muhalifleri, indirilmeye başladığı andan itibaren Kur'ân'da çelişki ve ihtilaflar bulunduğuna dair iddialar ortaya atmışlardır. Bu çalışmamızdaki amaç bu iddialara Kâdî Beyzâvî başta olmak üzere müfessirlerin nasıl cevaplar verdiğini öğrenmektir. Büyük oranda bu hedef gerçekleştirilmiştir. Araştırmada Beyzâvî'nin müşkülleri naklî ve aklî delillerle, tutarlı ve anlaşılır bir şekilde çözdüğü görülmüştür.

Bu çalışma neticesinde şunu ifade edebiliriz ki Kur'ân, çelişkilerden uzak olmasıyla, lafız ve mâna yönünden mükemmelliğiyle şüphesiz Allah kelâmıdır. Zira 23 yıl gibi uzun bir sürede nâzil olmasına rağmen ilk inen âyetten son inen âyete kadar lafız ve mâna bakımından kusursuzdur. Bu mükemmel uyumu bir beşerin sağlaması mümkün değildir. Özellikle inzalinden sonraki zamanlara ters düşmemesi, asırlardır çok zeki muhaliflerinin bile onda herhangi bir çelişki bulamamış olması onun ne kadar büyük bir mucize olduğunu göstermektedir.

Öneri olarak şunu söyleyebiliriz ki âyetler arası teâruz vehmini çözüme kavuşturan çalışmaların yanında âyetler ile hadisler arasındaki zahiri ihtilafların incelendiği çalışmaların da yapılması faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, (2001), *Müsned*, thk. Şuayb Arnavut v.d., Müessesü'r-Risale, Beyrut.
- Akşit, İbrahim, (2019), Taberi Tefsirinde Müşkilü'l-Kur'ân, [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Askâlanî, Hafız Ahmed b. Ali. Muhammed b. Hacer, (2008), *Nüzhetü'n-Nazar fi Tavzihi Nuhbetü'l-Fiker fi Mustalah'ı Ehli'l-Eser*, thk. Abdullah b. Dayfullah Ruhayli, Diraset fi Menhec, Medine.
- Aydınlı, Abdullah, (2015), *Hadis Istılahları Sözlüğü* (8.baskı), MÜİFAV Yayınları, İstanbul.
- Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed, (1998), *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl (Tefsirü'l-Beyzâvî)*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı, Dâr'ü İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut.
- , Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Beydavî Tefsiri*, çev. Abdulvehhab Öztürk, (2011), Kahraman Yayınları, İstanbul.
- , Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Muhtasar Beydavî Tefsiri* (2. Baskı), çev. Şadi Eren, (2011), Selsebil Yayınları, İstanbul.
- Bimen, Ömer Nasuhi, (2016), *İslam Hukuku Terimleri Sözlüğü*, haz. Abdullah Kahraman, Nizamiye Akademi, İstanbul.
- , Ömer Nasuhi, (2014), *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakatü'l-Müfessirîn)*, sad. Abdülaziz Hatip, Semerkand yay., İstanbul.
- Buhari, Abdülaziz b.Ahmed, (1997), *Keşfü'l-Esrâr*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut.
- Candan, Abdulcelil, (2007), *Kur'ân Okurken Zihne Takılan Âyetler Müşkilü'l-Kur'ân* (2.baskı), Elest Yay., İstanbul.
- Cerrahoğlu, İsmail, (1995), "Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl", *DİA* C.11, ss. 260-261, TDV Yay., İstanbul.
- , İsmail, (1996), *Tefsir Tarihi*, Fecr Yay., Ankara.
- , İsmail, (2009), *Tefsir Usûlü* (34.baskı), TDV Yay., Ankara.
- Cevherî, İsmail b. Hammad, (1990), *Şihah (Tâcu'l-Luga)*, thk. Abdulgafur Attar, Dâr'u-l-İlm li'l-Melayin, Beyrut.

- Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyid eş-Şerif, (2004), *Mucemü't-Târifât*, thk. Muhammed Sıddık Minşavî, Dâru'l-Fazile, Kâhire.
- Çiçek, M. Halil, (2016), *Müşkilü'l Kur'ân'ı Yeniden Değerlendirmek*, Beyan Yay., İstanbul.
- Demirci, Muhsin, (2015), Tefsir Terimleri Sözlüğü, MÜİFAV Yay., İstanbul.
- , Muhsin, (2021), Tefsir Usûlü (94.baskı), MÜİFAV Yay., İstanbul.
- , Muhsin, (2021), Tefsir Tarihi (75. Baskı), MİFAV Yay., İstanbul.
- Dinler, Murat, (2018), Müşkilü'l-Kur'ân, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*,(11), 315-356. doi: 10.16947/fsmia.437805.
- , Murat, (2018) Ebussuûd Tefsirinde Müşkilü'l- Kur'ân, [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- En-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b.İshak, (2019), *el-Fihrist*, çev. Ramazan Şeşen, yek., İstanbul.
- El-Endelüsi, Ebû Hayyân Muhammed b.Yusuf, (1993), *el-Bahru'l-Muhîd*, thk. Adil Ahmed Abdü'l-Mevcûd vd., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Es-Sâbûnî, Muhammed Ali, (2017), *Safvetü't-Tefâsir*, (14.baskı), El-Mektebetü't-Tevfikiye, Mekke.
- Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin, (2011), *Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'ân-ı Kerim Meali* (12.baskı), DİB yay. Ankara.
- Halil b. Ahmed, (1999), *Kitâb'ül-Ayn*, thk. Abdulhamid Hindavi, Dar'ü-l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Hallaf, Abdulvehhab, (2012), *İlmu Usûl'ül-Fıkıh*, thk. Muhammed Ebu'l-Hayr Seyyid, Müessesetü Risaleti Naşirun, Beyrut.
- Havuz, Hasan Hüseyin, (2013), Çağdaş Müşkilü'l-Kur'ân (Muhammed Esed Örneği), [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İmare, Muhammed, (1988), *Resâilü'l-Adl ve't-Tevhid* (2.baskı), Daru's-Şuruk, Kahire.
- İbn Abdülber, Ebu Yusuf b. Abdullah en-Nemerî, (2002), *el-İstiâb fî Ma'rifeti'l-Eshâb*, thk. Adil Mürşid, Dâru'l-Âlam, Amman.

- İbn Cüzey, Ebü'l-Kasım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Gırnâtî, (2012), *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, el-Muntada el-İslâmî, yy.
- İbn Manzur, Ebü'l- Fazl Muhammed b. Mükerrerem el-Ensâri, (1405), *Lisânü'l-Arab*, Edeb'ül- Havza, Kum.
- İsfehâni, Huseyin b. Muhammed Râgıp, (trs), *Müfradat fî Gâribi'l-Kur'ân*, Mektebetü Nezar Mustafa el-Benân, yy.
- Karaman, Hayrettin., Çağırıcı, Mustafa., Dönmez, İbrahim Kâfî., Gümüş, Sadrettin., (2020), *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, DİB Yay., Ankara.
- Konevî, İsmâ'üddin İsmail b. Muhammed, (2001), *Haşiyetü'l- Konevî Ale Tefsiri'l- İmami'l- Beyzâvî*, Darü'l- Kütübü'l- İlmiye, Beyrut.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, (1981), *Mefâtihu'l-Ğayb*, Dârü'l-Fikr, Beyrut.
- Özaktan, Fatih, (2017), *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Siyerin Rolü*, Marmara Akademi Yay., İstanbul.
- Özen, Şükrü, (2000), "İhtilâf" *DİA*, C. 21, ss. 565-568, TDV Yay., İstanbul.
- Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahman, (1982), *et-Tahbîr fî İlmi't-Tefsîr*, thk.Fethi Abdulkadir Ferid, Dâru'l-Ulûm, Riyad.
- , Celâlüddin Abdurrahman, (2008), *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk.Şuayb Arnavut, Müessesetü Risale Naşirûn, Beyrut.
- Şaban, Zekiyyüddin, (1971), *Usûlu'l-Fıkhu'l-İslâmî*, Dâru'l-Kütüb, Beyrut.
- Şeyhzâde, Muhammed b. Musluhiddîn Mustafa, (1998), *Haşiye Şeyhzâde Ale Tefsiri'l- Kâdi'l- Beyzâvî*, Hakikat Kitabevi, İstanbul.
- Şinkîti, Muhammed Emin, (h.1426), *Def'u İhâmi'l-Iztırâb 'an Âyâtî'l-Kitâb*, Dâr'ü İlmi'l-Fevâid, Mekke.
- Taberi, Ebu Cafer Muhammed b.Cerir, (2001), *Camîu'l- Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdu'l- Muhsin et-Turki, Hicr yayınevi, Kahire.
- Yalınkılıç, Mehmet, (2020), *Tefsirde Müşkil âyetler-Hak Dini Kur'ân Dili Özelinde-*, Samer Yay., Kahramanmaraş.
- Yavuz, Yusuf Şevki, (1992), "Beyzâvî" *DİA*, C. 6, ss. 100-103, TDV Yay., İstanbul.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, (1992), *Hak Dini Kuran Dili*, Sad. İsmail Karaçam., Emin Işık., Nusrettin Bolelli., Abdullah Yücel., Hikmet Neşriyat, İstanbul.

Yerinde, Âdem, (2006), “Müşkilü'l-Kur'ân” *DİA*, C. 32, ss. 164-167, TDV Yay., İstanbul.

-----, Âdem, (2007), İlk Bakışta Çelişki Görünümü Veren Müşkil Âyetler ve Etrafında oluşan Bilimsel Edebiyat, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,(16), s.29-61.

Zemahşerî, Carullah Ebu Kasım Muhammed b. Ömer, (1998), *El-Keşşâf 'an Haka'iki Gavâmizi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd ve Ali Muhammed el-Muavviz, Mektebetü'l-Abîkân, Riyâd.

Zerkeşi, Bedruddin Muhammed b. Abdullah, (1957), *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Mektebetü Dârü't-Tûras, Kahire.

ÖZ GEÇMİŞ

Kisisel Bilgiler :

Adı ve Soyadı : İbrahim ATAY

Eğitim Durumu :

Lisans Öğrenimi : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Yabancı Dil ve Düzeyi :

Arapça : Orta

İngilizce : Orta

İş Deneyimi :

Diyanet İşleri Başkanlığı-İmam Hatip